

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1979

A TARTALOMBÓL:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KISS DÉNES
TAKÁTS GYULA
VERSEI

★

KOPRÉ JÓZSEF
MÉSZÖLY MIKLÓS
THIERY ÁRPAD
PRÓZAI

SPRÓ GYÖRGY:
NYULAK MARGITJA

★

ARADI NÓRA:
KÉPZŐMŰVÉSZET
1919-BEN

JÓZSEF FARKAS:
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
ÉS AZ IRODALOM

SUTÓ ANDRÁSSAL
BESZÉLGET
ALBERT ZSUZSA

SZILÁDI JÁNOS:
PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK
VERSRŐL-VERSRE

10,— Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

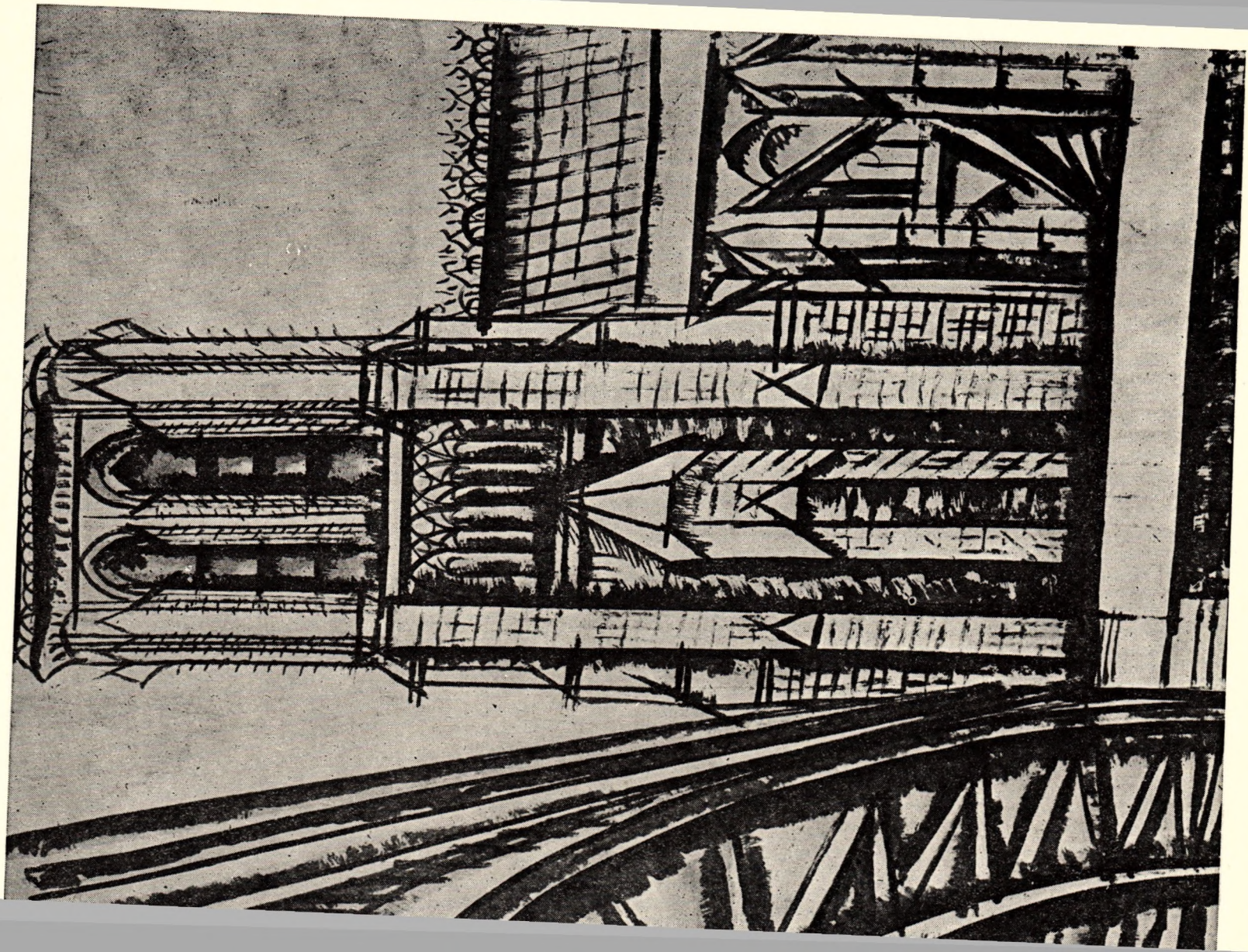
ALBERT ZSUZSA
ARADI NÓRA
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTOK LÁSZLÓ
FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HORPÁCSI SÁNDOR
JÓZSEF FARKAS
KISS DÉNES
KOCZKÁS SÁNDOR
KOPRÉ JÓZSEF
LATOR LÁSZLÓ
MÉSZOLY MIKLÓS
PARTI NAGY LAJOS
PÁTKAI TIVADAR
PÉK PÁL
POMOGÁTS BÉLA
SÓTÉR ISTVÁN
SPIRÓ GYÖRGY
SUTÓ ANDRÁS
SZAKOLCZAY LAJOS
SZILÁDI JÁNOS
TAKÁTS GYULA
THIÉRY ÁRPAD
VAS ISTVÁN
VÁRÓCZI ZSUZSA
VEKERDI LÁSZLÓ

KÉPEK:

UITZ BÉLA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1979. MÁRCIUS

TARTALOM

BERTÓK LÁSZLÓ: Tiszta ablak (versciklus)	- - - -	195
KISS DÉNES verse	- - - -	198
SPIRÓ GYÖRGY: Nyulak Margitja (dráma, I. rész)	- - - -	199
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei	- - - -	211
KOPRÉ JÓZSEF: Menekülés (elbeszélés)	- - - -	214
TAKÁTS GYULA versei	- - - -	219
PÁTKAI TIVADAR verse	- - - -	220
MÉSZÖLY MIKLÓS: Érintések	- - - -	221
THIERY ÁRPÁD: Városarc (szociográfia, VI.)	- - - -	226

Írószobám

SÜTŐ ANDRÁSSAL beszélget ALBERT ZSUZSA	- - -	234
--	-------	-----

JÓZSEF FARKAS: Az „új emberü új világ”-ért (A Magyar Tanácsköztársaság és az irodalom)	- - - -	243
ARADI NÓRA: Képzőművészeti élet 1919-ben	- - - -	248
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei	- - - -	252
SZILÁDI JÁNOS: Pécsi színházi esték	- - - -	254
FODOR ANDRÁS: Képzőművészek műhelyében (Tüskés Tibor: Műteremben)	- - - -	258
PÉK PÁL verse	- - - -	260

Versről versre

RADNÓTI MIKLÓS: Erőltetett menet (A versről Vas Istvánmal Lator László beszélget)	- - - -	261
---	---------	-----

SZAKOLCZAY LAJOS: Haladás – népfrontpolitika (<i>Gondolat-antológia</i>)	266
VEKERDI LÁSZLÓ: Nyelv és lélek ereje (<i>Beke György: Nyomjelző rokonság</i>)	269
SÖTÉR ISTVÁN: Rónay György búcsúja (<i>A párdúc és a gödölye</i>)	273
VÁROCZI ZSUZSA: Jékely Zoltán novellái	276
*	
KOCZKÁS SÁNDOR: Költői fordulat előtt? (<i>Veress Miklós: Porhamu</i>)	280
POMOGÁTS BÉLA: Kiss Dénes: Égi folyó	284
HORPÁCSI SÁNDOR: Mezey Katalin: Agyagtanulmány	285
PARTI NAGY LAJOS: Katona Judit: Farkasének	286
A Jelenkor krónikája	288

K É P E K

A pécsi Uitz-múzeum anyagából

UITZ BÉLA rajzai – – – – – 213, 225, 233, 242

M ű m e l l é k l e t e n

UITZ BÉLA: Ülő nő, Analízis lila alapon

A b o r i t ó n

UITZ BÉLA: Ülő fiú, Collioure-i kikötő, Notre Dame, Építők
(*Nádor Katalin fotói*)

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 120,— Ft.

79-562 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Szendrői György Igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Tiszta ablak

*Ez a meg-nem-írt-versek könyve,
itt nyugosznak a remekművek,
az elvetéltek, kikapartak.
Ez lehetne a tiszta ablak,
ahol a jövő betekinthet
kinyomtatott örömeinkbe?*

*

*Mert minden vers alkalmi vers,
alkalmat benne ne keress,
magadban van, ha megtalálsz.
De amikor csak varjú károg,
és azt hiszik: pacsirta szól,
nagy bűn rejtőzik valahol.*

*

*Zabálhat, turkálhat, kifuthat,
a dísznő belakta az ólat.
Otthon van. Úgy néz a világra
lassacskán, mint aki csinálta.
Ha az a nagy lelke nem volna,
moslékba bele se szagolna.*

*

*Tudván, hogy kellene hegyek,
mondá az úr: ez itt a hegy.
S mert becsmérelték némelyek,
lejjebb engedte az eget.
És elment. Hívták más ügyek.
Nos: azóta ez itt a hegy.*

*

*Mi mindig mindent elsietünk,
mi nagyon közelre megyünk.
Van egy emlékünck: Európa,
van egy álmünk: a jelenünk,
van egy-két halálos rögeszménk . . .
Úgy késünk el, mintha sietnénk.*

*

*Mert annyi mindent kellene
tennem, hogy nincsen eleje,
se vége, csak a súlya, fodra:
semmit sem teszek. Mint a kobra,
félelmemben fölemelem,
ingatom lassan a fejem.*

*

*„Csirkegyár? Versgyár? Egyremegy.
Valami végképp elveszett
a rugóvá tekert világból.” –
Szólt fiához a csordapásztor,
midőn a gyerek jóllakott,
s megint kezdte a csillagot.*

*

*Sumákol az öreg szaki,
kilátszik, de nem mondja ki,
azaz kimondja – stílusával.
Mi legyen hát az igazsággal?
Vágjam szemébe, hogy leván?
Úgy értené: igaza van.*

*

*„Műveletlen” – mondod. Bár viszonylagos
ez is. Nemcsak azáltal, hogy kit, kihez,
s hogy ki minősít kit. A „művelet”
mindig folyamat. Ha beletapos
mintát venni a soros nagyokos,
attól még nem lesz „tlen”, csak zavaros.*

*

*Amikor magát kitakarja,
csak: hogy sebeit mutogassa.
Amikor magát ködbe rejti,
büntetni akar, növekedni.
Amikor van csak úgy-se-így-se,
közönséges zsarnok az ipse.*

*

*Ó, hogy riszálnak, riszoválnak.
Gróti udvarból? Cselédházak
„meg-kell-maradni!”-boltíve alól?
Honnan? Ami itt ki-araszol,
az eredmény hánytató. Semmi!
Érdemes ezért? Megmaradni?*

*

*Mikor lenyúltam magamért,
és eldöntöttem, mindegy volt már.
Magyaráztattam később. Lejjebb.
Tudnom kellene, merre menjek
most, az utolsó keresztútnál.
Vízszintesen már. Semmiért.*

*

*A hegyekbe is belelátom,
a folyókba is belelátom,
fut velem országos halálom
dolgukat értő fenyők alatt.
S az asszony is, ki pohár vizet ad:
akár a fák. Fenséges cáfolat.*

*

*Ő mindig valamit valamiért.
Hogyan értené meg, hogy miért,
miért mászom meg újra a hegyet,
ha úgyis le, ha belegebdek.
„Nincs ott fõnn semmi!” – Nincsen. Tudom.
De lent sincs. S ezt is közben. Az uton.*

*

*Mint a leeresztett halastó
mélyén a maradék víz,
csillogok régi magamra . . .
S emelem medrem a halakkal*

Versrehangoló

1

*Csak a világmindenséggel
 semmi mással –
 a soha-föl-nem-támadással
 halott testvérekkel
 porladó apámmal
 alkonyodó hajnalokkal
 oktalanul is csak okkal
 egy helyett mindétig sokkal
 kiabálok – vitázom
 Csak a lehetetlenséggel
 szitkaimmá lett szentséggel
 hazugságot kéklő éggel
 minden kezdettel és véggel
 szerelemmel puha kenyérrel
 ha nem üt erőset – a tenyérrel
 s ha simogat miért nem ér el?
 Tettekész tehetetlenséggel
 lélekkel inkább mint az ésszel
 a mindent morzsoló egésszel
 kellene szóbaállnom
 hogy teledjem halálom*

2

*Mégis hiábavalóságom mögött
 feszes sorokkal felöltözködök
 talpon állok s hiszem hogy délutánra
 szabadságom lesz a hajnali
 kényszerpálya*

3

*Szívemben fekete fájás
 égbolton madárhazajárás
 Félelmem buján virágzó
 sikoltozz Balatonszárszó
 Örökké csupa lehetetlen
 dolgokért kellene lennem
 Minden mi halhatatlan
 próbálja hatalmát rajtam*

Nyulak Margitja

dráma

Szereplők:

IPOLY ispán

MARCELLUS szerzetes, provinciális

OLYMPIADESZ apáca, a zárda priorisszája

MARGIT apáca, IV. Béla lánya

KINGA

SZABINA } apácák

BEÁTA

A pápai bizottság tagjai és a király (néma szereplők)

Játszódik az 1260-as években a Nyulak Szigetén épült zárda kerengőjén. Középen, elöl, kút. Három bejárat nyílik a kerengőre: balra a zárdából, hátul, közepen a templomból, jobbra a külvilágból. A falak magasak, ablaktalanok, tehérek. Az eget nem látni. A kerengő tüves közepét négyszögben kövezett, vöröses járda veszi körül.

ELSŐ FELVONÁS

Első jelenet

(Ipoly fel-alá sétál a kerengőn. A szín mögül női sikoly. Csend. Balról kisiet Marcellus.)

MARCELLUS: Már kezd megnyugodni. Mindjárt megnyugszik. Megrázta a hír...

IPOLY: Sietnünk kell, Marcellus! Délben lesz az esküvő!

MARCELLUS: Mindent el fogunk követni, ispán úr. Úgy hallom, máris megnyugodott. *(Velőtrázó sikoly)*

IPOLY: Örülök, hogy máris megnyugodott. Milyen lehet nyugtalanul?

MARCELLUS: Nem volt rá felkészülve. Azt hiszem, mi sem. Talán ha volna néhány napunk, ha csitíthatnánk, ha nem kellene ilyen hirtelen...

IPOLY: Nem kell csitítani. Ha én mennék férjhez, biztosan én is sikoltoznék...

(Ipoly nevet a saját viccén. Ipoly elkomolyodik.)

IPOLY: Marcellus. Te bejáratos vagy a királyhoz. Szeretném idehozni a lányomat. Ez a legjobb zárda. A kérvényt már megírtam, de a király el van foglalva. Szólhatnál pár szót az érdekében.

MARCELLUS: Te gyakrabban látod a

királyt, ispán úr. Különbem sem én vagyok a zárdafőnök.

IPOLY: Olympiadesznak már szóltam. De a király jobban hallgat rád, Marcellus. Igen nagy tekintélynek örvendesz...

MARCELLUS: Ha rám hallgatna, nem adná még férjhez a lányát.

IPOLY: A lányom igen jó helyen volna ott, ahol te vagy a gyóntató. Nem kenyerem a hizelgés, de mondhatom...

MARCELLUS: Mindent el fogok követni, ispán úr. Természetesen boldoggá tenne, ha a lányod közöttünk cseperedne föl.

(Margit kirohan a zárdából)

MARGIT: *(Marcellus térdéhez borul)* Marcellus!

MARCELLUS: Kislányom! Nyugodj meg!

IPOLY: Felség!

MARGIT: Nem akarok férjhez menni!

MARCELLUS: Nyugodj meg!

IPOLY: Felség!

MARGIT: Nem vagyok felség! Apáca vagyok, mint a többiek! A testvéreim! Szeretnek engem! Nem akarom elhagyni őket! Mi lesz velem nél-

külük? Marcellus! Téged se láthatlak többé!

IPOLY: Felség. Megértem, hogy izgagtott vagy. De sietnünk kell. Odakint áll a kocsi a ruhákkal és az ékszerekkel. Jó lenne, ha rögtön öltözni kezdenél. Délben lesz az esküvő, itt a templomban.

MARGIT: Nem megyek férjhez.

IPOLY: Kérem felségedet.

MARGIT: Nem megyek férjhez!

IPOLY: Humbertus püspök végzi majd a szertartást. Utána nagy lakoma tartatik a palotában. Felséged holnap reggel indul Prágába.

MARGIT: Apámmal akarok beszélni!

IPOLY: Most nem lehet. Otokárral tárgyal. Felséged völgegyével.

MARGIT: Nem leszek a felesége. Különben is, Humbertus püspök szentelt apácává. Szeret engem. Ha az oltár előtt nemet mondok, világra szóló botrány lesz belőle. A pápáig is eljuthat a híre.

(csönd)

IPOLY: Marcellus, mondj már valamit!

MARCELLUS: Kislányom. Szeretném, ha megértened. Nekem is fáj, hogy el kell válnom tőled. De hát neked tényleg férjhez kell menned. Otokár Csehország, Morvaország és Stájerország királya. Az egyetlen hatalmas riválisunk. Nagyon nagy dolog, hogy hajlandó elvenni téged.

IPOLY: Óriási külpolitikai siker! Megszabadulunk a legnagyobb ellenfelünktől! A királynak egész uralkodása alatt ez a legnagyobb húzása!

MARGIT: Nem.

IPOLY: Felség. Kérlek szépen, mond meg, mit akarsz belőlünk kiszarolni.

MARGIT: Semmit. Csak éppen nem megyek férjhez.

IPOLY: Olyan jó itt neked?

MARGIT: Olyan rossz.

MARCELLUS: Rossz? Először hallom. Most mondtad, hogy jó volt.

MARGIT: Az eddig volt.

MARCELLUS: És most rossz lett?

MARGIT: Rossz lett.

IPOLY: Mégsem akarsz innét elmenni?

MARGIT: De igen. Most már el akarok menni. Akárhová, csak el innét. De a magam akaratából.

MARCELLUS: Kislányom, megzavarodtál. Maradni akarsz, vagy menni?

MARGIT: Azt hittem, itt fogom leélni az életemet. Boldog voltam és nyugodt. Úgy tudtam, hivatásom van. Apám fogadást tett, hogy születendő lánya ott fog élni, ahol a tatárok átkeltek a Duna jegén. Amióta az eszemet tudom, mindig ezt mondtatok. Hogy nekem kell védenem a hitet és az országot. Azt mondtatok, az országot a hit tartja össze, és a király lánya apácaként legalább annyit ér, mint a legerősebb kővár. Azt kértétek, vállaljam ezt az áldozatot. De nem is volt ez áldozat. El se tudtam volna képzelni, hogy más élet is lehetséges. Jó volt itt, mert ez volt az egyetlen élet, amely részemül jutott.

IPOLY: Prágában is jó lesz, Felség. Ott is hivatást teljesítesz. Otokár ágyában leszel a kémünk és a béke eleven biztosítéka.

MARGIT: Összedőlt az egész életem! Amiben eddig hittem, az nincs! Megszűnt! És ha megszűnt, akkor eddig se létezett!

IPOLY: Felség, sürget az idő. Ha Felséged feleségül megy Otokárhoz, megint lesz értelme az életednek. Apád eddig a hit oltárán áldozott fel. Mostantól a politikában leszel tényező. Nem mindegy?

MARGIT: Éppen az, hogy mindegy!

IPOLY: Marcellus, csinálj már valamit. Ha netalán elmarad az esküvő, nekünk a fejünket veszik. Én nem vállalom a felelősséget. Te vagy a gyóntatója, a nevelője, a lelki atyja, én mosom kezeimet. Megyek a ruhákért. Küldöm Olympiadeszt.

(*Ipoly jobbra el*)

MARCELLUS: Kislányom, kérlek szépen, csillapodj. Kicsit hirtelen jött. De meg kell értened apádat. Otokár hajlandó volt eljönni érted Budára. Hajlandó elvenni téged. Erre nem lehetett előre számítani. Otokár nagyon erős, egyszer már tönkrevért minket. Az ország érdeke kívánja. És a zárda érdeke is. Gondold meg, ha makacskodsz, Olympiadesznek is baja eshet, nekem is. Hát nem szeretsz már minket?

MARGIT: Nem tudom. Annyira szerettem ezt a kerengőt. A fehér falakat. A kutat. Reggel még az otthonom volt, most a börtönöm. Hogy mond-

hatsz olyat, hogy nem szeretlek téged? Te nem szeretsz engem!
(jobbról besiet Olympiadesz)
 OLYMPIADESZ: Margit, nem tudok most veled foglalkozni, az esküvőt készítsem elő. Kicsi lányom, aranyom, nyugodj meg.
 MARGIT: Én nyugodt vagyok.
 OLYMPIADESZ: Tudom, milyen nehéz elhagynod ezt a helyet, amelyet annyira szeretsz.
 MARGIT: Utálom.
 OLYMPIADESZ: Margit! Mióta?
 MARGIT: Mostantól fogva.
 OLYMPIADESZ: Nem ismerek rád!
 MARGIT: Én se rátok. Azt hittem, szerettek. Most mégis kiszolgáltattok egy vadidegen embernek.
 OLYMPIADESZ: Mert tudjuk, hogy jó lesz neked.
 MARGIT: Mert a király így parancsolta.
 MARCELLUS: Neked apád. De nekünk uralkodónk.
 MARGIT: Ti pedig be vagytok szarva.
 OLYMPIADESZ: Margit!
 MARGIT: Utállak titeket!
(Margit beszalad a zárdába)
 OLYMPIADESZ: Jézusom! Marcellus! Beszélj a lelkére! Téged szeret!
 MARCELLUS: Hallhattad, hogy téged is.

Második jelenet

(Harangzúgás. A szin üres. Jobbról méltóságok jönnek be, közöttük a király, eltűnnek a templomajtóban. Balról, a zárdából kijön Marcellus és Margit. Margit díszes ruhában. Margit megáll a kútnál, fölébe hajol.)
 MARGIT: Nem jól látom magam. Szép vagyok?
 MARCELLUS: Szép vagy, kislányom. Igyekezzünk.
 MARGIT: Nem értem, miért nincs egyetlen tükör sem ebben a zárdában. Pocsék egy szervezés. A menyasszonynak tükröt kell biztosítani.
 MARCELLUS: Hidd el nekem, hogy szép vagy. Menjünk már, kislányom, mindenki rád vár a templomban. Két király! Az egyik az apád, a másik a völegényed! Meg egy püspök! És mindenféle méltóságok!
 MARGIT: Szóval nekem most férjhez kell mennem. Tükör nélkül. Nagysietve. Szinte lopva. Holott ennek meg kel-

LYMPIADESZ: Te vagy a gyóntatója.
 MARCELLUS: Téged anyjaként tisztel és imád.
 OLYMPIADESZ: Ha elmarad az esküvő, Béla megöl minket!
 MARCELLUS: Mi mást is tehetne?
 OLYMPIADESZ: Csinálj már valamit!
 MARCELLUS: Megpróbálok. De attól tartok, az érveim nem lesznek elégé meggyőzőek.
 OLYMPIADESZ: Miért nem?
 MARCELLUS: Mert Margitnak van igaza.
(Marcellus bemegy a zárdába. Olympiadesz izgatottan szaladgál)
 OLYMPIADESZ: Lányok! Figyeljetek! A király nekünk igéri a felhévizi vám felét, ha Margitot rávesszük a házasságra! Kényelmes ágyakat vehetünk! Ha férjhez mentek, a zárdától gyönyörű ruhákat kaptok ajándékba! Beszéljetek vele! Hassatok rá!
(Berohan a zárdába. Jobbról bejön Ipoly, nagy ládát cipel.)
 IPOLY: Hol van Margit? Igyekezzünk! Már látni őket! Jönnék a zárdá felé! A harangot! Lányok! Húzzátok meg a harangot!
(Ipoly a ládával berohan a zárdába)

lene adni a módját. Az ember ritkán esküszik örök hűséget az életében. Sokáig azt hittem, csak egyetlen egyszer. Amikor apácaként örökre fölszenteltek. Most hát másodszor is az örök hűség vár rám. De attól, hogy nem ez az első, mégsem illik a ceremóniát ennyire elkapkodni.
 MARCELLUS: Margit! Kiugrom a bőrrömből! Kérlek, menjünk, nekem még fel kell másznom orgonálni!
 MARGIT: Ilyen csúnya ruhában is összeadnak vele?
 MARCELLUS: Nagyon csinos a ruhád. Ne kínozz, nagyon kérlek!
 MARGIT: Nem vagyok hajlandó ronda ruhában oltár elé állni!
 MARCELLUS: A ruhád egyenesen gyönyörű! Kislányom, mivel szolgáltam rá, hogy éppen engem kínozz!
(Margit nevet, majd váratlanul beugrik a kútna)

MARCELLUS: Segítség! Megfullad!
 Kútba ugrott!!
(Marcellus Margit után ugrik a kútba. A templomból berohan Ipoly és Olympiadesz)
 MARCELLUS: *(a kútból)* Segítség!
 Húzzátok!
(A harang továbbra is zúg. Ipoly húzni kezdi a kidobott kötelet, Olympiadesz sikoltozik)
 IPOLY: Segíts már, te buta liba!
(Olympiadesz is húzni kezdi a kötelet, közben sikoltozik. A templomajtóban megjelenik Kinga, Szabina, Beáta. Végre kihúzzák a csatagos Margitot és Marcellust. Margitot a fűre fektetik, Marcellus élesztgeti)
 SZABINA: Elájult.
 KINGA: Lehet, hogy nem is él?
 IPOLY: Így nem állhat az oltár elé!
 Valaki jelentsé a királynak!
 OLYMPIADESZ: Jelentsétek a királynak! Marcellus!
 MARCELLUS: Én éppen lelket verek belé! Jelentsétek ti!
 OLYMPIADESZ: Ispán úr!
 IPOLY: Jelentsék a lányok! Én mosom kezeimet!
 OLYMPIADESZ: Lélegzik? Mondd! Istenem!
 IPOLY: Én nem felelek semmiért!
 MARGIT: *(hirtelen felül, nevet)* Mi lesz szegény Otokárral?
 OLYMPIADESZ: Él!
 IPOLY: Menjen már valaki a királyhoz!
 MARCELLUS: Margit megfázik. Adjatok rá száraz ruhát! Gyorsan!
(a lányok vihognak)
 OLYMPIADESZ: Nem hallottátok? Vigyétek a hálóterembe!
(a lányok vihogva betámogatják Margitot a zárdába)
 IPOLY: Meg kell mondani a királynak...

OLYMPIADESZ: Én beugrom a kútba!
 IPOLY: Ebből nemzetközi bonyodalmak lesznek! Mit fog szólni a király? A fejemet vesz! Ez a szokása! Aki rossz hírt visz neki, azt rögtön leszúrja!
 OLYMPIADESZ: Micsoda botrány! Az én zárdámban! Jézusom, segíts!
 IPOLY: Jelentsétek a királynak! Én nem tehetek semmiről!
 OLYMPIADESZ: A hülye tyúk! Tönkretett! Hóhétközre juttatott!
 IPOLY: Ti neveltétek, semmi közöm hozzá!
 OLYMPIADESZ: Beugrom a kútba!
 MARCELLUS: Ha most meghalok, temessetek ide, a kerengő falába.
 OLYMPIADESZ: Én vízbe ölöm magam!
 MARCELLUS: Egy másik király jelenlétében talán mérsékli magát. Igaz?
 OLYMPIADESZ: Ide temessetek engem, a kerengő falába!
 IPOLY: Mi lesz ebből, mi lesz ebből?
(Marcellus bizonytalan léptekkel bemeqy a templomba)
 IPOLY: Jelentsé már valaki a királynak!
 OLYMPIADESZ: *(telmászott. a kút széleére)* Én megölöm magam!
(kis szünet. Zúg a harang)
 IPOLY: Marcellus bement a királyhoz.
 OLYMPIADESZ: Micsoda szegény! Én vízbe fulladok!
 IPOLY: Hagyjátok abba a harangozást! Hé, ti, ott fenn! Barmok! Hagyjátok abba!
(Ipoly berohan a zárdába)
 OLYMPIADESZ: Hagyjátok abba a harangozást! Én beugrom a kútba.
(Olympiadesz berohan a zárdába. A harangozás csak kis idő múlva marad abba.)

Harmadik jelenet

(Csönd. A szín üres. A zárdából bejön Kinga, Szabina, Beáta, deszkákat és szögeket hoznak, a deszkákat a kútra fektetik és beszögezik. Csönd van, csak az ütések hallatszanak, mintha koporsót szögelnének be. A munka elég sokáig tart. Jön a zárdából Olympiadesz.)
 OLYMPIADESZ: A király kegyelmes.
 Meghagyta az életünket.
(A lányok szögelnek)

OLYMPIADESZ: Otokár hajlandó elvenni Kunigundát, királyunk unokáját, aki még csak kilenc éves, de már serdülőféltben van. Hálislistenek, semmiféle világpolitikai hátrányunk nem származik. De ha származna is, királyunk kegyelmes.
(A lányok szögelnek)
 OLYMPIADESZ: A király azt kívánja, hogy Margit mégis menjen férjhez.

A király a völegényt később jelöli ki. Margitnak ezt az elhatározását szabad akaratából kell közölnie a királlyal. Amíg ez meg nem történik, a király óhaja szerint a zárdát senki sem hagyhatja el Marcellus kivételével, akinek a hírvivő szerepe jutott.

(A lányok szögelnek)

OLYMPIADESZ: A király kegyelméből Margit elhatározásáig a zárdában minden jövedelmétől és előjogától

Negyedik jelenet

(Este. Gyertyákkal jön Kinga, Szabina, Beáta, leülnek a tűbe.)

SZABINA: (kis csönd után felvihog) Amikor kihúztuk a kútból, és Olympiadesz odavolt...

(Mind a hárman nevetnek)

BEÁTA: (a beszögezett kútra ugrik) Én beugrom a kútba, én beugrom a kútba!

(Kinga és Szabina hemperegve nevet)

BEÁTA: Én beugrom a kútba... hol az a völegény? Otokár, gyermekem! Miért éppen Margitot akarod elvenni? Itt vagyok én is, özvegy vagyok, a legszebb éveimben... Nem akarod Otokár? Ódekár, ódekár!

(Szabina és Kinga nevet)

KINGA: Tényleg. Miért nem mehetek férjhez helyette én? Vagyok olyan szép.

SZABINA: De nem király az apád.

KINGA: Itt nekünk évekig azt papolták, hogy nálunk egyenlőség van. Hogy Margit éppen olyan apáca, mint te vagy én. Mégis ő megy férjhez először. Pedig ő a legfiatalabb.

SZABINA: Eddig olyan messze volt a férjhezmenés. A távoli jövőben. Lehet, hogy sose mehetünk férjhez?

BEÁTA: (lemondóan) Ebből a zárdából eddig mindenkit férjhez adtak.

SZABINA: Olyan furcsa... most, hogy belegondolok... megőrülök, ha nem mehetek férjhez azonnal! (felugrik, járkál) Igazság szerint máris a férjem mellett kellene heverésznem. Borozgatnánk kint a tornácán, és csak később vinne ágyba a karjaiban. Nagy, erős, szőrös karjai lennének... Kényelmes ágyban feküdnénk...

BEÁTA: (felvihog) Beugrom a kútba, beugrom a kútba!

(A másik kettő nem nevet)

KINGA: Az asztalon gyümölcs, zöld-

megfosztatik. Azt esszük majd, amit a kertben magunk termelünk. Látogatót nem fogadhatunk. A szülők sem jöhetnek. A lányok közül senki sem mehet férjhez Margit előtt.

(A lányok szögelnek)

OLYMPIADESZ: Megértettétek?

(A lányok szögelnek. Olympiadesz visszamegy a zárdába. A lányok betejelik a szögelést és bemennek a zárdába)

ség, hús, fűszerek... Mindössze harminc—negyven évet élhetünk! Eddig nem történt velünk semmi!

SZABINA: Lehet, hogy nem is fog megtörténni.

KINGA: Én nem akarok ittrohadni!

(Csönd)

SZABINA: Amikor Marcellus visszajött, azt reméltem, jó hírt hoz. De nem szólt semmit. Meddig tart ez így?

KINGA: Ilyenkor, nyár végén a legrosszabb. Az augusztusi éjszakákon. Télen biztosan könnyebb.

SZABINA: Télen is itt fogunk szenvedni. Ma reggel végighúztam a kezemet az arcomon. Furcsa volt. Ráncok! Ráncos lesz a bőröm! Hullik a hajam!

KINGA: A gyöngye élelemtől van.

SZABINA: A fogam is kihullik! Nem kellek majd senkinek! Mi lesz velem?

(Csönd. A zárdából kijön Margit, leül közéjük, a többiek hallgatnak)

MARGIT: Folytassátok!

(csönd)

MARGIT: Már nem tudom, mi lenne jó. Pedig jó itt veletek. Ha elgondolom, hogy el akartak szakítani tőletek, égnek áll a hajam. De ez most valahogy más, mint régebben. Mitől van ez? Jó volna valahol messze vándorolni. Hegyeken, mezőkön túl, ismeretlen vidéken, bekopogni az emberekhez, beszélgetni velük, aztán tovább állni, szabadnak lenni, gyereket szülni, akárkítől.

(Szabina hisztérikusan felzokog)

MARGIT: Szabina! Mi lelt?

SZABINA: Hagyjál! Gyűlöllek!

(berohan a zárdába)

(csönd)

MARGIT: Ennek mi baja?

KINGA: Elege van belőled.
MARGIT: Mit vétettem neki?
KINGA: Még kérdezed?
MARGIT: Én nem tehetek semmiről.
KINGA: Ne álmodozz gyerekszületről
előttünk! Nincs hozzá jogod. Te azt
csinálsz, amit akarsz, de mi tőled
függünk. A szeszélyeidtől. Te nem
lehetsz boldogtalan, amíg mi temiat-
tad vagyunk idezárva.
MARGIT: Az apám zárt be, nem én!
KINGA: Ha elmegy, mi is kiszabadu-
lunk. Menj el, Margit, kérlek szé-
pen. Neked mindegy, de nekünk az
életünk függ tőle. Tedd meg nekünk
ezt a semmiséget. Életünk végéig há-
lásak leszünk! Ne akard, hogy ele-
venen itt rohadjunk!
MARGIT: Én nem akarom!
KINGA: Könyörgök hozzád, Margit,
szabadíts meg minket magadtól!
Nem tudom, mi lesz, ha sokáig itt
maradsz. Iszonyatos álmaim vannak,
Margit. Téged látlak véres nyakkal,
lilásfehéren. Kérlek szépen, szaba-
díts meg engem a lidérces álmaim-
tól!
(Kinga beszalad a zárdába)
MARGIT: Miért nem ért meg engem
senki? Mindig én hozzak áldozatot
és mindig másokért. Hitért, politi-
káért, a mások családi tűzhelyéért.
Még az álmaitokért is én feleljek?
BEÁTA: Nem tudja szegény, mitől
vannak lidérces álmai.
MARGIT: Tőlem.
BEÁTA: Ugyan! Szögeket raktam az
ágyába.
(bentről sikoltás)
MARGIT: Belefeküdt a szögekbe.
BEÁTA: Nem, ez Szabina volt. Megta-
lálta a békát.
MARGIT: Te is meghülyültél. Azelőtt
nem voltak ilyen buta vicceid.
BEÁTA: Valamit muszáj csinálni.
Psszt! Jönnek. Itthagylak. Megtiltot-
ták, hogy szóba álljunk veled.
MARGIT: Hogyhogy megtiltották?
*(Beáta beszalad a zárdába. A temp-
lomból jön Marcellus és Olympiadesz.
Margit a kút mögé kuporodik)*
MARCELLUS: Otokár mégis megsér-
tődött! Háború is lehet belőle.
OLYMPIADESZ: Istenem!
MARCELLUS: A király hatalma is
megrendülhet. Mindenfélét sutto-
gnak.

OLYMPIADESZ: Akkor nekünk is vé-
günk.
MARCELLUS: Persze. De talán akkor
is, ha Béla marad hatalmon.
(Csönd)
OLYMPIADESZ: Pokoli álmaim van-
nak. Mindig Margitot látom... de
valahogy puffadt és lilásfehér...
(Csönd)
Néha már ökölbe szorul a kezem és
majdnem pofonütöm. Olyan kihívó-
an ártatlan az arca! Pedig esküszöm,
nem szeretem kevésbé, mint régen.
Nem tudom elfelejteni a szemét, aho-
gyan rámnézett, amikor kilencéves ko-
rában megtudta, hogy nem én vagyok
az anyja. Sose fogom elfelejteni a
pillantását.
MARCELLUS: Már elfelejtetted.
OLYMPIADESZ: Nem igaz!
MARCELLUS: Dehogynem.
(Csönd)
OLYMPIADESZ: Borzasztó, hogy sze-
gény lánynak ilyen apja legyen.
MARCELLUS: Borzasztó, hogy a ki-
rálynak olyan hűségesek az alattva-
lói, mint mi vagyunk. Ha a király
ránkförmed, mi hosszú késsel a
kezünkben loholunk majd elmetélni
szeretett Margitunk nyakát.
OLYMPIADESZ: Nem! Ezt nem gon-
dolhatod komolyan! Hiszen benned
is szilárd a krisztusi szeretet!
MARCELLUS: Hogyne. Amíg próbára
nem teszik.
OLYMPIADESZ: Talán ha a lányok
szigorúbban kezelnék...
MARCELLUS: Legalább egy másik
zárdába menne!
OLYMPIADESZ: Azt nem. Akkor mi
visszaminősülnénk másodrendű zár-
dává.
(Csönd)
OLYMPIADESZ: Nem tudom, miért,
de őszinte bizakodás él bennem.
Olyan önfeláldozó, szerény, engedel-
mes kislány volt eddig! Hiszen mi
szeretjük szegénykét! Nem igaz?
MARCELLUS: De igen, Persze.
*(Marcellus bemegy a zárdába, Olym-
piadesz utána.)*
MARGIT: Nem beszélhetnek így. Ezt
mind csak én képzelem. Ha ők mon-
danák mindezt, aljasok lennének, de
ők nem aljasok, mert hogyan sze-
rethetnék én aljas embereket? Itt
valami tévedés van. Én semmi bűnt

nem követtem el, ők pedig nem változtak meg egycsapásra, hiszen mi lenne az emberből, ha egyik pillanatról a másikra, komoly ok nélkül, csak úgy megváltoznának? Csak kiáltanom kell egyet és minden olyan lesz, mint volt. Nem változott semmi. Ha most segítségért kiáltok, mindenki rohan hozzám. Most segítségért kiáltok és máris jönnek.

(csönd)

Mintha nem mernék kiáltani. De hát miért nem? Milyen jupon kételkedem bennük? Nem szolgáltak rá, hogy rosszat véлjek róluk. Kiáltok és jönnek.

(csönd)

Rosszul vagyok. Valóban rosszul lettem. Hogy dobog a szívem! Mint-ha félnék! Pedig nem félek! Nem szabad! Micsoda dolog, megrémülni a saját képzelgéseitemtől! Amíg nem kiáltok, rettegni fogok. Háromig számolok.

(csönd)

Gyerünk már!

(csönd, majd felkiált)

Segítség!

(csönd)

Nem hallották, azért nem jönnek. Hangosabban kell kiabálnom.

(kiált)

Segítség! Kigyó!

(csönd)

Mindjárt jönnek, idő kell hozzá, most kelnek fel, keresik a cipőjüket, gyertyát gyújtanak, már jönnek is.

(csönd, felkiált)

Kigyó! Segítsetek!

(csönd, hirtelen félreugrik, lehajol)

Azt hittem tényleg kigyó. Csak egy gyökér!

(nevet)

Nem jönnek. Jól teszik. Tudják, hogy errefelé nincsen kigyó.

(felkiált)

Segítség! Rosszul vagyok!

(Margit sikoltozva berohan a zárdába)

Ötödik jelenet

(Reggel. Beáta, Kinga és Szabina behoz egy hosszú asztalt, és hat széket. Csöndben megterítenek. Jön a zárdából Olympiadesz és Marcellus. Valamennyien leülnek. A sorrend balról jobbra: Beáta, egy üres szék, Marcellus, Olympiadesz, Szabina, Kinga. Jön Margit, leül az üres székre Beáta és Marcellus közé. Valamennyien a közönséggel szemben, egy sorban ülnek. Olympiadesz némán imádkozni kezd. A többiek szintén némán összeszeteszik a kezüket.)

OLYMPIADESZ: Jó étvágyat.

(enni kezdenek)

MARGIT: Éjszaka rosszul voltam.

(csönd, esznek)

OLYMPIADESZ: Szegénykém. De most már jobban vagy, ugye?

MARGIT: Segítségért kiabáltam, de nem jött hozzám senki.

(csönd, esznek)

MARGIT: Nem hallottátok?

OLYMPIADESZ: Talán álmodtad. Én nem hallottam semmit. Ti hallottatok valamit, lányok?

KINGA: Nem.

SZABINA: Én sem.

KINGA: Biztosan álmodtad.

MARGIT: Tisztán emlékszem.

(csönd)

OLYMPIADESZ: Nyugtalan vagy az utóbbi időben, gyermekem. Hívjunk orvost?

MARGIT: Nem vagyok beteg.

OLYMPIADESZ: Ennek örülök, gyermekem, hál'istennek, eszerint az éjszakai rosszuléted is elmúlt. Nincs étvágyad, kislányom? Miért nem eszel?

(csönd)

BEÁTA: Én hallottam.

MARGIT: Mit hallottál?

BEÁTA: Téged. Azt kiabáltad: „segítség, kigyó”.

(csönd)

MARGIT: Mégsem álmodtam.

(csönd)

MARCELLUS: Ezen a szigeten nincsenek kigyók. Itt csak nyulak vannak.

MARGIT: Lehet, hogy nem kigyó volt. Attól még lehettem rosszul. Hagynátok, hogy elpatkoljak? Beáta! Te hallottad! Miért nem jöttél ki?

BEÁTA: Gondoltam, hisztizel.

MARGIT: És ti?

(csönd)

OLYMPIADESZ: Margit, helytelenül viselkedsz az utóbbi időben. Gyanakvás él a szívedben. Csúnya dolgokat feltételezel rólunk, gyermekem. Mi nem sértődünk meg, de mélyen bánt

a viselkedésed. Sötét foltok támadtak a lelkedben, kislányom, és bennünket mélységesen elszomorít, hogy a jellemedben hibákat kényszerülünk felfedezni. Gondolkozz egy kicsit.

MARGIT: Nem csodálnám, ha ez az étel meg lenne mérgezőve.
(*valamennyien abbahagyják az evést*)

OLYMPIADESZ: Margit! Hogy mondhatasz ilyet?!

MARGIT: Netán azt kívánod, hogy ne legyek őszinte és hallgassam el, amit gondolok?

OLYMPIADESZ: Mi ez a gúny, Margit?! A türelmünknek határa van! Meg vannak az eszközeink, hogy észhez térítsünk!

MARGIT: Csak arra vártok, mikor veszítem el a fejemet, hogy végre rámtiporhassatok.

OLYMPIADESZ: Marcellus! Vidd hírül a királynak, hogy Margit otrombán rágalmaz minket.

MARGIT: Azt is vidd hírül Marcellus, hogy itt csak a halálomra várnak.

MARCELLUS: Kislányom, nem kell túlozni.

BEÁTA: Tényleg meg van mérgezőve. A tőrő.

OLYMPIADESZ: Micsoda?

BEÁTA: Én raktam bele a mérget.

KINGA: Jézusom!
(*Szabina felugrik és öklendezve kirohan. Kavarodás.*)

OLYMPIADESZ: Orvost! Marcellus! Rohanj orvosért!

MARCELLUS: Beáta! Mit tettél? Meghalunk?!

BEÁTA: Kiváncsi voltam, milyen képet vágtok.
(*Beáta jót harap a tőrőből*)

MARCELLUS: Te örült! Köpöd ki azonnal!
(*Beáta nevet és jóízűen eszik*)

KINGA: Nem akarok meghalni! Segítetek rajtam! Nem ettem olyan sokat! Én még fiatal vagyok!
(*Kinga a földre dobja magát, tetreng*)

OLYMPIADESZ: Kinga!

MARCELLUS: Az ujjunkat dugjuk le a torkunkon! Ki kell hányni!

OLYMPIADESZ: Én nem tudom a magamét...

MARCELLUS: Egymását dugjuk le!

BEÁTA: Kigyó marta meg szegényeket.

KINGA: Rosszul vagyok... meghalok... (*tetreng*)
(*Marcellus a falatozó Beátát bámulja, lassan magához tér*)

MARCELLUS: (*Kingához*) Kelj fel. Beáta hazudott.
(*Kinga lassan abbahagyja a tetrengést, bizonytalanul feláll*)

KINGA: Hát nem volt megmérgezőve?
(*csönd*)
Ezért még megfizettek!

OLYMPIADESZ: (*nagynehezen ő is magához tér*) Beáta nővér és Kinga nővér két napig kenyéren és vizen fog élni. Beáta azért, mert undorítóan viselkedett, Kinga azért, mert bosszúvágy kelt a szívében. Menjete! Takarodjatok!
(*Olympiadesz berohan a zárdába*)

MARCELLUS: Menjetek már!
(*Beáta és Kinga bemegegy a zárdába*)

MARGIT: Marcellus!
(*Marcellus, aki szintén befelé indult, megáll*)

MARGIT: Miért hagytál el engem?
(*csönd*)

MARCELLUS: Kislányom, jobb volna, ha nem ellenkeznel. Nem ismered apádat. Kegyetlen ember. Országépítő. Nem néz sem embert, sem istent, keresztülgázol mindenben. Rajtad is, Margit. Nem számít, hogy a lánya vagy.

MARGIT: Nem félek tőle.

MARCELLUS: Én félek. Te még nem tudod, hogy meg lehet halni. Te most az előbb sem rémültél meg, láttam. Mert föl sem tudod fogni. De én átéltem a tatárjárást és az újjáépítést. Iszonyatos öldöklés volt mind a kettő. Én hitetlen ember lettem attól, amit láttam, Margit, én már tudom, mindössze néhány év adatott nekünk, és azon kívül semmi sincs, semmi, érted, Margit? Te nem tudod, mit jelent az, hogy ebben a zárdában leélhetjük az életünket. Ez a legtöbb, Margit, amit a sorstól kérhetünk. Te nem tudod, mi van odakint a világban.

MARGIT: Ezért akarom megnézni.

MARCELLUS: Öldöklés van odakint, Margit, erőszak, járványok, éhhalál, nyomorúság, förtelmes tengődés.

MARGIT: Érdekes lehet. A templomtoronyból átlátok a budai hegyekre,

de nem látom, mi van mögöttük.
 Oda akarok menni!
 MARCELLUS: Menj férjhez, akkor utazhatsz!
 MARGIT: Azt hiszed, nem akarok férjhez menni? Dehogynem. Csak éppen én akarok választani. Én. Egyedül.
 MARCELLUS: Olyan mindegy, kit választasz! Csak ember az! Higgyél nekem, kislányom, hiszen tudod, hogy szeretlek.
 MARGIT: Már nem tudom. Te se jöttél hozzám éjszaka. Miért nem?
 MARCELLUS: Elindultam, Margit. Esküszöm. Majdnem kijöttem hozzád.
 MARGIT: Dehát mitől féltél? Mitől? Mondd! Mi okod volt rá?
 (Csönd)
 MARCELLUS: Nekem már nincs sok hátra. Minél kevesebb, annál értékebb. Azzal fekszem, hogy fohászok: Istenem, add, hogy megérjem a holnapot! Fátyol van már köztem és a világ között, Margit, félig már nem ideát járok. Kínlódás az életem, mert rettegek. De rettenni még mindig jobb, mint nem lenni. Megtudod, ha megöregszel.
 MARGIT: Hogyan lehetsz ennyire gyáva?
 MARCELLUS: Ahogyan mindenki.
 MARGIT: Szánalmas figura vagy, Marcellus. Furcsa. Eddig nem tudtam,

kik között élek. Mintha hályog hullana le a szememről. Mondd, Olympiadesz is fél?
 MARCELLUS: Ő fél aztán igazán. Ez a zárda az egyetlen békés zug az országban.
 MARGIT: Mi lehet az országban, ha itt, ahol a legjobb, börtönben élek?
 MARCELLUS: Így szoktak erős államot építeni.
 MARGIT: Köpök az apám erős államára, ha attól erős, hogy elviselhetetlen. Ha elárulnak, akik szerettek.
 MARCELLUS: Te árulsz el minket, Margit. Ha szeretnél minket, meghoznád ezt az egészen apró kis áldozatot.
 MARGIT: Azt én döntöm el, hogy mekkora, és kiért érdemes vállalnom.
 MARCELLUS: Borzasztó! Az apád lelkét örökölted!
 MARGIT: Teérted, Marcellus, én már nem hozok áldozatot. Köszönöm a sorsnak, hogy felnyitotta a szememet.
 MARCELLUS: Kislányom...
 MARGIT: Ne szólíts így! Megtiltom!
 MARCELLUS: Elkényeztetett, buta liba, te!
 MARGIT: Eriggy a pokolba!
 MARCELLUS: Kislányom! Margit!
 (Margit berohan a zárdába. Marcellus lassan utána megy.)

Hatodik jelenet

(jön Kinga és Szabina)

KINGA: Éjszaka megvárjuk, amíg elalszik, pokrócot dobunk rá és megverjük.
 SZABINA: Én nem merem. Sikoltozni fog. Mindenki felébred.
 KINGA: Az se baj. Senki se jön segíteni rajta. Ma éjjel kiderült. Marcellus úgysem lesz itt éjjel. Majd jó nagyot ütünk elsőre.
 SZABINA: Meg is halhat!
 KINGA: Nem fog meghalni! Bár, azt hiszem, mindenki hálás lenne érte.
 SZABINA: Istenem, Kinga, miket beszélsz!
 KINGA: Kutya baja sem lesz. Figyeld meg, reggel könyörögni fog, hogy engedjék el innét, hozzámegy akár az ördöghöz is. Akkor mi is elmehetünk.
 SZABINA: Borzasztó.
 KINGA: Tudsz jobbat? Persze, ha itt akarsz besavanyodni...

SZABINA: Inkább beszéljünk a fejével.
 KINGA: Nincs értelme. Makacs, önfejű, királyi vér. Gyűlölöm.
 SZABINA: Borzasztó nagy baj lehet belőle.
 KINGA: Csak ha beköpöd.
 SZABINA: Én nem!
 KINGA: Ugyan! Gyáva nyúl vagy te is.
 SZABINA: Csináld inkább Beátával.
 KINGA: Vele külön számolok. Az egész Beátára fogjuk. Mi vagyunk többen, nekünk fognak hinni. Jönnek. Szedd össze magad. Ne légy ilyen sápadt.
 (A zárdából jön Olympiadesz és Marcellus)
 OLYMPIADESZ: Marcellus most indul a királyhoz. Ha van valami kéréseitek, most adjátok elő.
 (csönd)
 OLYMPIADESZ: Semmi?

KINGA: Elégedettek vagyunk a helyzetünkkel.
MARCELLUS: Semmit sem kértek a királytól? Látogatókat sem akartok fogadni?
(csönd)
SZABINA: Én igen! Én el akarok menni! Margitot meg akarják verni!
OLYMPIADESZ: Szabina!
SZABINA: (Kingára mutat) Ő akarja megverni! Az előbb mondta.
KINGA: Az az igazság, Szabina fél, hogy haragjában megöli Margitot. Nem tudom lebeszélni róla. Túlságosan ideges.
SZABINA: Nem igaz! Én nyugodt vagyok!
(Marcellus lábához esik)
Vigyél ki magaddal, drága jó Marcellus! Kérlek! Nem bírom!
KINGA: Sajnálom szegényt. Nem akartam árulkodni rá.
SZABINA: Anyám, védj meg tőle!
OLYMPIADESZ: Állj fel! Undorító. Kinga! Ezentúl mindig jelentsd, ha Szabina elveszti a fejét. Állj fel már, te féreg!
(csönd. Szabina feláll)
OLYMPIADESZ: Szedjétek le az asztalt.
KINGA: (Szabinához) Szedd le az asztalt.
SZABINA: (Kingához) Bocsáss meg, nem voltam eszemnél.
KINGA: Szedd le az asztalt.
(Szabina az asztal felé indul)
MARCELLUS: Segits neki, Kinga.
KINGA: Ne haragudjatok, de amióta magunk termeljük az élelmünket, valami megváltozott. Azt hiszem, igazságosabb lenne, ha mindenki a maga élelmét termelné és a maga dolgát tenné.
MARCELLUS: Hogy mondd?
KINGA: Mindenki a magáét.
OLYMPIADESZ: Úgy gondolod... Hogy Marcellus meg én, hogy mi is turkáljunk a földben?
(csönd)
KINGA: Szabina! Gyere vissza! Nem szedjük le az asztalt.
(Szabina engedelmesen visszamegy)
OLYMPIADESZ: Mi ez? Hogy képzelitek?
(csönd)
OLYMPIADESZ: Marcellus! Látod ezt?
MARCELLUS: Látom.

OLYMPIADESZ: Azonnal tessék mindent eltakarítani!
KINGA: Majd ha én mondom, Szabina.
OLYMPIADESZ: (zavartan) Takarodjatok a hálóterembe! Meg ne lássalak! Az asztal itt is maradhat. Nem kell minden étkezésnél kihozni, meg visszavinni. Célszerűtlen. Ezentúl itt van az asztal helye. Menjetek már! Mars be!
(Kinga és Szabina bemegegy a zárdába)
OLYMPIADESZ: Mit szólsz ehhez?
MARCELLUS: Mit szóljak?
OLYMPIADESZ: Ezek fellázadtak.
MARCELLUS: Ezek fel.
OLYMPIADESZ: Nem lehettem keményebb. Szegény lányok. Szörnyű helyzetbe kerültek. Nem szabad engednünk, hogy ellentétek szülessenek közöttünk. Ezért nem lehettem szigorúbb. Igaz?
(csönd)
OLYMPIADESZ: Ezt is mondd el a királynak. Hogy milyen súlyos körülmények között állunk helyt. Puhatold ki a király szándékait. Hátha már mást vár tőlünk, mialatt mi a korábbi utasítás értelmében ténykedünk. És jól szaglássz körül. Talán rendszerváltozás készül. Érted. Az új királynak kiszolgáltatjuk Margitot. Vagy elrejtjük, hiszen szeretjük.
MARCELLUS: A politika nem nőeknek való.
OLYMPIADESZ: Siess vissza. Félek egyedül.
MARCELLUS: A lányok itt maradnak veled.
OLYMPIADESZ: Azért siess vissza.
(Marcellus jobbra kimegy. Olympiadesz beindul a zárdába, ahonnan kijön Kinga)
KINGA: Anyám, én nem akarok lázongani.
OLYMPIADESZ: Nem történt semmi baj kislányom. Az asztal itt fog állni.
KINGA: Anyám, bocsáss meg Szabinának. Csak a szája jár. A lelke mélyén nem akarja bántani Margitot.
OLYMPIADESZ: Ha a saját szememmel látnám, hogy valaki közületek bántalmazza Margitot, még akkor sem hinném el! Ti jók vagytok, kislányom. Engem nem lehet becsapni. Bárki bármit mond rólatok, én megvédelek benneteket. Üzenem Szabinának, hogy nem

haragszom rá. És rád sem, Kinga. Remélem, ti sem haragudtok énrám. Hiszen nem én akartam ezt a lehetetlen helyzetet.

KINGA: Köszönöm, anyám! Dehogy, anyám! Köszönöm!

(Kinga bemegy a zárdába. Olympiadesz áll. Besötétedik. A zárdából hamarosan elfojtott kiáltások, tompa püfölés hallatszik. Olympiadesz hallgatódzlik. A zárdából kirohan Beáta)

BEÁTA: Kizártak! A hálóteremből! Mosakodtam, és nem tudtam visszamenni! Anyám! hallod ezt?

OLYMPIADESZ: Jó, hogy jössz, kislányom. Látod, én idekint sétálok. Olyan gyönyörű, langyos éjszakánk van!

BEÁTA: Nem hallod, anyám?

OLYMPIADESZ: Mit kellene hallanom, kislányom?

(csönd. Bentről még mindig hallatszik a püfölés)

OLYMPIADESZ: Olyan jó néha semmire sem gondolni, semmire sem figyelni, kiszellőztetni a fejemet a gondoktól. Micsoda életem volt nekem, uramisten, ha belegondolok! Csupa menekülés, merő rejtőzködés, bujkálás, a férjemet legyilkolták, a gyerekeim sorra elhaltak, és most, amikor egy kis nyugalmam lehetne, most itt van ez a buta história! Minden gondolatomat lefoglalja, hogyan segítek szegény Margiton. Szörnyű egérfogóba került az ártatlan kislány. Keresem, kutatom a kiutat, és sehogy se találok. Ti még fiatalok vagytok. Taknyosok. Titeket még nem vert meg az élet. Előtted az egész élet, Beáta! Téged még nem vert meg az élet! Én mondom, senkinek sem árt, ha fiatalokorában ráncba szedik egy kicsit. Neked boldogabb életed lesz, mint nekem volt. Túl fogsz élni. Te fogsz el-

temetni engem. Ūristen, miért vagy ennyire igazságatlan?

(csönd. A püfölés már abbamaradt)

OLYMPIADESZ: Mit is akartál mondani az előbb?

BEÁTA: Én csak fel akartam hívni a figyelmedet erre az éjszakára. Olyan szép idő van, anyám! Csillagos, augusztusi, meleg éjszaka. Ilyenkor vétek odabent aludni.

OLYMPIADESZ: Szép tőled kislányom, hogy megosztod velem az örömet, de már fáradt vagyok.

BEÁTA: Nem fárasztalak máskor, megígérem. Csak még valamit, anyám. Margit úgy tűnik, vallási tébolyba esett. Szüntelenül korbácsolja magát. Egészen kisebesedett a teste.

OLYMPIADESZ: Miket beszélsz összevissza?

BEÁTA: Valóban, mintha álomban beszélnék. Talán alva járok. Szép, nagy, ezüst telihold van. Megesik ilyenkor.

OLYMPIADESZ: Menj vissza a hálóterembe, kislányom, még megfázol.

BEÁTA: Igenis, anyám. Meglepően hűvös az éjjel. Te is megfázhatsz.

OLYMPIADESZ: Jó éjszakát.

(Olympiadesz bemegy a zárdába. Beáta leül a fedett kútra, tűnődik. A zárdából kitámolyog Margit)

BEÁTA: Margit!

MARGIT: Gyere csak, üssél te is!

BEÁTA: Margit! Én segíteni akarok!

MARGIT: Gyáva fégek! Alattomos dögök! Csúszómászók! Ázalékok!

BEÁTA: Margit! Én nem vétettem elled! Mit akarsz? Hagyjál!

(Margit botladozva kergeti Beátát)

BEÁTA: Te örült, hiszen én megvédtél volna, de kizártak!

MARGIT: Csak egyszer kerüljek el innen! Kinyírom az egész bandát!

(Beáta beszalad a zárdába, Margit utána)

Hetedik jelenet

(Reggel. Beáta, Kinga és Szabina fáradtan, némán szétrakja a reggelit az asztalon, felállítják az eldőlt székeket. Jön Olympiadesz)

OLYMPIADESZ: Margit?

KINGA: Alszik.

OLYMPIADESZ: Biztosan fáradt. Hagyjátok. Eszik majd, ha felébred.

(leül a helyére, a többiek szintén. Az ülésrend azonos a korábbival. Beáta és

Olympiadesz között két szék üres, Margit és Marcellusé. Néma imádkozás, majd enni kezdenek)

OLYMPIADESZ: Úgy döntöttem, hogy ezentúl én is művelem a földet, Marcellusszal együtt. Ebben a zárdában mindig egyenlőség volt a nővérek között. Egyenlőség és testvériség. Senki sem különb a másiknál. Senkinek sem számít a származása. Eddig

is így volt, ezután is így lesz. A jó példával magam járok elől.

KINGA: Drága anyánk, azt hiszem, a többiek nevében is szólok. Mi valamennyien továbbra is szívesen és örömmel dolgozunk rád, hiszen ha megszűnik ez az áldatlan állapot, ismét a zárda külső birtokaiból fogunk élni.

OLYMPIADESZ: Nem, nem. Amíg ez a rendkívüli állapot érvényben marad, addig én is művelem a kertünket.

(esznek. Jobbról jön Marcellus)

MARCELLUS: Margit?

OLYMPIADESZ: Alszik.

(Marcellus leül a székére Olympiadesz mellé. Imádkozik, enni kezd)

OLYMPIADESZ: Jártál a királynál?

(csönd esznek)

MARCELLUS: Jártam.

OLYMPIADESZ: Üzent valamit?

MARCELLUS: Semmit.

(csönd)

OLYMPIADESZ: Semmit?

MARCELLUS: Hacsak azt nem, hogy a zárdába zártak száma eggyel nő.

OLYMPIADESZ: Ki jön ide?

MARCELLUS: Én.

OLYMPIADESZ: De hiszen te eddig is itt voltál!

MARCELLUS: Ezentúl azonban én sem mehetek el. Béla király volt olyan kegyelmes és megfosztott a hivatalomtól. Már nem vagyok a rend magyarországi provinciális. Egyszerű gyónatópap vagyok, akinek minden díjazás híján, kegyelemkenyeréért a nyulakszigeti zárdában kell működnie.

(csönd, esznek)

MARCELLUS: *(csaknem heherészik)* Most már senki sem mehet el, amíg nincs megoldás.

OLYMPIADESZ: Mi a megoldás?

(Marcellus vállat von, eszik)

OLYMPIADESZ: Dehát miért haragudott meg rád is?

MARCELLUS: Hülye voltam. Még a múltkor kint jártamban elmondtam néhány jótét léleknek, hogy Margit okatlanul szenved. Azok tovább mondták. Ez is volt a célom. Hogyan számolhattam volna azzal, hogy az ud-

varban egyesek Bélával szemben Margitra fognak játszani? Margit, mint Béla ellenlábas! Utódjelöltje! Téboly. Béla kegyes volt és meghagyta az életemet. Nagy király, bölcs király, jó király, éljen soká.

OLYMPIADESZ: Velem meg van elégedve?

MARCELLUS: Rólad nem esett szó.

(csönd, esznek)

MARCELLUS: Idehaza mi újság?

OLYMPIADESZ: Semmi.

BEÁTA: Kilépek a rendből.

(csönd)

BEÁTA: Nem halljátok? El akarok menni! Marcellus! Neked jogodban áll kiengedni!

OLYMPIADESZ: Mi van veled, kislányom?

MARCELLUS: Nem áll jogomban semmi. De ha megtehetném, akkor sem tenném. Itt maradunk. Valamennyien. Az idők végezetéig.

(nevet)

BEÁTA: Ha terhes volnék, elmehetnék?

OLYMPIADESZ: De kislányom!

BEÁTA: Terhes vagyok! Marcellustól!

OLYMPIADESZ: Beáta!

MARCELLUS: Mit mondasz?

BEÁTA: Ha felcsináltál, mind a ketten ki leszünk rúgva! Nem? Marcellus! Valld be!

(csönd)

OLYMPIADESZ: Nahát, ilyet, az én zárdámban!

MARCELLUS: Folyton a viccen jár az eszed! Álmodozik a gyerek... Na nem.

(Jön Margit szakadt ruhában, az arca összekarmolva. Marcellus felugrik)

MARCELLUS: Margit!

OLYMPIADESZ: Vallási tébolyba esett. Örjögve, önkívületben korbácsolja magát. Nem tudjuk lebeszélni róla.

BEÁTA: Marcellus! Hát nem látod, hogy gyereked van tőlem?!

MARCELLUS: Fogd be már a szádat!

(Margit leül a székére, enni kezd. Csönd)

MARGIT: Mit bámultok? Eszem. Látjátok? Táplálkozom. Hogy legyen erőm... az önkorbácsoláshoz.

(Folytatjuk)

Palackposta

*Mit írok néked ismeretlen,
ki majd egy késő téli esten
tünödsz felőlem és citálod
versemből ezt a kort, világot?*

*Dadogva szólok: olyan korban
éltem, amikor meglakoltam,
nem magamért, de milliókért,
folyton látva a kiontott vért.*

*Nem a holtakat sirattuk már,
a halott nyugalomban duskál,
azt sajnáltuk, aki még állva,
beállt a kiosztott igába.*

*Hogy volt tavasz, alma-virágos,
könnyű szaga már messze szálldos,
egyetlen éjjel megtagyottan
ringatta némán a hegyoldal.*

*Emberség, jóság, soha jobban
nem bújt a földön becsapottan,
alélva szóltam: élet ez még
vagy csak rossz álmom, csaló festék?*

*Tudd meg, hogy az fájt legfájóbban,
bilincs volt minden igaz szóban,
tűrni kellett a szégyent, ostort
s volt aki hozzá kezet csókolt.
(1944 március)*

Együtt hazánk

*A négy folyó habzó árját
szemeim már sorra látták.*

*Dunát Esztergomnál, Pestnél,
Tiszát holdas nyári estén.*

*Dráva habját hazafelé,
ahogy folyt a Mura belé.*

*Hömpölygette, elringatta,
melyik volt a másik habja?*

*Száva lassú vize mellett
láttam a kék szlavon eget.*

*Kócos fűzek úgy hajlongtak,
ágaikba fogva Holdat,*

*tornyot, tetőt, temetőket,
üdvöseket, veszendőket.*

*Ady vihart, átkot látott:
Duna-táji kompországot.*

*Történelem minden folyó,
öröm s bánat összefolyó.*

*Együtt hazánk: népek árja,
hömpölyögve a Dunába.*

*Dunából a végtelenbe,
vért és könnyet elfeledve.*

Ritka madár

*Alkonyodik, lomb, levél se rezdül,
felhő száll az egeken keresztül,
tehér szárnya violába olvad,
elfődi a gyöngelánu holdat.*

*Ülök, nézek. Ez a csönd se lesz már,
elült téskén az elfáradt madár.
Forduló ez, gondolom a végső,
hátra van még az utolsó lépcső.*

*Így merengek, forgatom a könyvet,
amelybe az évek bekötöttek,
amíg nézem, egyre jobban látom:
az élet egy káprázatos álom.*

*Nem tűnődöm, mert a csöndben halkan,
szép madár-hang zendül olyan dallal,
párját, mását hiába keresném,
nem hallottam, csak ezen az estén.*

*Néhány dallam, aztán vége is van,
eltűnik az örvénylő magasban,
szép bűvölet, miért ilyen késve
emelsz től a mérhetetlen égbe?*

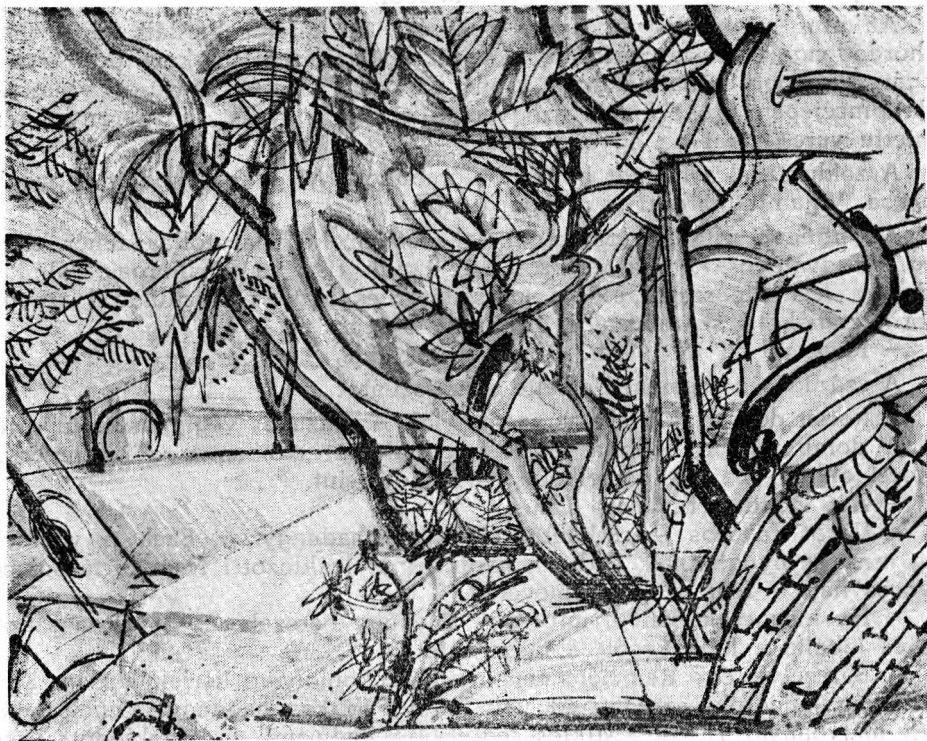
Bessenyei

*Szép férfi arcod sokszor rám mered,
böngészvén régi könyvet, verseket,
a csodás bécsi fény ragyog, lobog,
táncot járnak a testőr magyarok.*

*De ellobog a mennyei varázs,
darázs királynénk háza az a ház,
hol egymást váltja nap és éjszaka,
így mentél te is kiverten haza.*

*Sár és dudva volt a honi határ,
alig különb fényt láthat egy tatár,
de te vetettél fényt és oly magot,*

*melyből a határ bimbót bonthatott
és tüzes szavak zendültek tovább,
arany kürtök és arany trombiták.*

Menekülés

A poros, kátyúkkal sűrű kőszegi országúton, 1919 augusztusában egy lovaskocsi ballagott. Két vásott, kiálló tomporú, csontsovány ló húzta a kocsit. Ha lábra kapott a szél, tisztán lehetett hallani a nyikorgó, kenetlen kerekek zakatolását. Hordódongákat vitt a kocsi. Nyers, faillatú, sárga-fehérré gyalult hordódonga-szeleteket.

A dongák alatt, lehasalva a kocsifenékben, egy menekülő fiatal, húsz év körüli vöröskatona szorongott. A fehérek elől menekült a szüleihez, az egyik Kőszeg környéki tanyára. Hogy megnyugtassa őket, hogy él, hogy az „édes” ne izgassa a szívét. Azután, irány az osztrák határ.

A bakon, hókkadt-bajuszú, beesettszemű, riadtnézésű kis szürke emberke ült. Kabátja gallérja feltűrve. A gallérból csak a feje búbja látszott ki. A lovak bandukoltak. Fel-felhorkanva olykor a portól, beleszagoltak a levegőbe. Az emberke csak ült, nézte a tájat, ölébe ejtve sudaras ostorát. A kocsi kereke kátyúba zökkent. Felnyögött a hasonfekvő, de nem szólt. Meg se mukkant. Ez volt a megállapodás az induláskor. A fenékdeszka keskeny repedésein köpdöste ki a port magából.

Az úton újabb kátyú, újabb zökkenő. A katona bordáit fűrészelték a hordódongák. Összeszorította a fogát. Fölszisszent olykor, de tartotta magát. Nagyobb fájdalmakat is kibírt bár. A Prónaiék kínzását a siófoki villa pincéjében; a körömalá szögverést, a sósvíz ivását, a szuronyél serkentette vércsíkokat az ágyéka táján.

A zökkenőnél a hókkadt bajuszú előrebukott. Megkapaszkodott a gyeplő szárába. Valamit morgott is a fogai között.

Az útmenti ritkás, domboldali akácosban két darutollas fehér tiszt, meg két gyalogos katona rejtőzött. Az egyik tiszt, a hórihorgas Pálinkás hadnagy, leemelte szeme elől a messzilátót és hanyag mozdulattal átnyújtotta társának, a századosnak. Kiköpött oldalt.

– Fuvaros, ha jól látom. Olyan fuvarosféle.

A százados a szeméhez emelte a messzilátót.

A kocsit domb takarta el a szeme elől. A százados végigpásztázta a tájat. A domb mögül előbb a lovak feje bukkant elő, aztán a kisemberke, a kocsi oldala, majd a porfelhőbe burkolt kocsit.

– Azt mondd fuvaros? Lehet.

– Vörös fuvaros – rikkantott Pálinkás hadnagy. – Ezek a vörösök még most se nyughatnak. Pedig a napjuk már leáldozott! Nem bírta sokáig a vörös nap – fényell! – Fölnevetett.

– Ha meg csak pislog, mit vagy tőle úgy berezelve? – szólt a százados és lóbálta a lába között a messzilátót.

– Berezelve, én? Remélem nem mondd komolyan, kérlek alásan. Kérdezd meg a siófoki ezredet; ki volt az a Pálinkás hadnagy! Öméltósága, vitéz nagybányai Horthy Miklós legfelsőbb hadurunk is érdeklődött irán-

tam. Kétszer is szerepeltem a napiparancsban! Egyszer Tamásiban, egyszer meg Szekszárdon!

– Akkor te már meg is halhatsz pajtás. Beírtad a neved a történelem aranykönyvébe – szólt nevetve a százados.

Pálinkás hadnagy ránézett a parancsnokára.

– Én, meghalni? Amíg egy szál vörös lesz ebben a hazában, addig itt nekem, ezen a szent földön küldetésem van: kiirtani a kommunistákat! Érted, Ádikám? Kiirtani, hogy őrmagjuk se maradjon! Ha már az a Kun, vagy az a Szamuely nem kerülhetett a markomba. Akkor, akit érek, érted?

– Nőket is, mi?

– Ha vörös, azokat is!

– Pedig a vörös nő nem is rossz. Pláne, ha zsidó.

– Nem szeretem a zsidókat. Még nőben sem. A zsidó, meg a vörös, kérlek alásan, mind egy húron pendül. Azok, mind kommunisták. Apámat is egy zsidó vitte el a birtokáról április 11-én. Ezt én idevéstem a szivembe, Ádikám! Ha az a kezembe kerülne, cafatokra szaggatnám szét a fogaimmal.

A kocsi szemközt jött velük az út porában. Kaptatónak kapaszkodtak a ványadt lovak. A százados kivette Pálinkás hadnagy kezéből a messzilátót. Nézte a kocsit, a bakon a kis embert egészen közelről látta már. Mintha az orra nyergére kapaszkodnának a lovak.

– Fiúk! – szólt hátra a százados, ahol a bokrok sűrűjében a két katonára heverészett. – Pattanjatok! Pálinkás hadnagy úr vezetésével megnézzitek azt a kocsit!

A két katonára kényszeredetten föltápáskodott. Hanyagul a vállukra lendítették a puskájukat. Pálinkás hadnagy megigazította a deréksziját. Egy lyukat beljebb kapcsolt rajta. Darutollas sapkáját mélyen a fejébe nyomta. Aztán kikapcsolta a pisztolytáskáját és kivette belőle a pisztolyt.

– Irány, utánam!

A százados meg kicsavarta a pálinkás butykos dugóját. Néhány kornyot lenyelt. A kulacsot odaállította a fa tövébe. Csizmája orrával turkálta a lombot. Aztán könyökre dőlve nézte katonáit, ahogy a kis ritkás erdő bokrai közül ereszkednek lefelé az útra.

Pálinkás hadnagy gyors mozdulattal félrelökte maga előtt a lombot és kiugrott a bokrok közül. Pisztolyát a kocsisra szegezte.

– Állj! Igazolás!

A katonák is lekapták vállukról a puskájukat. Álltak ott a lovak előtt szétterpesztett lábbal, mozdulatlan, mereven.

– Igazolás! Azt kértem. Süket vagy öreg?

– Nincs énnékem igazolásom – hebegte az öreg és nézte a pisztolyos kezét.

– Mért nincs?

– Mifelénk még nem adtak igazolást.

– Ne hazudj. Igazolása mindenkinek van. Akkor mutasd a vörös igazolványodat! Mert vörös vagy te, látom a szemed állásáról. Meg, kommunista is vagy! Mutatja a nyiszlett ábrázatod. Mert mind azok vagytok ti, rusnya férge, bűdös parasztja.

– Én kérem nem vagyok paraszt – tiltakozott a kis ember.

– De paraszt vagy, ha mondom. Kommunista paraszt. Földet is kaptál biztosan a Latinka papától. Na, ne tagadd!

Pálinkás hadnagy látta a kis emberkén az ijedtséget. Ide-oda billeg-
tette orra előtt a pisztolyát. Aztán lassú mozdulattal visszatette a pisztolyt
a piszolytáskába. Közelebb lépett a kocsihoz és csizmás lábát ráhelyezte
az első kerékre. Odakönyökölt az ülés sarkára.

– Hová kerekezel?
– Ide – bökött ostorával a kis emberke a város felé –, Kőszegre.
– Mi van a kocsin?
– Fa, tetszik látni. Faáru, kérem szépen. Új hordóknak dongák.
– Kinek viszed?
– Senkinek. Magamnak akarok belőle hordót csináltatni.
– Hazudsz, öreg. Ha fa van a kocsin – mert azt én is látom! – akkor
mért takarod le ponyvával?

– Borult volt reggel. Nagyon be volt borulva.
– Be hát! Most is be van. De tudod kinek? A vörösöknek, a kommu-
nistáknak. Neked is be van borulva öreg. Mert te is vörös voltál. Na, ne
tagadd! Látom a pofádról. Meglátom én a vöröset, a kommunistát tebened
is. Landler katonája voltál, mi?

A hókkadt kis emberke reszketett. Ügyetlen ujjával babrált a kabátja
gombjain. Pálinkás hadnagy látta az egyik kezén a göcsörtös ujjakat, a fel-
húzott fonnyadt kezeszárán meg a barna forradást. Most vette csak észre,
hogy a másik kezén hiányzanak az öreg ujjai. Csupasz kezefejével fogja
a gyeplőt.

– Mi lelte a kezed öreg? – kérdezte enyhébb hangon.
– Megsérült, Isonzónál. Egy gránát, az szakította le az ujjaimat, még
tizenhétben.

A két katona ámulva nézte a csonka csuklót. Lejjebb eresztették pus-
kájuk csövét. Pálinkás hadnagy föllibbentette a ponyvát. Körbejárta a ko-
csit. Rácsapott ököllel az egyik ló farára.

– Hogy hívják azt a bognárt, akihez kerekezel?
– A nevét nem tudom kérem. Úgy kommandálták. Hogy az fáin hor-
dókat tud csinálni.

– Mi az, hogy fáin? – nevetett Pálinkás hadnagy.
– Hát, hogy takaros, picurka, szemrevaló, fáinocska, na! – tért magá-
hoz az öreg nyögdécselésében. – Mert tetszik tudni, százas hordóm az van
nékem. Csak most, kisebb kellene. Kisebb, mint a százas. Nem lesz annyi
termés most. Kicsibe is belefér az idei.

– De azt tudod, miért nem lesz?
– A pereneszpóra, tudom, az vitte el.
– Az eszed tokját öreg. A vörösök. Azoknak köszönhetitek, hogy ke-
vés lesz idén a termés. A Kun Béla, meg a Szamuely apátok, az adott be
az idei termésnek! Na, persze ők nem isszák. A zsidó vinkót nem iszik.
Csak konyakot, meg pezsgőt, a fene a bendőjüket!

– Hát én ezt nem tudhatom – szólt aprókat nevetve a kis öreg.

A lovak lába zsibbadozott az állásban. Egyik fölkapta a fejét. Türel-
metlenül kaparta a port. A két katona a vállára vetette a puskáját. Zsib-
bított kézzel álltak ott.

– Mondd a neved, öreg!
– Kis Bakó Vendel.
– Hol laksz?
– Feketeföld, Tarisznya dülő.

Pálinkás hadnagy ezt is fölírta. Fejével intett a két katonának. Azok lustán megfordultak és elindultak Pálinkás hadnagy után a domboldal irányába.

Az öreg megpöccintette sudaras ostorával a lovakat. A bal oldalinak – az még állt volna tovább is, az volt a nyugodtabb – odapiszkált a farka alá. A kocsi apró roppanásokkal elindult.

A dombtetőn Pálinkás hadnagy ledobta a fa tövébe darutollas sapkáját.

- Valami paraszt – szólt lehangoltan.
- Fuvaros, nemde? – kérdezte a százados.
- Nem, egy nyamvadt öreg. Menjen a jófenébe!

A sapkája mellett megpillantotta a pálinkás butykost.

– Megengeded, Ádikám? – nyúlt a butykosért.

– Parancsolj! A tiéd. Ha van még benne? Nemsokára gondoskodhatsz utánpótlásról.

– Az is lesz, Ádikám! – csavargatta a butykos dugóját. – Kérdezzed csak meg a síófoki ezredet, ki volt az a Pálinkás hadnagy?

– Hogy kérdezzem meg, ha azok ott, mi meg itt vagyunk?

– Csak mondom. Mert ott aztán volt vedelés. Mint a gödények, annyit vedeltünk. Nem is bírta volna az ember vedelés nélkül azt a sok hullát. Mert az aztán volt ám ott, dögivel. Inni kellett! Reggel, délben, este.

– Ha volt mit! – nevetett a százados.

– Mindig volt. Ha nem, szereztünk. Föl a prэшázakhoz, a környékbeli hegyekre, be a pincékbe, kamrákba. Aztán egy kis robbanótöltet, szakadt az ajtó, a pánt! Érted?

A butykost meglotyogtatta. Hátraszegte a fejét. A szeme kidülledt. A kulacsot meglotyogtatta. Néhány csepp volt már csak benne. Félrehajította.

– Ha meg nem adta a paraszt – és ha éppen ott volt –, lógott fejfelé a fáról. Érted? Nem sokat teketóriáztunk. Képzeld, Tamásiból az egyik ablakból ránklöttek. A válasz, három hulla. Nem a mieink közül, ne érts félre. Szekszárdon meg kiköptek a lábunk elé, ahogy masiroztunk. Ott se maradtunk adósak.

– Azért kerültél ide hozzám pajtás – nevetett a százados. – Különben már Horthy őfelsége hadurunk szárnysegédje lennél, mi? Igazam van?

– Hát, ha pertut iszom az ezredparancsnokkal – emelte fel a hangját Pálinkás hadnagy dicsekvőn –, nagyon meglehet. Úgy, ahogy mondom kérek. De tudod mit? Inkább a vizeletemet! Az ezredparancsnok olyan széplélek volt. Inkább szabadságra ment, ha mi nyúztuk a vörösöket. Az áztatott be a fővezérnél is. De így, jobb. Veled kérek, jól megvagyok. Ez a járőrség meg, ez a mindig másfelé portyázás, ezt mintha csak nekem találták volna ki! Itt nem parancsol senki nekünk. Itt a magunk szakállára dolgozunk. Majd meglátod kérek, ha Kőszegre bevonulunk és bekvártélyozunk, olyan házat foglalok én le kettőnknek, hogy na! Minden lesz abban. Még zongora is.

– A zongorát ki nem állhatom. Allergiás vagyok, ha zongoraszót hallok. Diákkoromban zenéből is megbuktattak. Botfülem van nekem pajtás. Na, persze másból is bukfenceztem. De az nem tartozik ide. A feleségemtől is azért váltam el. Örökké nyaggatott, mikor lesz nekünk zongoránk?!

Meg, hogy mostanában azt is lehet szerezni. A zsidóknál majdnem minde-
nütt van. Hát legyen. Mit kezdek én egy zongorával?

A százados egy fűszálat rágcsált a fogai között. Kiköpte.

- A zongora, pajtás túl nagy darab. Azt nem lehet leereszteni a tor-
kon. Mert én pajtikám - fölnevetett -, csak azt szeretem, ami könnyen
lemegy. Rágni se kell.

- Na, majd Kőszegen!

- Mi lesz Kőszegen?

- Minden, még arany is, meg brill, ha jó szimattal olyan helyet kere-
sek. Jó lesz a jövő megalapozásához.

A bokrosban, távolabb tőlük a két katona kártyázott. Gyűrött papír-
pénzeket nyomkodtak egymás markába. A két tiszt a fához dülve üldögélt.
Álmosan, nagyokat ásítva maguk elé.

- Szóval nem fuvaros volt, paraszt.

- Az, olyanféle.

- Dongákat vitt kádárhoz?

- Azokat.

- Akkor hát, ma még nem fogtunk vöröst.

- Nem.

- Pedig a jelentésben az volt; erre menekülnek. Közel a határ. Meg,
hogy itt jó fogás lehetséges.

- A parancsnokság is tévedhet - szólt Pálinkás hadnagy, és elzibbadt
könyökéről áthelyezte magát a másikra.

A hókkadt kis öreg jókedvűen noszogatta az álmosan bandukoló lova-
kat. Sudaras ostora nyelével böködte a lovak farát. Így serkentve a lovakat
egyenletesebb lépésekre.

A fenékdeszkán fekvő vöröskatona próbált megmozdulni. Nem sike-
rült. A nyers dongák a rázkódástól valósággal odalapították a kocsifenék-
hez. Már nem is köpdöste ki a poros nyálat. Inkább lenyelte.

A százados a szeméhez emelte a messzilátót. Végigpásztázta a poros
országutat. A porfelhőben - amit az ostornyéllel sürgetett lovak vertek -,
halvány kontúrként bukkant elő olykor a város. Közelebb meg a fák lomb-
jai, a porból ki-kivillanó tar fakoronák libegtek az üveg lencsében. És ott
messze, nagyon messze a város szélső házai.

Mint tölgy mellén

*Nem a kétes távol peremén,
de itt, szétnyitva fátyolát,
völgyed ölén, – mint ifjú pásztorok előtt –
rég kószolt tájodon megint
telt harmóniánk kísért...
S ahogy ölére hajtanám
– idézni élő sejtek egét –
recsegve széthasadt
s szírom-ajkán, amit takart,
szép lényege fekete visszhang
szűk partok között!... És almadin-
kristálylapok tükrén lila
csermely csörög... És pengeélű hab
kék szirmok zöld bokraiba...
Gyémánt tövis, örökre már
szívembe verve állsz
s mely átölelt, most látom
pillás forrás-mohák és medvetű
szigetjén, ezüst gyertyán-liget
lágú fényében elcsattant villanás...
Testtelen, de lángjával mégis
fényesebb és szívem fölött,
mint tölgy mellén villám után
vadul sugárzó tűz lobog.*

Egy ötödik évszak

*Rám, aki gondol, nem ember az.
Valami érzés, mely bolyong,
mióta nincs semmi vigasz.
Egy ötödik évszak klímája fog.*

*Olyan derű, amelyben méla
öblön vesztegel vitorlám
s nagy ritkán megemelve, néha,
a lánc alól valaki néz rám.*

*Tűnő vonás hullámzó tükre
a szív határain körözve
suhog, mint parthoz a homok.*

*Fekete sziklák zátonya fog.
Fénylik a lap, újjamon át
üzen és hallgatom szavát.*

P Á T K A I T I V A D A R

Megszöknek újra

*meglátod majd
fölkelnek egyszer
a s i n r e - é r d e m e s ü l t e k
elgurult szelidgesztenye
szemeiket összeszedik
egy napon fölkerekednek
csontjaikat terelik össze*

*lesznek jaj számlálatlanul
de ne Őket sirassuk
ótvaros napjainkba költözve
Ők már nem viszketnek
csak mitőlöttünk ropog
a mennynek boltja
ha rámolnak csillagot
lépteik alatt nyikorog
a nyár hava
tékozló nyaraink hava*

*ha porrá zúzzák
a vas-függönyöket
s ha k u g l e r t kapnak is;
megszöknek újra
ki a füttyös-volt mezőkre:
kis kaszáikat tenik
a Holddal hogy
árvalányhajból vágjanak
nekünk végtelen rendet
országunk magyarnak!*

Érintések

Jörgensen-Hirschler Szent Ferenc életrajzában olvasható, a Magyarországra küldött testvérekről: „...a parasztok a kutyáikat uszították, és a pásztorok hosszú, hegyes botjaikkal támadtak rájuk. – Vajon mért kínoznak ezek bennünket? – kérdezték egymástól a testvérek. Egyik közülük annak a gondolatnak adott kifejezést, hátha ezek a magyarok a palástjaikat akarják. Odaadták tehát a palástjaikat, de ez nem változtatott semmit a helyzeten. Erre, az Evangélium szavaira gondolva, csuhájukat is odaadták. Ugy látszik, a magyarok még ezzel sem voltak megelégedve. – Hát, adjuk oda Isten nevében a nadrágot is – mondták a türelmes testvérek. Meztelenül most már tovább mehettek. Giano Jordanus mondja, hogy az egyik testvérnek így hatszor egymás után kellett odaadnia a nadrágját”. A történet mindenestre szelidebb, mint amelyikről a baseli Münster egyik szögletében, egy sír felirata emlékezik meg lakónikus rövidséggel: „Itt nyugszik (már nem tudom melyik) püspök, akinek a szívét a vadállati kegyetlenségű magyarok kitepték, és (ha jól emlékszem) megették.” Bizonyára szomszoroság mellett valamiféle derütől (a rácsodálkozás, a kibic biztonságérzetének utólagos derűjétől) sem mentes érzés környékez meg, valahányszor ilyesmit olvasok. Mivelhogy a be- és áttekintés emelkedett fölényével szublimálom az egykor történeteket. S még meg is toldom: mi minden eshetett még meg, mindkét oldalon! Vagy komolytalanabban – miként Wittgenstein adja tudunkra olyan rendíthetetlenül: „A világ mindaz, aminek az esete fennáll” – vagy „A világ tények, és nem dolgok összessége”. S fűzöm hozzá tovább: csakhogy az „esetek” bizonyos része, bizonyos értelemben folyamatosan elvész, ha nem is mindenképpen, mégis feltűnő szükségszerűséggel. S mi marad? Egy-egy, már-már hamvas, népmesei sűrítéssel reflektorfénybe rántott ocsmányság, amire a tisztaság kupolája épül; a nadrágra és a püspök szívére a kereszténység; s máig ható érvényességgel tudom, hogy a mi leendő kibicünk is... Minél többet gondolkodom ezen, valamiféle derű máris utolér.

•

(Előszó féle a Saulushoz)

Időszámításunk első évében született egy gyermek, aki később Isten küldöttének vallotta magát. Voltak, akik kétségbevonták ezt, mások nem. Valamiféle Küldöttet mindenki várt akkoriban, különösen a zsidó nép. Az igazság emberemlékezet óta nem uralkodott a földön, így méltányosnak látszott a gondolat, hogy legyen valaki, aki a világ létezéséért felelős, s az igazságtalanság céljával is tisztában van. Különben abba kellett volna bele-

nyugodni, hogy az ember felelős olyan következményekért is, melyeknek eredendő okáról nem tehet. Így főképp az látszott ellentmondásnak előttük, hogy erkölcs és törvény az ember műve legyen, mikor a létezés maga nem az ő műve. Olyan kor volt ez, mikor egy ilyen gondolatot még ésszerűnek tudtak találni, noha csakugyan ésszerűnek látszott. Úgy vélték, hogy a világ képtelenségébe való belenyugvás meddő megalkuvás; a világ értelmességét viszont nem tudták pusztán önmagukból kiolvasni, mert meghaladta az értelmességüket. Még úgy tudtak logikusan gondolkodni, hogy nem kerültek ellentmondásba a hittel.

Jézus azt vallotta, hogy ő az Igazság, aki a magyarázatot, a megváltást hozza. Kortársa, a tarzusi Saul, egyike volt a Jézus-hívők legféltelenebb üldözőinek. Nem válogatott az eszközeiben. S igaz hittel tehetette, mivel a Törvény sem tagadta, hogy a Küldött egyszer megérkezik. Csupán az időpontot és a személyt nem tudta elfogadni; csalást és megtévesztést szimatolt. Jézus nem hirdetett idegen igazságot; csak módosítást. Nem a várakozás, hanem a megérkezés erejében és időszerűségében bízott. Saul bizalmatlan volt minden módosítással szemben. És a várakozás egyre dagadó feszültségéért nem tudta kárpótolni a váratlan megérkezés boldog ernyedtsége és izgalma, amire ugyanakkor vágyott. A Törvény nevében volt kegyetlen és hajlíthatatlan; és őszintén hitte, hogy egy igazi Küldött nem engedné meg, hogy éppen az üldözze, aki a legjobban hisz benne. Ilyen meggondolásokkal indult el egy nap Damaszkuszba is, hogy Jézus-hívőket vessen börtönbe. Nem messze Damaszkusztól azonban, kint a pusztában, más belátásra jutott. Ő maga így nyilatkozott erről: „Tudok egy embert a Krisztusban, ki ez előtt tizennégy esztendővel (hogy testben-e, nem tudom, avagy testen kívül, nem tudom; Isten tudja) elragadtatott volt a harmadik éjig.”

A könyv erről a történetről szól; Saul útjáról, az elragadtatás pillanataig. A szerző igyekezett annyit mellőzni a valóságos eseményekből, hogy a történelmi hitelességet ne lehessen számonkérni rajta; s annyit megtartani belőlük, hogy a mából visszatekintve a múlt is átélhetőbb és világosabb legyen.

W. Sándoréknál. Újra kitér a Saulusra. „Nem hasonlít semmire. Nem regény a szokásos értelemben. Feszés, tömény széljegyzetek egy nagy történethez, mégis átfogja, bevilágítja az egészet.” Nekem nagyon fontos szavak. Később vita a stílus-problémákról. Ismét prózába fogott (régi témája Ungvárnémeti Tóth élete). A kompozícióról nem esik szó. Megmutatja az első hat oldalt; hang- és stíluspróba. Meglepett; mintha valamilyen Kazinczyval (kortársával) keresztezett még bővérűbb Krúdyba, poenes Mikszáthba oltotta volna a maga faunos-furfangos naivitását, csavaros gyermekességét. Stilizáló, ironikus szöveggént olvastam (magyar *Kiválasztott?*) – ez viszont őt lepte meg. Objektív, hűvös, konkrét prózaszöveggént írta; persze, beleszámítva a kort. Akkor is meghökkentő, hogy mennyire más-képp érzi (tudja érezni), itéli meg (tudja megítélni) a szavak auráját prózaszövegben. Mennyezetre szegezi a szemét, nevet. Gondolom, melléje löttem annak, aminek a céltáblájába ő már beletalált. Rendben; mégis egy ilyen hangvételt, ma már, nehezen tud függetleníteni az olvasó az akart

vagy akaratlan iróniától. Mért tiltakozott ellene? (1966) – (A remekmű azóta közkincs. Magamnak is tanulságos, hogy egy morzsa ismeretében végülis milyen és mekkora szimatot lehet kapni, tévedni és eltávolodni.)

*

Kicsit úgy beszélnek a Saulusomról, mint valami domesztikált szörnyetegről. Szeretném hinni, hogy idővel „szelídebb” olvasmány lesz; s észreveszik, mennyi esettség, kimosni próbált tisztaság, szomorúság van benne. (1966)

*

Egy nyilatkozatában Faulkner azt közli velünk, hogy *A hang és téboly* című regénye egy kislány piszkos bugyijának a képéből született meg. Világos. Mi másból, ha nem abból? A fogaskerek egyik foga egyik repedésének egyik repedéséből stb. Csak kritikusok, irodalomtörténészek igyekeznek elhitetni mást.

*

Remek gondolat Kazimiers Brandynál: „Az embereknek kutatniok kell a pszichológiát, hogy erkölcsösek lehessenek. Ezt nevezem én az *etika kikémlésének*. A lényeg arra redukálódik, vajon képes-e az ember egyenrangú partnere lenni önmagának. Az introspekció, ez a megismerési-etikai tevékenység – ez lesz a mai ember világi gyónása.”

*

Makett és mitológia.

Tolsztoj alakjai úgy hitelesek és valóságok, hogy a *csak belőlük* összerakott mozaik éppenséggel olyan, amilyennek a valóság nem, vagy csak kevésbé szolgál. Ez feltűnően helytelen észrevételnek látszik, de ha meggondoljuk, hogy az élet „infravörös” szelete milyen bőségében van a túlzóan kivételesnek, és túlzóan képtelennek... Persze: mi egyesek – gyakorlati és „hiteles” voltunkhoz illően – valóban kerüljük is a képtelent, kimagyarazzuk, vagy úgy teszünk, mintha nem volna az; s a képtelenség érzését, az abszurd erős jelenvalóságát megtartjuk legbelső titkunknak. De talán éppen ezért lehet bennünket az abszurdal a legkóvályogtatóbban szíven ütni. S talán, mintha *ebben* volnánk a legáltalánosíthatóbban közösek.

Euripidesből fel tudok építeni egy makett-pontosságú világot; Sophoklesből nem. Előbbinél a logikámra, visszafelé tapogató következtetéseimre, beleérzéseimre vagyok utalva, hogy felidézzem azt, ami a „makettba” közvetlenül nem beleépíthető – azaz: a kor valós szellemi közérzete kevésbé tettenérhetően vetül rá a „makett” valós térképére. Úgy fedik csak egymást, illetve, csak akkor, ha a *mai* logikám, érzékenységem a kalauz hozzá. Sophoklesnél nincs (úgyszólván nincs) „makett” – helyette a kor szellemi közérzetének fókuszba gyűjtött kivételessége van csupán, a túlzás és a képtelen, a rejtett és a ki nem élt. Mai logikám mankójára itt (legalábbis) kevésbé van szükség: ti. egy olyan közérzet közvetlen valóságába vagyok be-

dobva, amely nem feltétlenül igényli a visszafelé következtető értelmezést (a néző-olvasóét), mivel annyira önmagyarazóan autonóm, hogy nem össze-hasonlítható: egyszerűen önmagára-ismertető. A „makett” mindig összehasonlítható és igényli is az összehasonlítást, mert különbségekre hívja fel a figyelmet – s ebből közvetve értem meg. A mitológiai sűrítés és általánosítás viszont eleve valami ősi-közösre hivatkozik, s a mai érzékenységet, logikámat is azzal szembesíti: az azonossággal. A makettvilág szűkszerűen múltértékű; illetve gyorsan azzá lesz. Ami a kor „mitológiájában” mondatik el, akkor is jelenidejű megrendülés (lesz), ha egyes elemei – a gyakorlati hitelesség szempontjából – homályban maradnak.

•

T. Hardy: „Ki mondhatja el valamelyik óceánról, hogy régi?” – Másutt: „Azok a sajátságok, melyek egy börtön homlokzatát gyakran sokkal méltóságosabbá teszik egy kétszer akkora palota homlokzatánál, olyan fenséget adtak a pusztának (Egdon), melynek teljesen híjával vannak azok a helyek, melyek bájos voltukról híresek. Derült képek csak derült időkkel illenek össze, de hajl ha az idők nem derültek! Sokkal többet szenvedtek az emberek olyan tájak láttán, melyek nagyon is mosolygók voltak az ő lelkiállapotukhoz, mint a túlságosan komor színű környezet nyomásától.” Vagy: „Valóban kérdés, hogy az orthodox szépség egyeduralma nem közeledik-e a vég felé. Lehet, hogy az új Tempe völgye Thule valamelyik kopár fenyére lesz. Lehet, hogy az emberi lélek mind bensőbb összhangba jön azokkal a búskomor látványokkal, melyeket fajunk ifjúkorunkban visszataszítósnak talált. Úgy látszik, közel az idő, ha még nem is érkezett el, mikor az ingovány, a tenger, a hegy, a havasok magasztossága illik majd teljesen a gondolkodóbb emberek lelkivilágához.” – Miért, nem tudom (persze, tudom), de mindig megragad ennek az írónak a nehézkesen kibontakozó mondatvilága, nyomasztó és mégsem leverő lírája; a dikciója, mely löki a gondolatot (és nem is akármilyeneket), mint a mozdulni nem akaró követ (más körbejárna, körbetapogatná, ami nagyon nem ugyanaz); a tájait, melyek a determinizmus legérzékletesebb tárgyi szemléltetései a világ-irodalomban; s ahogy ugyanezt képes megtenni a pszichológiai tény-tömbök, tájak világában is! Jobb oldalain, jobb fejezeteiben, a mi Keményünk rokonítható vele.

•

M. Du Gard. Az életmű nagyszabású, de szeretni – mégis – inkább az embert, a magatartást, a jellemet, vallomásainak a hangfogóját szeretem. S a művek mögött is őt, bármennyire rejtőzik is. Két műve ragadott el, ami már „majdnem” szerelem: az *Afrikai vallomás* és a *Vén Európa*. A Thibault úgy irodalom kissé (a jellemzés kedvéért túlzok), hogy már nem is az; van valami tudósi alaposság, megbízhatóság benne – ami nem mindig, sőt, többnyire nem erény a literatúrában... Nehéz ezt a művet megnyugtatóan meghatározni: mint általában a nagyszabású banalitásokat. Szerb Antal szellemesen elrugaskodott megjegyzése, hogy „nagy készülődés, várjuk a csodát, de nem jön” – rész, bár fontos igazságot torzít. S Szerbnek a csodaigénye különben is a szószerintibb csoda felé húz. A mi újabb szolid felfedezésünk, hogy a leglélegzetelállítóbb csoda arcátlanul *nem csoda*. – Hanem. Ami a nagy példaképben, Tolsztojban megvan, a reá-

lis, objektív freskó mögötti megfoghatatlan, irracionális vibrálás, Du Gard ban valóban nincs meg. Helyesebben, a *Thibault*ból hiányként hiányzik – s csupán éppen az *Epilógus* végső számvetést összegezõ lapjain üt át: ezeknek a gyönyörû oldalaknak dermesztõ realizmusát remegtetni meg. (S az *Afrikai vallomás*ban is hogy megcsap a szele!) Egyszóval, ez a vibrálás mintha még a legrealistább mûben is szükségszerûen jelenne meg – ha... Ha igazi? A *Thibault* nem igazán igazi? Azért vigyázni is kell az irracionalitás-követelménnyel. Kinek mennyire testére szabott – egyrészt. Nagy skálát mutatnak a remekmûvek. Valami azonban mégis szükségeltetik belõle. Az európai irodalomban Tolsztoj az õspéldája a higgadtságnak, természetességnek, pontosságának, érzékletességnek stb. S mégis, mindez egy hatalmas vízió burkában rendezõdik el nála, valamennyi reális és objektív elem. Du Gardnál a vízió hiányzik; és kora társadalmából is (elsõsorban abból, amit megrajzolt; Jacques világmegváltó lobogása – bocsánat a szóért – maszturbált lobogás Du Gard világában). A vízióhiány viszont kiszûr egy elemet, ami szerkezeti tisztasággal, érzékletességgel, történelmi pontossággal (se mással) nem pótolható. Du Gard végtelen becsületessége – s persze, alkata, amit még fegyelmezett is – elkerülhetetlenné tette, hogy olyan típusú mûben fejezze ki korát, amely az „ihlet” elrugaszkodásai nélkül, tudósi alaposággal viseli magán a kor sajátosságait. – Gide írja a *Jean Barois*ról: „Lehet, hogy nem mûvész, aki írta, de legény a talpán.” A századvég, a századelõ társadalma – józan-pragmatista célvilágával – a maga módján tényleg legény volt a talpán; csak a záróvizsga sikeredett apokaliptikusra. A miénk mögöttünk-elõttünk van.

Városarc

VI.

A tervező, aki a veszprémi városközpont építésének történetében az egyetlen biztos pontnak bizonyult: Márton István Ybl-díjas. Húszéves korában diplomázott, tanítómestere Lauber László és Gádoros Lajos volt. Az 1955-ös dunai árvíz után Mohácson és környékén tervezett, majd egy éven át a koreai Phenjan újjáépítését segítette. Több mint húsz éve a Lakóterv-nél dolgozik. Az országos érdeklődést és elismerést kiváltó salgótarjáni városközpont tervezése ugyancsak az ő műve. Ahhoz a generációhoz tartozik, amelyik még ötvenéves korában sem tud szabadulni a társadalom iránt érzett felelősség súlya alól. Ez a generáció úgy érzi, hogy minden az ő vállán nyugszik. Ámbár visszagondolva a negyvenes évek végére, az ötvenes évek elejére, van ebben az érzésben valóságos elem.

– Nekem 1968 óta nincs más, mint Veszprém – fogad Márton István indulatosan, szinte bemutatkozás helyett. – Nem is tudom otthagyni. Erkölcsi dolog ez.

Arán feszültség. Az indulat oka nyilvánvaló: sejti, hogy mit hoztam magammal Veszprémből a Lakóterv Madách téri tervezőirodájába. Feltehetően ócsárlást, meg nem értést az egyik oldalról s egy kevés bizalmat, elismerést a másiktól.

Üres füzetrel érkeztem, de a lényeges tudnivalók előzetes tisztázásával.

A tervezést alapvetően meghatározta, hogy Veszprém egy több mint négyszázezer lakosú megye székhelye. Igazgatási központ, ezen felül az oktatásban és az egészségügyi ellátásban a megyei igényeket is ki kell elégítenie. Az ötvenes évek ugrásszerű ipari fejlődése lendítőleg hatott a városra. Az eredetileg tervezettnél gyorsabban növekedett a lakosság száma. Számolni kellett a város körül kialakult iparvidék és a várhatóan növekvő balatoni idegenforgalom kiszolgálásával is. Ezek figyelembevételével már az ötvenes években elkészült a város első általános rendezési terve, mely azonban már a megszületés idején sem felelt meg a korszerű városrendezési igényeknek. A tervet módosítani kellett, de a módosítás is csak a hatvanas évek elejére érvényes gazdasági és műszaki feltételekre épült. Számos égetően fontos kérdésben – mint például a 8. számú főközlekedési út átvezetése – távlati megoldást javasolt, részleteiben azonban a rekonstrukcióra, azon belül a városközpont kialakítására nem adott olyan megoldást, mint amilyen funkcionális és műszaki igényekkel a hatvanas évek közepén már számolni lehetett.

A tervezést meghatározták a VÁTI által készített rendezési tervek, amelyek 1965-ig szabták meg a városközpont építési feltételeit. A korszerű városkép kialakításában messzemenően figyelembe kellett venni Veszprém történelmi városrészkeretét, műemlékeit, a városon áthaladó főközlekedési útvonalat és az említett, 1965-ig érvényes rendezési terv alapján már felépített pártszékházat, a szállodát, az áruházat, a bányatröszt irodaházat, az autóbusz-pályaudvart és a piacot.

A rekonstrukció átértékelése során sikerült érvényre juttatni néhány funkcionális és építészeti elvet. Többek között kialakult a végleges álláspont, hogy az országos főközlekedési út nem fogja átszelni Veszprém központját, hanem a város mellett halad el. 1972. április 26-án a városi tanács a rövid határidővel jelentkező beruházások területfelhasználásának előkészítése érdekében megbízta a Lakótervet a 8. számú út melletti terület, a vasúti pályaudvar környéke beépítési tanulmányának elkészítésével. Az általános rendezési terv erre a területre közintézmények és a városközpontban szükséges lakások építését írta elő. Sikerült nagyjából rendet teremteni a különböző építési technológiák alkalmazásában, az anyagok felhasználásában, az épülő létesítmények megjelenési formáiban. A terület geológiai adottságai és a nagy szanalás meghatározta a beépítés szintmagasságát is.

– Napirendre került, hogy Veszprémben korszerű városközpontot kell építeni – mondja Márton István megbántott, ingerült hangon. – Ezzel a vezetők egyetértettek. Azzal a gondolattal is, hogy a város közepét korszerű funkcióval lássuk el. Az új elképzelés alapján felül kellett vizsgálni a régi terveket. Meg kellett mondani, hogy nem főteret, hanem városközpontot kell tervezni. A tervezés ugyanis nem egyéni koncepció, hanem egy közösség tevékenysége révén valósul meg. Az eredmény nem Márton István műve, hanem a kollektív munkáé. Akkor áll elő konfliktus, amikor az építész előre lát, a város meg nem.

– Volt ilyen?

– Nyugodt szakmai lelkiismerettel állítom, hogy a tervezés koncepciójában nincs luxus. A magas ház gondolata is hogyan született? Nagy szanalás volt, sok lakás kellett. Viszonylag kis alapterületen, sziklás talajon, gazdasági szempontból is kedvező feltételek mellett. Világos, hogy nem klimatizált irodaház kell oda, hanem sok lakás és melléje kereskedelmi központ.

– A toronyházat igen sok bírálat érte.

– Közhely már, hogy mindig klasszikus példákra kell hivatkozni. A legkisebb falusi településtől kezdve a történelmi városokig az egysíkúságot mindenütt a városközpontokban megfelelő helyre telepített, kiemelkedő magasságú templomokkal, közintézmény jellegű épületekkel oldották meg. Mennyivel indokoltabb ma, városméretű településeinknél az egyforma típusú lakóépületek közé egy-két jól elhelyezett, funkciójában helyénvaló magasház telepítése!...

Lemondóan legyint. Kedvetlen ember.

– De nemcsak a magas ház...

– Miben látja az akadályokat?

– Sok akadály van – néz rám hosszan s fürkészve.

– Mégis, amelyek közvetlenül a korszerű érvényesülése előtt állnak.

– Sorolom... Túlzott műemlék-centrikusság. Aztán: korszerűtlen hangulat. A vezetők korszerűtlen gondolkodása. Változó vezetők, változó igények. Fárasztó és kimerít, hogy újra és újra szembe kell szállni a megrendelő napi gondolkodásával. Gyakran változik a részletterv, a beépítések esetlegesek. A tervezett irodaházat például, most három különböző helyen akarják felépíteni, holott egyetlen korszerű irodaház kellett volna. Soroljam még?... A 8-as út városba vezető szakasza mellett lévő öreg üzemek a koncepcióval, a tervekkel ellentétben építkeznek! Hogyan? Az elfogadott városrendezési terv alapján a faárugyár, a nyomda és a tejüzem helyén hat-

emeletes lakóházak és üzletek sora épül. Mégis építkeznek, mintha egy szót se hallottak volna a városrendezési tervekről! Jelenleg a Kossuth utca régi oldalán üzleti portálokra és más ideiglenes dolgokra rengeteg pénzt áldoznak, pedig azt a házsört le fogják bontani... A kereskedelmi központban a belső kiképzéseket a kereskedelmi vállalatok a saját ízlésük szerint akarják megoldani. Micsoda óriási küzdelem volt!...

Úgy néz rám, mint akit megkímélt a nehezétől.

– Azért panaszkodom, mert a központi feltételek soha ilyen jók nem voltak.

– Végül is, ha a remélnél lassabban és körülményesebben, de épül és alakul az új városközpont.

– A városközpont egyes részei már az elképzeléseknek megfelelően alakulnak. De mondom: a tervezés elvei gyakran csak szenvedélyes viták árán valósulhattak meg. Ezeket a vitákat el kellett volna kerülni! A tervező kollektíva meggyőződése, hogy helyes úton járt. Az alapvető funkcionális elvek betartásával dolgozott! Enélkül az építészeti program kialakítása és a város korszerű funkciója kompromisszumá vált volna. Tanulságul szolgálhat, hogy egy városrekonstrukciónál a városszerkezet kialakítása érdekében nem lehet kiszakítva kezelni a városon átmenő főközlekedési utakat! Részleteiben kell megoldani mindazon csomópontokat is, amelyek látszólag lényegtelennek tűnnek, de városszerkezeti elengedhetetlenek. A jelenleg üzemelő csomópont ma már nem felel meg a minimális forgalmi igényeknek sem. Ezért a beépítési tervben arra törekedtünk, hogy szintbeli és négy irányú elfordulású iránnyal a csomópont megfelelő áteresztő képességet biztosítson. A realitásokat figyelembe véve a csomópont körül nem összevont gyalogos aluljárót, hanem a kialakult gyalogos forgalmi irányoknak megfelelően külön-külön tömböket összekötő aluljárókat terveztünk.

– Akadályként említette a túlzott műemlék-centrikusságot.

– Igen. A rekonstrukció során az építészeti múlt megvédelme alapvető erkölcsi kötelesség. De még ennél is fontosabb annak a ténynek a meghatározása, hogy mi az érték és mi a megszokott, avult utcakép. Az alapvető értéket meg kell őrizni, de mint ahogy minden korszak a maga funkcionális igényeit és városrendezési elveit valószínűleg meg, ugyanúgy a mi kötelességünk, legyen az akár egy rekonstrukció, hogy városainkat a mai kor igényei szerint alakítsuk. Az én álláspontom szerint a tervezés eltér a konvencionálistól. Nemcsak a ma, a jövő feladatait is szem előtt tartja. E kérdésben újra jelentkezik a szemléletbeli ellentét. Egy adott gazdasági helyzetben azért építünk, hogy szükségleteket elégítsünk ki, s amikor ezt megtettük, új értéket, új valóságot, új építészeti formákat alkotunk, amelyek egy ideig tartanak, de bizonyos idő múlva elavulnak, nem tudván kielégíteni a holnap használóinak szükségleteit. Tehát: amit ma gazdaságosnak tekintünk, egy idő múlva elavult lesz. Példát is mondok. A lakótelepek tervezésénél és kivitelezésénél kialakult szemlélet, hogy a fogadószint monolitikus megoldása esetén a földszinten garázsokat telepítenek. A földszintek ilyen kialakítása ellenkezik mindazokkal az alapvető elvekkel, amelyeket a jelenben megkövetelünk egy épülő lakótelepi organizmustól. De még inkább megköveteljük a jövőben! Nemzetközi konferenciákon és a hazai vitafórumokon sokat foglalkozunk a környezetvédelemmel. A levegőszennyeződések kérdéseivel. Ugyanakkor érthetetlen tudatossággal telepítünk sok ezer lakás alá garázsokat. A garázs, az autó táptalaja a zajnak és a levegőszennyeződéseknek. Mindezeket túl az utcaképben megjelenő garázssorok évtize-

dekre lehetetlenné teszik a városias forma kialakítását. Vitatkoznunk kell! És a jövőben is vitatkozunk az ilyen megoldásokkal!

Mielőtt megkérdezhethném, hogy nem túlzottak-e az ilyen igények, az igazgatóhoz hívják.

Amíg távol van, alaposan körülnézek az irodájában. Nyomasztóan kevés itt a hely, minden a tervezés alárendeltje. A pipázás kellékei úgyszintén. Az oldalszoba nagyságú irodából nyíló rajzterem a fehérköpenyes műszaki rajzolókkal, embermagasságú állványokkal, zörgő pauz papír-lepedőkkel, fénymásolatokkal falanszter hangulatot idéz fel. A rajzokat bámulva megszűnnek az emberben a keskeny, visszhangos hegyi utcák, a köves-vízmosásos udvarok, fénylő gangok, nyikorgó falépcsők. Ami itt van: a jövő. Eszencia. Az emberiség riadtan mered a koncentrátumokra, de ami itt van: figyelmeztet, hogy az építészetben a képzelet, a rend, a cél, az anyag és a ritmus egysége soha olyan jelentőséget nem kapott, mint ezekben az évtizedekben. A véglegesség állapota a múlt nosztalgiája. A mai építészet hajtóereje a soha nem tapasztalt civilizációs tömegigény és a még soha nem alkalmazott megoldások lehetősége. Átmenetiség egyfelől, állandóság másfelől. A nézetkülönbségek gyakran már csak megvalósított, azaz felépített középületek és lakótelepek formájában csapnak össze.

A tévedés kockázata elég nagy. Esetleg száz évre szóló tévedés.

Márton István tisztában van ezzel, mégis a maximumra törekszik.

Nyilván sokszor megfordult a fejében, hogy nem először építik át Veszprémet. Ahányszor lerombolták, mindig támadt új elképzelés, keletkezett friss erő. A legfőbb szempont azonban legtöbbször a vár hadászati-védelmi helyreállítása, felújítása volt. A török is javítgatta Veszprém várát, miközben a várost pusztulni hagyta. 1552-ben a város területén mindössze három lakóház maradt.

Veszprém történetében voltak hírneves városépítők is. A tizenötödik században de Castiglione Branda kardinális ideje alatt jelentős építkezések folytak a várban, Masolino de Panicale olasz építész irányításával. Bíró Márton püspök főispáni beiktatásával Veszprém vette át a megyeközpont szerepét, s a püspök utasítására megkezdték az egykori megyeháza építését. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik a vár barokk újjáépítésének kezdete. Koller Ignác püspök 1763-ban a tatai Eszterházyak akkor már Tatán, Pápán és Egerben hírneves építészt, Fellner Jakabot bízta meg a püspöki palota terveinek elkészítésével. Veszprémi környezetben nem kevésbé híres munkatársai – Tietharth József és Petersdorfer András építőmesterek, Hausensteiner Vencel, Weidt Péter és Kerbler György kőművespallérok – nemcsak az építkezésből vállaltak feladatot, de a tervezésből is kivették a részüket. Más feljegyzések szerint a sokat utazgató Fellner Jakabot távollétében egy művészlelkű mérnökgvárdián: Protasius helyettesítette. Ez időben épült fel Fellner Jakab tervei szerint az Agg papok Háza, a Nagyszeminárium és a püspöki alkalmazottak háza.

A veszprémi vár évszázadok óta vizgondokkal küszködött, hosszú ostromok idején olykor megoldhatatlan feladat elé állítva a vár védőit. Koller Ignác püspök 1766-ban szerződést kötött Tumler György veszprémi ezermester-molnárral a vár vezetékes vízellátására. Tumler György kidolgozta a tervet: a káptalan átengedi a malom egyik kerekét és a buhimvölgyi-úrkúti malomhoz kapcsolódó vízműből hidraulikus nyomással juttatja fel a vizet a várba. Tumler György a következő évben meghalt, de fia, az akkor

tizennyolc éves Henrik átvette a munkát, s hetven öl hosszú ólomcsövön át, hidraulikus nyomással feljuttatta a vizet a negyvenhárom méter magas várba. A vezeték több közkutató táplált. Tumlér Henrik később a palota előcsarnokába, majd meghosszabbított vezetéken a város piacára is eljuttatta a vizet. Nevezetes ember lett: kútmester, vízepítő, a molnárcéh tagja és a vármegye tiszteletbeli mérnöke. Bécsben építészeti tanult, később ő kapott megbízást a budavári vízvezeték korszerűsítésére.

Dohogva érkezik vissza Márton István. Mégsem. Több ez pusztán dohogásnál.

– Már megint! – tör ki keserű indulattal. – Veszprémből telefonáltak, hogy a Bajcsy-Zsilinszky utca déli oldalára tervezett három lakóházat pannelből akarják felépíteni! Üzlet egyik alatt se lesz! Csak lakás, le a földig! Érti ezt? . . . A lakáshelyzetre hivatkoznak, de szerintem nem erről van szó. Ezzel a húzással akarják biztosítani a házgyárnak a kapacitást. Új tervekre lenne szükség. Az másfél év. Plusz másfél év az építkezés. A jelenlegi kiviteli dokumentációval összesen másfél év volna. Érti ezt? . . .

Felhozhatnám a veszprémiek védelmében a mai városfejlesztés valamennyi gyermekbetegségét. A város átesett ezeken. Menet közben mennyi változás történt! Mennyi előre nem látott akadály! Hány általános rendezési terv született az elmúlt húsz év alatt? A hatvanas évek elejétől hány főmérnöke volt a városnak? Előfordult, hogy félveként váltották egymást.

– Mikor jelenik meg? – zavar fel Márton István a gondolataimból.

– Micsoda?

– A beszélgetésünk.

Pontos ígérettel szeretnék válaszolni, de lehetetlen. 1976-ot irunk. Különben is, mivel nyugtatnám meg? Nem segítségre van szüksége. Elégtelre, s ez nem rajtam múlik.

Aznap este sokáig tanulmányoztam Márton István terveit. Mentegethetném magamat hozzá nem értéssel, de az utóbbi évtizedek alaposan megmozgatták a fantáziánkat s gyakorlott képzeletünknek nem okoz gondot magunk előtt látni a jövőt. A kiterített rajzok fölé hajolva úgy láttam a régi vasúti pályaudvar környékének tizenhat hektáros területét, mint ahogy a valóság olykor ál munkában előre megjelenik. A száz szobás garzonházat és szállodát, az új mozit, a kétezer adagos vendéglátó kombinátot, az üzletek, áruházak, hatemeletes lakóházak sorát, mögöttük az új autóbusz pályaudvart, a szállodától délre a hatemeletes irodaházat, a zsúfolt parkolókat, az energikusan jövő-menő embereket.

Márton István beleálmodta magát a vonalakba.

*

Nem sokkal később felkerestem Berei Ferencet, Veszprém város új tanácselnökét.

Az elnöki irodában rokonszenvesen higgadt, tájékoztatásra kész politikus fogadott. Korábban a városi pártbizottság gazdaságpolitikai titkára volt, még régebben a konzerviparban dolgozott. Személyesen még nem találkoztunk, csak jegyzőkönyvekben rögzített felszólalásaiból, nyilatkozataiból ismertem, amelyek pedig nem mindig jó ajánlólevelek. Az 1971-es, Veszprém fejlesztésével foglalkozó tanácsulésen elmondott felszólalása is

alighanem sokkal alaposabb és tényszerűbb volt, mint a jegyzőkönyvben rögzített lelkesítő általánosítások. A jegyzőkönyvvezető nem sokat ad az árnyalatokra, s ha elhúzódik az ülés, többnyire csak annyit rögzít, amennyi az éberségéből és a saját kifejezéseiből telik.

Az első mondat után nyilvánvaló volt, hogy Berei Ferenc nem titkolózik. Nincs miért. A közgazdaságban járatos emberekre jellemző felelős nyíltsággal és körültekintéssel tárta fel a legsúlyosabb gondokat. Mind a ketten tudtuk: nem kell szégyenkezni, hiszen ezek a dinamikus fejlődéssel, a cselekvéssel párosuló gondok. Több mint három évtized múltával még mindig felszínre bukkannak a régi idők egyoldalúságai és mulasztásai, másfelől sürgető és kivédhetetlen a civilizált emberi igény jogos nyomása. A beáramlás szokatlan üteme is tanácstalanságot és zavart keltett. Az ilyen hatalmas városépítő munkához jártasság is szükségeltetik, amivel a korábbi vezetés nem nagyon rendelkezett. Fokozta a tapasztalatlanságból eredő idegességet az anyagi eszközök szerénysége – szegényessége – és az elképzelések gyakori változása. Mindezek tetejében együttműködési hibák is súlyosbították a helyzetet.

Találkozásunk idején már elkészült a VÁTI döntéselőkészítő tanulmánya, mely magában foglalja a veszprémi körzet távlati fejlesztési és a veszprémi agglomerációs övezet területrendezési tervét. Szakági munkák és tervanyagok felhasználásával Baráth Etele felelős tervező és Koszorú Lajos tervező állították össze. A VÁTI döntéselőkészítő tanulmányát és a hozzá mellékelte tervlapokat – a jövő térképeit – nézegetve könnyen megértettem, hogy a tanulmányból hiányzik a napi gondolkodás kötöttsége. A városfejlesztési felfogás kilépett a vár és a városközpont büvköréből.

– Most kezd kialakulni – mondta bizakodva Berei Ferenc. – Nagyot már nem tévedhetünk. Az eddigi fejlesztési tervek sajnos nem rendelkeztek megfelelő prognózissal. Megalapozatlan tervek voltak. Csak egy példát! A korábbi terv Veszprém lakosságát az 1975. évre harminötezerben maximalta. Ehelyett ötvenezer lett. A fejlesztés érthetően korlátok közé szorult, és ami ezzel általában együtt jár: elég sok volt az ösztönösség és a rögtönzés. A VÁTI körzeti tanulmányterve 2010-ig meghatározza a városfejlődés dinamikáját. Az agglomerációs övezetben tizenkét település van, ezek közül öt közvetlenül Veszprémhez fog tartozni. Elképzeléseinket megbeszéltük ötven üzem vezetőjével, a város szocialista brigádvezetőivel és a teljes belső apparátussal. Azt kértük: ne csak a mával törődjenek, és gondolkodásukban lépjenek ki a város határán túlra. Megbeszéltük, hogyan kell a másod- és harmadágazatokat fejleszteni, mikor kell bizonyos iparágaknak kivonulni az ipari övezetbe. Egyáltalán: a vállalatoknak tudniuk kell, hogy mire számíthatnak.

– Mi lesz Márton István terveivel?

– Konceptióváltásra lesz szükség! A Kossuth utca északi oldalát az ezredfordulóig nem bontjuk le. A felújítás alapvonása, hogy átmenetet képezzen a modern városközpont és a vár között. Változás történik a Felszabadulás úti lakótelepen is. A tervezett hétezeröttszáz lakásból körülbelül csak a fele fog felépülni. Pontosabban annyi, amennyihez biztosított a jelenlegi közmű kapacitás. Többet egy házzal se! A városfejlesztést az Almádi út mellett folytatjuk. Az elképzelés: Veszprém balatoni város legyen! Ez a fejlesztési irányzat.

– Az új tanulmányterv az övezetben 1990-ig harmincezer bevándorlóra

számít. A természetes szaporodás révén várhatóan plusz tízezer lesz a lakosság létszámának növekedése. Nem fogja ez az újabb bevándorlás Veszprémet megoldhatatlan lakáshelyzet elé állítani?

– A lakáshelyzet már jelenleg is olyan súlyos, hogy a régi tervezési ütem alapján, csak a jelenlegi igények kielégítéséhez is három tervidőszakra van szükség. A megyei pártbizottság a negyedik ötéves terv indításakor elhatározta, hogy Veszprémet kiemelten kell kezelni. Az ötödik ötéves tervre ugyanezt mondta ki. Reméljük, hogy a jövőben is így lesz, és ezzel a kormányzat is egyetért.

– A veszprémi agglomeráció tervéhez végzett közművizsgálat megállapította, hogy a terület vízellátása távlatokban helyileg nem oldható meg, csak a Nyirád–Ajka–Veszprém–Várpalota regionális vezeték kiépítésével.

– Nagyon súlyos Veszprém víz helyzete. Az ötvenezer lakosú városban fél éve nincs víztartalék! A napi hozam 23 ezer köbméter. Ennyi a fogyasztás is. Ezt a jó vizet használja az ipar is, mert nincs ipari víznyerés. Hogy még feszültebb legyen a vízkérdés, a tároló kapacitást Gyulafirátótra telepítették, holott a környék legmagasabb pontja a Látó-hegy. Ha áramkimaradás van, Gyulafirátóról nem tudjuk behozni a vizet... A szennyvízzel se jobb a helyzet. Veszprém dolomitos város. A felületi vizeket csak egy vékony talajréteg szűri meg. Az összes szennyvizet nagyon gyorsan össze kell gyűjteni és derítve beleengedni a Sédbe. De az össz-vízmennyiségnek csak a negyedrészt tudjuk deríteni. A régi belvárosi fekália és a felületi szennyvíz együtt megy a Sédbe. Ezzel locsolják a legelőket és a növényi kultúrát. A szennyvízelvezetés megoldásához legalább annyi pénzre volna szükség, mint a vízbehozatalhoz. Az ötödik ötéves tervben tizenkétezer köbméter új derítőképesség épül, de még tizenkétezer kell... Ami a vízbehozatalt illeti, ha a tervidőszak végéig nem tudunk tízezer köbméter új vízkivételi lehetőséget biztosítani, a helyzet könnyen katasztrófálissá válhat. Sok elképzelés van, de a döntés késik. Az biztos, hogy nem a Balatonból kell Veszprémbe a vizet behozni, hanem rá kell kötni a várost a nyirádi karsztvízre. Legkésőbb a hatodik ötéves terv végére. Nyirádról viszik a karsztvizet Kaposvárra, de eszükbe se jutott, hogy a megyeszékhely gondját a karsztvízzel meg lehetett volna oldani. Ha a sok törpevízmű helyett ezt csinálják... Sajnos, az Országos Vízügyi Hivatallal nem volt megértés.

Értetlenül állok Tapolcán, a Bakonyi Bauxitbánya Vállalat irodájában egy szakmai térkép előtt. A rajz szerint a sok millió köbméteres vízvagyomból egészséges ivóvízhez jutottak a bakonyi falvak. Jó karsztvizet kap Ajka is, az ajkai vezeték meghosszabbításával Pápa, egy új vezeték révén Sümeg. Az épülő balatoni regionális távvezeték az északi parton Révfülöptől Keszthelyig ad jó vizet. Sőt tovább, egész Kaposvárig.

Veszprémtől légvonalban harminc kilométerre percnként 250 köbméter karsztvizet szivattyúznak ki. Ez napi 360 ezer köbméter. A regionális vezeték délkeleti irányban kigyózik.

Veszprém fuldoklik. Bár a csapból jön a víz. Egyelőre.

A fogadtatás készséges volt az Országos Vízügyi Hivatalban. Olyannyira, hogy már-már röstellkedni kezdtem. Dr. Illés György elnökhelyettes percnyi pontossággal hagyott el egy másik megbeszélést, hogy a kérdéseimre válaszoljon.

– Veszprémben még vannak helyi vízkészletek. Ezekre a következő ötéves terv idején is számíthatunk.

- Mi lesz, ha kiapadnak ezek a készletek?
- Veszprém nincs messze a Balatontól.
- A városnak az a kívánsága, javaslata, hogy a nyirádi karsztvizet vezessék oda.

- Néhány éve mérleget készítettünk, hogy mennyi Veszprém város vízigénye és hozama. Megállapítottuk, hogy a helyi készletek rövid távon még biztosítják a város vízellátását. Hosszabb távon majd a nyirádi karsztvizzel oldjuk meg. Veszprém megye regionális rendszerének kiépítése a hatodik vagy a hetedik ötéves terv folyamán kezdődik. A karsztvíz Veszprémbe vezetése jelenleg másfél milliárd forintba kerülne. A Balatontól fele annyiért be tudjuk vinni a vizet.

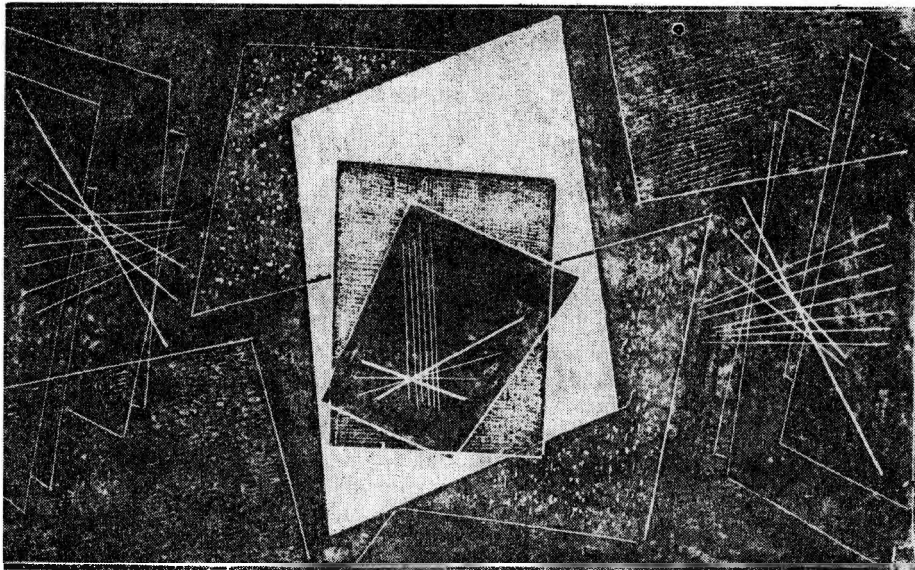
- Veszprémbe nehezményezik, hogy a nyirádi karsztvízből jutott Keszthelynek, Fonyódnak, Kaposvárnak, de nem jutott Veszprémnek.

- Vád nem érhet bennünket! Mi, vizesek, nem vagyunk elfogultak, hogy kinek legyen előbb jó és elég vize. A Fonyód-Keszthely térség hidrológiai helyzete rendkívül mostoha. Kaposvár? Egész Somogy megye vízszegény. Ott fűrt kutakkal nem lehet megfelelő vízhez jutni. A regionális vezetékkel Révfülöptől Keszthelyen át Fonyódig megoldottuk a balatoni emberek vízellátását... Az országban a veszpréminél súlyosabb víz gondokat kell előbb megoldani. A nógrádi bányavidék például. Ott egy csepp víz sincs! Vagy említsem Pécs várost?...

Nem szükséges.

Mondhatnám, hogy erre számítottam: a tények rideg fala előtt állok. Mit tudok a veszprémi vízről? Azt, hogy kevés. A hozam és a fogyasztás a kritikus ponton áll. Tudom, hogy van hely, ahol még ennyi víz sincs. Nézem a térképet Nyirád és Veszprém között. Méricskélek. Harminc kilométer. Nagyjából. Köves fennsík és szeszélyes völgyek láncolata. Annyi mint: másfél milliárd.

(Folytatjuk)

ÍRÓSZOBÁM

SÜTŐ ANDRÁSSAL BESZÉLGET ALBERT ZSUZSA

(Elhangzott a Magyar Rádió műsorában 1978. szeptember 24-én)

— *Sütő Andrással Marosvásárhelyen találkoztunk, bár Budapesten is találkozhattunk volna, hiszen ott volt a Káin és Ábel bemutatóján. Sütő András az egyik legnépszerűbb és legismertebb író ma Magyarországon. Főleg színházi sikerei tették ismertté, a Csillag a máglyán és a Káin és Ábel. Az Anyám könnyű álmot ígér című könyve nemcsak a romániai magyar irodalomban, hanem az egész magyar irodalomban is nagyon jelentős alkotás. Ez a pálya innen indult Erdélyből, szeretném megkérni, beszéljen gyermekkorról, honnan indult, kik voltak a tanító-mesterei?*

— Erről sokat lehetne beszélni. Valójában az Anyám könnyű álmot ígér c. könyvecskémben is megírtam jórészt a gyermekkóromat, megpróbálok tehát olyasmit is elmondani, amit csak részben írtam meg. Megpróbáltam már otthon, elemista koromban verseket írni, melyeket közölni is szerettem volna persze, hát magam indítottam lapot. Nem hinném, hogy Németh Lászlóról tudtam volna, aki a Tanút indította, amelynek maga volt egyetlen és legfőbb munkatársa, de mondom, valahogy ilyenformán indítottam én is lapot Pusztakamaráson, a Mezőségen, vagyis kézzel írott verseimet sokszorosítottam és a templomkertben krisztustövisre tűztem föl őket, arra várva nyilván, hogy majd az olvasók megtalálják, akár templomba menet, akár templomból jövet. Aztán az őrmester találta meg, azt gondolta, valami háborúellenes izgatás lehet, lefordította magának a verset, és legyintett rá: nincs semmi baj, mondta, valaki csak megbolondult. Tehát ez volt az én első irodalmi próbálkozásom. Későbben Kacsó Sándor küldött nekem egy dél-erdélyi lap útján üzenetet, szerkesztői rovatában, ahová beküldtem egy-két apróságomat, biztatott persze az írásra, aminek eredményeként, aztán hogy elkerültem a nagyenyedi Bethlen kollégiumba, olyan iskolai dolgozatot próbáltam írni, amelyben ún. írói ambícióimat is szolgálhattam valamiképpen. Vita Zsigmond magyartanárom, akinek nagyon sokat köszönhetek, ezt a dolgozatot leköszölte a nagyenyedi Szövetkezeti Egyesület lapjában, ez az én első nyomtatásban megjelent írásom.

— *Mi volt a címe?*

— A címe úgy emlékszem: Egy őzike halála. Romantikus cím, ugyebár, gyermekded is, akár maga az írás, Vita Zsigmond bátyám nyilván biztatásként, serkentésként adatta le ebben az újságban, mondván, hogy ebben ő valamifajta stiláris értéket talált. Lehetséges, hogy van benne valami, bár gyermekded kis történet, nekem azért még mindig ez a legkedvesebb írásom, mert ennek a hangulatát nem lehet elfelejteni, az első nyomtatott írás hangulatát.

— *Valahol azt írta, hogy az írás közösségi küldetés. És arról beszélt, hogy a falujában, Pusztakamaráson, mindenki mesélt, és ez a sok mese csak arra várt, hogy valaki írásba is foglalja.*

— Igen, hát ezek a versikék, amelyekről szóltam, de nemcsak ezek, hanem ún. prózai munkák is kezdetben arról szóltak — tehát a negyvenes években, amikor kisdíák voltam Nagyenyeden —, hogy nagyapám miként borult fel a szekérel, hogyan találkozott egyszer éjjélkor az ördögökkel, aztán hogy miként fulladt meg a füstben a szomszédunk, aki magányos ember volt, és akkora füstben élt, örökké csodálkoztam, hogy nem fullad meg az az ember. A szegénység is ihlető

forrás volt, azt irtam meg egyebek között, hogy nem nyúlhatunk a szalonnához tavasszal, anyám azt mondta, csak ha majd megszólal a kakukk. Erre én felmástrom a fára, a fa tetejére, elkezdtem kakukkolni, oly nagy buzgalommal, hogy onnan lepotyogtam, azért is megkaptam persze a magamét, hát ezt is mint történetet megírtam. Azt akarom tehát csak mondani, hogy a szegénység valóban kezdetben ihlető, serkentő szerepet játszott az én írásvágyamban.

— *De a szegénység ihlető szerepe soha nem csinált nyomor-romantikát. Veres Péter írta Sütő Andrásról, hogy Mikszáth-tal és Jókai-val tart rokonságot.*

— A nyomor-romantika valamiképpen elkerült engem is, elkerült valamenynyünkét. Talán különösnek tűnik olyan írói szemlélettel szemben, amely a nyomor-romantika példáit szolgáltatta, nem akarom ezeket itt felsorolni. Anyák, akik eladják a gyermekeiket egy darab kenyérért, lásd Caldwell egyik novelláját, azt az embertelen állapotot, amely a szegényeket oda züllesztzi, süllyeszti, hogy valóban már nem is emberi az arculatuk és a viselkedésük, mondom, ez a mezőségi szegénység, amely nagy-nagy valóságos szegénység volt, valamiképpen azért mégis megőrizte az emberek emberségét, a humánusot egymáshoz való viszonyukban, a világhoz való viszonyunkban, mert nemcsak szegénység és szomorúság volt, hanem derű is valamiképpen, az a bizonyos könnyes, kacagásos derű, amely Asztalos István gyönyörű novelláit jellemzi. Az én hőseim valójában szegény emberek voltak, de én valóságos mivoltukban próbáltam őket megrajzolni. Később, amikor már olyan novellákat írtam, amelyeket Gaál Gábor közölt le, a hőseimmel együtt próbáltam én is segíteni az életünkön 1945-ben, amikor ezek az emberek elindultak földet osztani, én is, mint kiscsikó, ott lógtam mellettük, hogy megírhassam, ami megesik velük. Így írhattam meg az első novellámat, amelyet Gaál Gábor közölt, és amelynek az volt a címe, hogy Hajnali győzelem.

— *Igen, ez volt az első sikere. Most talán beszéljünk arról, hogy a pusztakamarási gyerek hogyan került aztán kollégiumba, és hogyan került az irodalomba, kikkel ismerkedett meg, kik segítették a pályája kezdetén?*

— Az nagy csoda volt, hogy elkerülhettem a kollégiumba. Valószínű, hogy a mi akkori tiszteletes urunknak köszönhető, aki leveleket írogatott a nagyenyedi Bethlen kollégium igazgatóságának, aztán édesapámat győzőgette, hogy engedjen el engem, mert ebből a fiúból pap lesz, akárki meglátja. Valóban, anyám papnak is szánt engem, nagyon szerette volna, hogy palástosan lásson gyönyörű nagy szószéken beszélni, de ez volt, talán átmenetileg, az én elgondolásom, vágyam is.

— *Végsősoron az édesanyai szándék más módon, korszerűen megvalósult.*

— Igen. Csak másfajta szószéket választottam magamnak. Tehát a református egyház, és nyilván a kollégium segítségével kerülhettem el ösztöndíjasként a nagyenyedi Bethlen kollégiumba, ahol első ízben találkozhattam azokkal a nagy magyar írókkal, akik jórészt meghatározták akkor a hangvételemet, a téma-választásomat. Persze könnyű volt, hisz majdnem azonos világból indultunk. Móricz Zsigmond novellisztikája és a mezőségi nyomorúság egyazon világból véte-tett, ha földrajzilag más-más helyen is. Tehát Móricz volt rám nagy hatással, és természetesen Tamási Áron, akinek a kristályos hangvétele és humora, a humorba rejtett keserősége valamiképpen arra készítetett, hogy szembenézzek most már elmélyültebben a mi otthoni valóságunkkal. Első mestereim, tehát, mint akár-melyik induló írogató diáké, nyilván a magyar klasszikusok voltak, Mikszáth, akit már említettem, és azok a klasszikusok, akik nem szerepelnek a magyar irodalom-történetben: nagyapám, a nagy mesélő, meg a szomszédunkban lakó román asz-szony, ugyancsak nagy mesélő, de ide sorolhatnám még a bárónét is, aki az elemi iskola gyermekeit fölvitte némelykor a kastélyba és Benedek Elek meséit olvasta nekik. Persze le kellett vetnünk a cipőt, mielőtt a szobába bementünk.

— *Azt írja egy tanulmányában, hogy az írás hajlama, a másokkal való együtt-érzésben gyökerezik. Akkor, amikor a faluja meséit irodalom-má váltotta, ez az együttérzés nagyon sokat jelentett, részt vett a 45 utáni új társadalom mozgásában,*

valami sokat akartak, valami megváltói szándék hajtott akkor itt mindenkit, nem?

— Igen, volt egy olyan szándékom, irodalmilag azokhoz csatlakozom, akik nem politizálnak. Akkor úgy gondolták egyesek, és ezt is hozták fel nekem példaképkül, hogy pl. Babits ilyen példakép. Kiderült, hogy ez nem igaz, hiszen Babits maga is közösségi, nemzete iránt mélyen elkötelezett ember volt. Dehát vele kapcsolatosan is elefántcsont tornyot emlegettek. Dehát hiába kapaszkodtam két kézzel is bizonyos esztétikáinak nevezett elgondolásaim ágaiba, mert akkora szélfúvás volt, az engem, akár másokat is, felkapott, berepített a közéleti tennivalók közé. 45 tavaszán Kolozsvárra kerültem, láthattam mi zajlik ottan. Magával ragadott a felszabadulás utáni első hetek, hónapok nyugtalansága, útkeresése, a testvériség gondolatának erőteljes érvényesülése, a Magyar Népi Szövetség akkori szervezkedése. Az első magyar újságban, az akkori Világosságban közölt leveletem egy román diáktársamhoz intéztem — úgy látszik fontos személynek éreztem magam —, felszólítván őt arra, hogy fogjunk össze, vessünk véget annak az öröklött ellenségeskedésnek, amely az akkori kolozsvári egyetemi ifjúság köreiből dült. E levél következményeként az újság rögtön felfigyelt rám, Balogh Edgár főszerkesztő keresett és...

— Hányadikos volt?

— Ötödikes gimnazista voltam. Újabb és újabb feladatokkal bizott meg engem, végül nagy örömmel be is fogadtak a Világosság munkaközösségébe. Ekkor kezdtem el aztán rengeteget utazni, a Székelyföldre jártam riportért, meg az országban másfele is, Petőfi ünnepségek voltak, a választási küzdelmekben is részt vettem, egy számár hátán szállítottuk a Petőfi életéről szóló kisfilmet, azt levetítettük a falusiaknak, én meg Petőfiről készült esszémet próbáltam elgagyogni nekik. Útjaimról riportban is beszámoltam, az elefántcsont torony-féle elgondolásaim pedig mind porrá mentek, nyakig belekerültem a közéleti, újságírói munkába, amitől alaposan meg is ijedt apám. Jó 40 kilométert gyalogolt Kolozsvárig, sajtot miegyebet, mézet hozott nekem az iskolai internátusba, ahol laktam akkoriban; arra figyelmeztetett, hogy nagyon veszélyes dolog az, amibe belekeveredtem, mert nem lehet tudni — ugye, hogy miként alakul mégis a hatalmi helyzet. A parasztok nagyon óvatosak, és elég tapasztalatuk volt arra nézve, hogy miként változott a fronthehelyzet, hol az egyik győzött, hol a másik. Nyilván ez az óvatosság készítette arra, hogy aggodalmaskodjék és valamiképpen kivonjon engem a közéleti írásból, amire persze én azt mondtam, hogy bízom abban, ami itt elindult, és megpróbálom ezt tisztességgel szolgálni. Így kerültem be az ifjúsági mozgalomba is, mint a Magyar Népi Szövetség ifjúsági szervezetének művelődési és irodalmi kérdésekkel foglalkozó aktivistája. Lapot szerkesztettem, kettőt is, az egyiknek a címe az volt, hogy Petőfivel, a másiké, ha jól emlékszem, Március, vagy Március ifjúsága, hirtelenjében meg se tudnám mondani, ugye milyen „gazdag” tevékenység. Hát ezek is olyan lapok voltak, amilyeneket nagyrészt magam írtam, saját nevemben, vagy álneven; novellákat is közöltem természetesen, de hát azok olyan zseni dolgok, hogy ma már csak mosolyogni lehet rajtuk.

— Kikkel dolgozott akkor együtt?

— Ebben az időben kezdtem megismerkedni azzal a nemzedékkel, amely a mi nagy nemzedékünk, a romániai magyar irodalomban, Gaál Gáborral az élen. Gaál Gábor, Nagy István, Asztalos István, Horváth István, Szabédi László. Ők voltak azok, akik egyrészt a Világosság arculatát meghatározták az írásaikkal, Gaál Gábor, Nagy István, Asztalos István, Horváth István, Szabédi László. Ők tak azok, akik valójában számomra az egyetemi éveket jelentették. A velük való ismeretség volt az én egyetemem, írtam is különben róla. Én itt jártam ki mellettük a főiskolát, mert újságíróként, és kezdő novellistaként valamiképpen mindig ott forgolódtam körülöttük. Részt vettem nyilván velük együtt az én akkori képes-

ségeimhez szabott munkákban is. Példának okáért elkísértem a három Istvánt — a három királyokat — Asztalost, Nagy Istvánt, Horváth Istvánt irodalmi esztetkekre, ahol sorba állítottam a népet a dedikációhoz, majd vigyáztam arra, hogy el ne vesszen a kabátjuk stb. Ők hálából megígérték nekem, hogy ha jó dolgokat fogok írni, akkor bevesznek negyedik Istvánnak. Erre sajnos nem került sor. András néven voltam kénytelen az első novelláimat közölni, amelyet ők igen nagy szeretettel karoltak fel és ez igen sokat jelentett az én indulásomban. Különösen Gaál Gábor szerepe volt meghatározó a szemléletünk s az én látásmódom kialakulásában is.

— *Ők az első írásait bírálták is?*

— Hát az a baj, hogy nem nagyon bírálták, hanem inkább csak dicsérték. Egy olyan zsenge novellát, amelyet nem is vettem be később a köteteimbe, és amelynek az volt a címe, hogy Meztlábás menyasszony, Gaál Gábor népes tanárimég diáksereg előtt vitatott meg, és emelt fénybe, rámutatván, hogy ime az új, ime az új szakasz, az új korszak stb. Amikor viszont némely esztétikus szóba hozta, de kérem, hát a szerkezete például, az nem éppen tökéletes. Gaál Gábor meglehetősen indulattal védte meg az írást, mondván, hogy itt most eltekintünk kimondottan esztétikai követelményektől, a lényeg az, hogy ez az írás a nép életéből vétetett, és ahhoz kötődik, és a mi napjainkról szól, és ez a fontos! Persze később rájöttem magam is, hogy Gaál Gábor nagyon jól tudta, mit ér az az írás, de épp az az új felkarolásának szándékával értékelte többre azt, amit én akkor próbáltam csinálni.

— *Korai novellái nagyon aktív, nagyon vidám, nagyon pozitív tartású novellák. Azt írta egyszer: az a célja, nem eltávolodni, hanem azonosulni egy közösség legmélyebb törekvéseivel. Tamási Aron írta, akit azt hiszem, hogy példaképének is tekint: „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”. Ilvesmít fejezett ki ezekben a novellákban.*

— Ezek a novellák nyilván olyan korszakban születettek, amikor rögtön a felszabadulás után az emberi reménység előtt olyan horizontok nyíltak meg, amelyek valóban bizakodással töltötték el nemcsak a népi tömegeket, hanem az írókat is. Ezek az írások nem annyira drámai erejűek, ahogyan később már az irodalomtól ezt elvártam magam is. A vidámabb hangvételük sok tekintetben indokolt. Egyrészt azzal a bizakodással magyarázom ezt, amellyel valamennyien indulunk, másrészt nyilván azzal az irodalmi hatással is, amelynek ki voltunk téve. Mikszáth, Tamási is nyilván olyan eszménykép volt, hogy a vidámságot mint a mi emberi létünknek igen fontos fegyverét, azért nem hajthattuk el. A humor is fegyver, adott esetben, éppenséggel a megmaradáshoz szükséges lelkiállapot, az az ábeli magatartás pl., amely látszólagosan nagyon kedves, humoros, és egyesek szerint csupa göbészkodás, azért az mégsem éppenséggel az a felelőtlen szemlélet, amelyről oly sokat írtak azok, akik Tamásit nem akarták vagy nem bírták elfogadni. Mégis az ő példáját hoznám fel, mint erőteljes megnyilatkozását egyfajta szemléletnek, Tamási Aronnak az ún. székely hangvétele, humora, egész szemlélete valójában a székely világnak reális szemlélete. Egy példát hoznék föl: Ábel és az elnyomó hatalom csendőre közösen eszik meg a sást, ez ugyebár kacagtató helyzet. Számítalan alkalommal voltam tanúja annak, hogy gyerekek, diákok be nagyon kedvelik és milyen harsányan tudnak ezen nevetni. De ezt a sást meg kellett enni! A helyzet nem humoros, hanem tragikomikus. Valójában Tamási egész életműve ilyen természetű. Egy metaforával próbálom megvilágítani. A tiszta tengervíz az ujjai között az ember áttereszti, és ott marad a tenyerében egy csipetnyi keserű só. A lényeg.

— *Érdekes, hogy éppen ezt a jelenetet választotta maga Tamási Aron is egyszer, amikor egy összeállítást készítettünk a műveiből a Magyar Rádióban. Ez mintegy a Tamási életmű egyik sarkalatos pontja volt. De ha már itt tartunk, egy tanulmányában elmondta, hogy amikor ifjú korában írta ezeket a novellákat, arra gondolt, hogy ezt a realizmust, amely a parasztság mai életéről szól, Móricz már*

egyszer megvalósította. Igen ám, de én helyettem még nem, vagyis mégis csak ezt a realista ábrázolást választotta, visszatérve a néphez, közel lenni a néphez, a nép valóságos életéről írni. A Félrejáró Salamon volt akkoriban az egyik leg-sikeresebb alkotása, amelyben mikszáthi, mörცი, Tamási Aron-i stílusban ugyan-arról a valóságról szólt, amely aztán később az Anyám könnyű álmot ígér-ben érettebb tejjel, de keserűbb százjézzel jelent meg újra.

— Amint mondtam már, kezdetben is olyasmit próbáltam megírni novellá-ban, elbeszélésben, ami velünk esett meg. Későbbben kiderült: szülőfalumban sok-minden történt az én távollétemben, amire nem számítottam, meg kellett hát írnom a Félrejáró Salamon-t, amely apámnak a története. Apám is ugyanúgy, ugyanazzal a nagy bizakodással indult ezekben az esztendőkbén a közéleti tevé-kenység felé, amelyet különben sose gyakorolt, világéletében magányos ember volt, de most beállt ő is a táncba. A politika torzulásainak következményeként olyan helyzetbe került azután az én apám is, amely reánk zúdította a Félrejáró Sala-mon-ok konfliktusát. Amikor az ő kérdő tekintetük és az ő kérdő szavuk vala-miféle válaszra készítetett — no fiam, ehhez te mit szólsz —, akkor azt meg kellett írni valamiképpen. Én árulásnak tekintettem volna akkor másról írni, valami látszólagosan egyetemes, időtlen, térben és időben meghatározhatatlan dol-got, amiképpen némelyek megragadtak pl. a társadalmi körülmények közül kivont szerelmi élet elemzésében; árulásnak tartottam volna pl. egy modern angolt esz-ményképemül választanom, azután őt utánoznom, hogy betörjek Párizsba vele. Nem akartam betörni nyilván sehová, nem azért, mert nagyon szerény akartam lenni, hanem mert az írásnak az értelmét, izét, izgalmát, varázsát, az elvégzett munkának az örömét én másképp nem tudtam érezni és érzékelni, csak velük — osztályos társaimmal — együtt, tehát azáltal, hogy valamit róluk megírva, velük együtt mondok ki valamit egy életről, ami a mi életünk. Megítélésem sze-rint ilyen volt a Félrejáró Salamon is.

— *És úgy akart írni, hogy az az írás az erdélyi parasztság olvasmánya is le-gyen. Nem később, nem holnap, hanem most. Ugyanakkor persze maradandónak is kell lennie, és minthogy ehhez a jelenlegi valósághoz teljes igazságával tűződik, a jelenhez, gondolom, az olvasókhöz éppen úgy szól, mint a jövőhöz.*

— Az írás valójában már az első mozdulatával kölcsönkérés, hogy így mond-jam. Nem azért ír valaki, hogy elássa azt a föld alá. Nem azért vállalkozik va-laminek a kimondására, hogy azt végülis véka alá rejtse. Kölcsönkérés olyan ér-telemben, hogy egy népközösségnek, egy nemzetnek, nemzetiségnek, egy népcso-portnak, tehát olvasóinak egyáltalában az idejére apellál. Ahhoz, hogy valaki egy könyvemet elolvassa, a saját életéből áldoz föl néhány órát, ha tehát nekem szánja azt az időt, nekem adja kölcsön, valamivel ezt nekem viszonznom kell, vagyis értelmének kell lennie annak, ha az életéből valaki, ebből a drága anyagból, az időből, amiből az életünk felépül, egy könyvre szán néhány órát. A kölcsönnek meg kell térülnie valamiképpen. Miként kell megtérülnie? Gondolom, abban, ami a szerző szándéka is, eszméltető az olvasó számára. Az olvasás szerves része az emberi eszméletnek, amely folyamatos és megszakítatlan. Milyen természetű eszméletre gondolok? Arra, hogy önmagára, önmaga helyzetére ismerve figyel föl egy tágabb közösség helyzetére is, így ismerheti föl könnyebben azokat a törvé-nyeket, amelyek meghatározzák az életét, a cselekvéseit; amelyek őt minden nap választás elé állítják, és amelyekből vizsgáznia kell naponta emberként, egy kö-zösség tagjaként. A vizsga pedig azon is múlik, hogy ez a mi irodalmunk mi-lyen hatással van a közösségre.

— *Némely kritikusi az Anyám könnyű álmot ígér előtti korszakát válságos-nak ítélték.*

— Írói gondjaimról, arról, hogy a mi irodalmunknak kb. mégis mi lehet a központi kérdése, feladata, esszéket, tanulmányokat írtam, amelyeket most fo-gok majd kötetben kiadni. Ezt egyesek nevezhetik megtorpanásnak, válságnak is, én a magam részéről épp ebben az időben, tehát az 50-es évek végén készültem

fel arra, hogy novellás köteteim után megírjam azt a nagyobb terjedelmű munkát — a viszonylag nagyobb terjedelműt —, amelyben összefoglalom mindazt, amit tapasztaltam a Mezőségen az elmúlt évtizedekben. Írtam már a 60-as évekkel kezdődőleg az Anyám könnyű álmot ígér c. munkámat, majd azután a kezdeti vidám játékok után megírtam az említett drámákat is. A drámát nem azért választottam, mert szembekerültem volna a vígjátékkal, a komédiával, hiszen Janus arcú műfaj ez, a vígjátékban épp úgy benne rejlik a tragédia, mint ahogy a tragédiában is a vígjáték. Úgy éreztem azonban, hogy az én mondandóm inkább ezt a műfajt kívánja most már, és nemcsak olyan értelemben, hogy drámát, amennyire lehet, műfajilag tiszta drámát írok, hanem olyan értelemben is, hogy olyan hőst választok, akinek a körüljárásához már megvan a távlatom. Így került elő Kálvin, Szervét. Az időben azért távolodtam el, mert olyan távlatilag már kialakult hősökre bukkantam, akiknek az ürügyén, és nem pusztán az ürügyén, hanem akikkel együtt olyasmit mondhatok el a történelem tanulságairól, s a jelenünkről is — hiszen három dimenzióban él az ember, múlt, jelen és jövőben egyaránt —, ami bennem, mint történelmi közérzet fölgülemlett.

— *Az én számomra az Anyám könnyű álmot ígér, és az említett drámák valahogy egységben vannak, és egy kicsit külön az első periódus anekdotizáló, életszerető szemléletétől. Ezeket egy fokkal talán még magasabbra helyezném, talán egy fokkal filozofikusabbak, és általánosabbak, az emberi törvényekkel apelálnak az emberért, az irodalom teljességét jelentik, szóval végleges igazságot próbál itt kimondani, talán már az emberi tapasztalatok jegyében. Írói pályája csúcán alkotja meg ezeket a munkákat.*

— Adja Isten, hogy így legyen, én a magam részéről valahogy úgy fogom fel, hogy valójában minden mostanában megírt munkámnak a jelzése benne van az előző munkáimban is. Ha emlékszik rá, Kálvinról szó esett már az Anyám könnyű álmot ígér-ben, de még azt is hozzátehetném, hogy diák koromban Kálvin és Szervét konfliktusáról írtam pályázatot a Bethlen kollégium számára, amivel valószínű a fejszóválás nagydíját nyertem el, mert semmiféle választ reá nem kaptam, már úgy érte, hogy valamilyen díjat nyertem volna vele. De ugyanúgy, a Káin és Ábel motívuma ott van elszórtan az előző munkáimban is.

— *Természetes, természetes lehet, hogy a novellista kitűnő drámát ír, hiszen a novella műtája magábat foglalja a drámaiságot is. Mégis nem tudom, hogy nem azért írt-e aztán drámát, mert az közvulenebb kapcsolatot jelent a közönséggel, a közönséggel, ez is meghatározta talán azt, hogy a drámához fordult, vagy valami más?*

— Nem hinném, hogy ez lett volna a döntő meghatározó tényező, hiszen abban a szerencsés helyzetben találtam mindig magam, hogy a könyveim közvetlen hatását azonnal tapasztalhattam, levelek százait kaptam és kapom mai napig is. Irodalmunk iránt nagy az érdeklődés. Ha valahol összeütnek két fazékfedőt, már tele a művelődési ház, várják az írókat. Az irodalomnak ekkora szeretete, megbecsülése még nem volt tapasztalható sohasem itt minálunk. A színház műfajának a vállalása persze valamiféle veszéllyel való szembenézés vágyából is adódott, ugyanis jól tudjuk, a könyv, a próza, a regény megsárgulhat a kirakatokban, a szerző pedig békésen és boldogan elsétálva mindig ott láthatja nevét a könyvén, anélkül, hogy az lenne az érzése, miszerint megbukott volna. Emlékszik, Rousseau fülemülének nevezi az olyan könyvet, amely ott áll magányosan a kirakatban, senki nem veszi meg, senki nem hallgatja, magányosan énekelget ott magában magának. Ezzel szemben a színház az a rúgós ló, amely helyben veti le a hátáról a szerzőt, és ha minden jól megy, akkor több száz ember előtt, meg lehetős szegyen az ilyesmi, ezt vállalni mindig kockázat. Persze az ördög már bennem volt, mert egy nagyon gyenge és mégis nagyon sikeres vígjáték, a Meztelábas menyasszony még az 50-es években valamiképpen elaltatta a nyugtalanságomat. Mert amilyen gyenge volt a színmű, épp oly nagy volt a siker. Hogy mi-

től, azt talán meg lehetne fejteni? Talán, mert a többi mind rosszabb volt, amit akkortájt játszottak? Nem tudom.

— *Azért abban is érezhettek valamiféle írói hitelt, mint Sütő András minden munkájában. Most hadd kérdezzem meg, hogy amikor novellát ír, vagy drámát ír, meg tudná-e mondani, hogy mi indítja ezt el, az-e, hogy valami belső általános mondánivalót valamilyen témán keresztül ki kell fejeznie, vagy hall egy jó mesét, és akkor azt el kell mondania.*

— Egy író nagyrészt egész életében ugyanazt mondja, variálja, más-más műfajban. Engem már diák koromtól fogva gyötört, foglalkoztatott, egyén és közösség, ember és hatalom viszonya. Föltehetőleg már gyermekkoromban tapasztalhattam ennek mindenfajta megnyilatkozását, akár csendőrpofonok formájában, amelyeket a szüleink gyűjtögettek be, változatos és kalandos életük folyamán, akár pedig a mozgalmi munkában tapasztalhattam egy olyan konfliktus-lehetőséget, illetve valóságos konfliktust, amely meghatározza mindenkor egy társadalmi mozgalmi munkának a sikerét, de a társadalom életének a kialakulását is. Már most, amit én megírtam, észrevehető, ha kicsit odafigyel az ember, ebből a problémakörből való és ilyen formán újra olvasva Szervét és Kálvin konfliktusának a dokumentumait, olyan mondandóhoz találtam cselekményes keretet, amely bennem volt, és amelyet azelőtt más formában elmondtam ugyan, de nem találtam hozzá ilyen tömör, és bár történelemből vett, mégis élő cselekménykeretet.

— *Jellemző és különleges Sütő András műveinek a nyelve. Írt is sokat arról, hogy figyel a nyelvet, az emberek beszédét, hogy olyan a nyelvünk, mint egy ritka fogú fésű, kihullanak belőle a fogalmak. Mi hívta fel a figyelmét arra, hogy itt tenni kell, figyelni kell erre a dologra?*

— Azon a tájon, a Mezőségen, ahol én születtem, és felnőttem, abban a zárt-ságban a nyelv nagy metropolisaitól való elszakadottságban, — nyelvi metropolisokat mondok, ilyen Tamási, ilyen Mikes Kelemen, ilyen Móricz — a mi mező-ségi nyelvünk romlásnak indult. Ez gondba ejtett engem. Az én gondomra egyesek azt mondták, ugyan kérem, minek ezen sápitozni, amúgy is olyan korszakot élünk, amikor távlataiban már meg is jelent előttünk a megjósolt világnyelv, az egész emberiség egy nyelven fog beszélni. Tehát az egyetemes érdeket kellene inkább szem előtt tartani, nem ezt a kis sajátos kíváncsalmat, hogy a mezőségiiek, ugye, a maguk nyelvét tökéletesen beszéljék. Erre én azt mondtam, és mondom változatlanul, hogy amennyiben ennek az egyetemesnek éppen erre a mi nyelvünk-re fáj a foga, ezzel akarja kezdeni a Bábel utáni zűrzavarnak a megszüntetését, akkor üljön csak le szépen a fenekére, nekem ezen a nyelven még mondandóm van. Így került az írásaimba ennek a nyelvet javító szándéknak a gondja minden esetben. Másutt elmeséltem hogyan, miként gyűjtögettem pl. olyan erős, nagy nyelvi közösségből a jelzőket, mint amilyen a székelység. A nyelv számomra nem öncél, hiszen az emberi kifejezés eszköze. Az ember, ha önmagát tartalmasan akarja kifejezni: nyelvi tisztaságra van szüksége. Az embernek ahhoz, hogy emberi módon létezzék egy adott társadalomban, hogy emberi méltóságát megtarthassa, annak jelét is tudja adni, ahhoz, hogy saját kultúráját tudja képviselni más kultúrákban, nyilvánvaló, hogy olyan nyelvi kifejező képességre van szüksége, amely a mi íróink legjobbainak a nyelve. Ezt kellene nyilván elsajátítani.

— *Tamási Áronnak mondtam egyszer, milyen szerencséje van, hogy a szé-kely népnyelvet kapta örökül, ezért tud olyan szépen írni. Akkor azt mondta nekem: „megcsináltam én azt”. Vagyis a nyelvet nem elég örökölni, a nyelvet minden író magához formálja, azért, hogy kifejezhesse azt, amit mondani akar.*

— A nyelv gondolat is, a gondolat pedig a nyelv köntösében jelenik meg. Valószínű, ha egy írónak szegényesek a gondolatai, bizonyára szegényes a nyelve is. Tamásinak mélyen gondolatiak a novellái, csak meg kell találni ezeket a gondolatokat bennük.

— *Igen, ez a gondolatiság jellemző Sütő András novelláira is, drámáira is, ezért természetes, hogy sok tanulmányt is írt. Ezek a dolgok valahogy összetűg-*

genek. De az Anyám könnyű álmot ígér talán új formát is jelent a novellákhoz képest. Leír, aztán idéz újságokból, kicsit montázs-szerű, emlékezés-szerű, aztán novellisztikus, szóval bizonyos összetett formát jelent.

— Az első néhány novellás kötetem után elkapott az esszéírás varázsa, főleg Németh László hatására. Részint talán ennek is tulajdonítható, hogy megpróbáltam novellisztikus elemeket esszéisztikus elemekkel úgy ötvözni, hogy mondanómat a lehető legvilágosabban és tömörebben fejezzem ki. Ebben persze része van a kor modern irodalmi irányzatainak is. Az esszéregénynek, az új hangvételeknek a prózában, amely már nem a klasszikus, tiszta epika, hanem bonyolultabb, esszéisztikus elemekkel kevert.

— *Egyre inkább a gondolatiság felé halad és úgy érzem, ez természetes. Azt hiszem, hogy az író, hát megbocsásson, ahogy idősödik, egyre többet tapasztalt, egyre gazdagabbak a gondolatai. Ez teszi, a tapasztalat és a gondolat együtt, meg a nyelv, drámáit olyan vonzóvá. Most azt szeretném kérdezni, hogy amikor drámát ír, éppen úgy természetesen íródik-e, mint amikor leül egy novellát vagy egy regényt megírni? Hogy foglalkozott-e dramaturgiával például, vagy kit szeret a drámaírók közül, aki példaképe lenne. Ezek klasszikusan kitűnő drámák, a magyar irodalom nagy eredménye, hogy vannak. Hogyan születtek?*

— A kérdés kissé nehéz, mert ha azt mondom, én nem tanultam dramaturgiát, azt mondja mindjárt valaki: nahát, látszik is, ha pedig azt mondom, hogy tanultam, nem mondanám az igazat. Nyilvánvaló, hogy az ember többet olvas, mint amennyit ír, legalábbis én ezt tartom követelménynek. Végig olvastam nyilván a világirodalmat, a drámairodalmat is, tehát akarva akaratlanul valami csak ragad az emberre dramaturgiából is. Én tudatosan ezt az ún. szinpadai rafinériát, amelyet Tolsztoj oly nagyon megvetett Shakespeareben, mondván, hogy ez szélhámosság, nem tanultam, pedig tanulnom kellett volna, főleg a vigjáték követelné ezt inkább. Én a drámáimat valójában ösztönösen írtam, rábízva magam a hőseim cselekedeteire. Nem kellett spekulálnom, nem írtam meg elsőnek a harmadik felvonást, hogy a frappáns végből induljak el az expozícióhoz, hanem elkezdtem a kiválasztott történetet megírni, annak egyetlen egy belső napja volt, — hogy Németh László szép kifejezését használjam — az a belső nap, amelynek fénye a tulajdonképpeni mondandó volt; ez határozta meg mondataimat ez a közérzet, amelyben írtam a drámát. Az én közérzetem pedig — úgy véltem — kifejezi a mi közösségi közérzetünket is. Ez diktálta nyilván a replikáimat.

— *Közösségi közérzetet mondott, írásai a közösségből indulnak és oda térnek vissza: „én nem felelkekedni akarok, hanem visszatérni, közöttük maradni, azok között, ahonnan való vagyok, ahova tartozom.” Ezt írta le többször. Most még talán beszéljünk arról, hogy mi a kapcsolata az utána következő nemzedékekkel? Tanult-e tőlük valamit, és ők vajon elfogadták-e tanítójuknak?*

— Nem tudom, hogy ők tanultak-e valamit tőlem, én persze tanulok tőlük is, az ember a gyermektől is tanul, ezért írtam könyvet László unokámról, mert tőle is lehet tanulni. A mi fiatal nemzedékünk nagyon sokat ígérő nemzedék, ismeretes, ugye, hogy egymásután röppentek fel a Forrás-nemzedék rajai, persze nem mindig úgy, ahogy ők szerették volna, vagy ahogy mi szeretttük volna, de minden nemzedékből kivált néhány erős tehetség, aki nem vállalta azt, hogy elmenjen lepkefogónak, hanem konokul vállalta a közösségi küldetést: a mi nemzetiségünkét. Látható ma már, hogy a forrás nemzedékek legjobbjai jelentik azt az írói csapatot, amely a romániai magyar irodalom derékhadát jelenti.

— *A romániai magyar irodalom a magyarországi irodalom vonzásában és kapcsolataiban is létezik, ugyanakkor elképzelem, hogy a román irodalom is, mint-hogy ismerik, fordítják, kapcsolatban van vele, és elképzelhető, hogy hatással van rá. Van-e különbség a két irodalom szemlélete, kifejezési formái között? Teremt-e ez valami érdekes és különleges egységet a romániai magyar irodalomban?*

— Ezzel kapcsolatosan érdemes megemlítenünk, hogy bizonyos modern, jó értelemben vett modern irányzatok, áramlatok a mai román irodalomban hamarabb hoztak olyan eredményt, amire mi innen Vásárhelyről, Kolozsvárról fölfigyelhettünk. Nagyon eleven és izgalmas a mai román irodalom, mind a regényben, mind a költészetben s az esszében. Természetesen megvan a nemzeti sajátossága, amiként tagadhatatlan a romániai magyar irodalom nemzeti sajátossága is. Ezt elsősorban a nyelv és a hagyomány határozza meg. Nyilvánvaló persze, hogy egyazon valóság markában élve az esztétikai útkeresés, az esztétikai törekvések szubjektíve is egymáshoz kapcsolják a más-más nemzetiségű írókat. Jómagam fordításban is jelét adtam annak, hogy kit szeretek a román irodalom klasszikusaiból, kikhez vonzódom jobban. Ion Creangáról van szó, akiről már beszéltem televízióban is épp a magyarországi közönség előtt. Creanga szerintem Tamásinak egy Kárpátokon túli társa, ugyanaz a gondolkodás, a humornak ugyanaz a keserűségben megfogatott változata.

— *Most már talán befejezésül arról is beszélhetnénk, mivel foglalkozik most, regényt vagy drámát tervez, vagy tanulmányon dolgozik?*

— Nem szívesen beszélek egy idő óta terveimről, ugyanis gyakorta kiderül, hogy egyet mond az ember és más sikeredik belőle. A közmondás szerint akkor mondjál hoppot, ha általugrottad az árkot. Árok előtt állok megint, a kérdésére tehát elmondanám, hogy regényen dolgozom, amely hosszabb időre köt le, nem tudom, mennyi időre. Harang a szélben című regényemet szeretném befejezni az elkövetkezendő egy-két esztendőben.

AZ „ÚJ EMBERŰ ÚJ VILÁG”-ÉRT

- A Magyar Tanácsköztársaság és az irodalom -

„Emelj minket roppant tenyereidre
És a magad képére gyűrj át minket!”
(Tóth Árpád: *Az új isten*)

A megújulásnak az a vágya, a feladatvállalásnak az az eltökéltsége, ami Tóth Árpád, Móricz Zsigmond, Juhász Gyula vagy például Biró Lajos, Nagy Lajos, Balázs Béla, Gábor Andor és Barta Lajos írásaiból kihangzik a Tanácsköztársaság első hónapjaiban, a Nyugat irodalmi forradalmának a beérését, a szocialista forradalomba való beletorkollását mutatja. Másrésről az is nyilvánvaló, hogy a Kassák Lajos körül kibontakozott avantgarde irodalmi forradalma (amely olyan írókat sorakoztatott fel Kassák mellé, mint Barta Sándor, Lengyel József, Komját Aladár, Sinkó Ervin és mások) szintén előkészítője, majd hitvallója volt a magyar proletárok győztes forradalmának.

Ha megkíséreljük felvázolni, hogyan jött létre a szocialista forradalom célkitűzéseit vállaló írói magatartás progresszív irodalmunk túlnyomó többségében, három, egymással összefüggő tényezőre kell utalnunk: az 1919-et megelőző társadalmi folyamatokra, a magyar irodalomban végbement belső forradalmokra, és végül a Tanácsköztársaság irodalom- és művészetpolitikájára. Az első világháború szenvedései „látóvá” tették a népeket, s az alkotó értelmiség mind nagyobb része jutott el Magyarországon is annak felismeréséhez, mennyire megérett a pusztulásra a háborúkat okozó kapitalista vilárendszer. Ady Endre változást sürgető forradalmi költészete, a *Huszedik Század* körének és a *Galilei Kör* fiataljainak radikális szellemiségű vitái, valamint a szociáldemokrata *Népszava* évtizedes törekvése a haladó polgári írókkal való alkotó kapcsolat kiépítésére készítette elő a háború alatt bekövetkezett forradalmi irányú fordulatot irodalmunkban. 1915-től folyamatosan mind radikálisabbá vált a korszak vezető irodalmi folyóirata, a *Nyugat* íróinak háborúellenes hangváltása, és az új irodalmi irányzatként indult avantgardista folyóiratok, *A Tett*, majd a *Ma* már a világ összes haladó költőivel és művészeivel való internacionalista összefogást hirdették.

Az írók és művészek gondolkodásának forradalmasodását — miként a néptömegeket is — nagy mértékben siettette az 1917 februári, majd októberi orosz forradalom, s a Magyarországon is bekövetkező forradalmi erjedés. A béke igénye mindinkább egy új, igazságos világrend igényével együtt jelentkezett; mindjobban erősödött a népek szívében az „új hit”, egy „új emberű új világ” kiküzdésének vágya. Mint Juhász Gyula a Tanácsköztársaság első napjaiban „az új társadalmi hit” tartalmát tömören megfogalmazta: „Ennek az új társadalmi hitnek lényege a tudat, hogy a kapitalista társadalom, bűnei miatt, az egész világon halálra ítéltetett és hogy egyedül a proletáriátus teremthet új világot, jobbat, mint a régi, mert igazabbat!” (*Forradalmi Kis Káté*)

Ebben az eszmélési folyamatban már az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején igen fontos szerepet játszottak a kommunistáknak és más baloldali ideológiák képviselőinek olyan okfejtő írásai, amelyek az értelmiség és a szocialista forradalom viszonyának, illetőleg a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommal való átnövésztésének kérdéseit tárgyalták. Maga Lenin világitotta

meg a szocialista forradalomba való viszonylag békés átmenet jelentőségét, hogy mekkora „erkölcsi győzelmet” jelentett Szovjet-Oroszország számára is az, hogy Magyarországon erőszak nélkül jött létre a proletárhatalom. Biró Lajos, a jeles író és publicista fogalmazta meg az új világrendet köszöntő vezércikkében azt, hogy a polgári értelmiség számára milyen „öröm volt, hogy a proletárdiktatúra itt egyetlen csepp vér kiontása nélkül született meg.” (*Az új út*)

A harmadik okot, amely előmozdította az írók és általában az alkotó értelmiség e progresszív magatartását, magában a Tanácsköztársaság kulturális programjában és intézkedéseiben kell látnunk, amelyek a nemzeti kultúra felvirágzását segítették elő. A proletárhatalom művelődési politikája az ország gazdasági és politikai arculatának gyökeres átalakításával egyidőben magának az emberi létnek átforgalmazását, az osztálytársadalmakban eltorzult emberi lélek *belső* felszabadítását is feladatának vallotta. Ez természetesen együttjárt a volt kizsákmányoló osztályok kulturális monopóliumának a felszámolásával, ám ezt úgy kívánta megvalósítani, hogy semmi veszendőbe ne menjen az emberiség korábban felhalmozott kulturális értékei közül, ellenkezőleg — Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos szavai szerint — „minden igazi értéket mentsen át a múltból a jelen és a jövő számára, és minden igazi értéket állítson a proletáriátus ügyének szolgálatába, mert a proletáriátus ügye: egy a kultúra ügyével”. (*Fáklya*)

E művelődési politika feloldotta a kultúra és a szocializmus régi dilemmáját, ami már Heine óta vissza-visszatérő probléma volt az irodalomban. Ady Endre egy évtizeddel a szocialista forradalom előtt már áldilemmának tartotta ezt, és a kultúra felemelését is a munkásosztály küzdelmeitől várta: „Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, Éhe a Szépnek hajt titeket” — írta a magyar munkásosztályról. Általában azonban még a progresszív értelmiség olyan személyiségei is féltették a kulturát a proletáriátus forradalmától, akik különben rokonszenveztek küzdelmeivel. Most kitűnt, hogy a Tanácsköztársaság a haladó értelmiség olyan radikális követeléseit is igyekezett teljesíteni, amelyeket az 1918-as polgári demokratikus forradalom művelődéspolitikája már célul tűzött ki, de minden jószándéka ellenére sem volt képes megvalósítani. Ennek következtében az értelmiség nagy többsége — tanítók, mérnökök, írók, tudósok, művészek — lelkesen vállaltak részt a Tanácsköztársaság művelődési politikájának megvalósításában. Több író és művész — Balázs Béla, Kassák Lajos, Kernstok Károly, Komját Aladár, Reinitz Béla, Révai József, Lengyel József, Uitz Béla stb. — vett részt a Tanácsköztársaság különböző kulturális szerveinek irányító munkájában.

Az új, szocialista tendenciájú irodalom és művészet kibontakozását a proletárdiktatúra állama nagyfokú erkölcsi és anyagi támogatással, a haladó írók és művészek fokozatos szocialistává nevelését célzó művészetpolitika kialakításával is igyekezett elősegíteni. A Közoktatásügyi Népbiztosság által létrehozott művészeti irányító szervezetekben, az úgynevezett direktóriumokban helyet kaptak az irodalmi és művészi élet *különböző irányzatokat képviselő* neves személyiségei, így többek között Babits Mihály, Balázs Béla, Barta Lajos, Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, Révész Béla, Komját Aladár és Osvát Ernő, valamint hivatalból Lukács György az írói direktóriumban. A zenei direktóriumban Bartók Béla, Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő és Reinitz Béla vett részt, Ferenczy Béni, Pór Bertalan, Uitz Béla és Vedres Márk pedig a képzőművészeti, Beregi Oszkár, Hegedűs Gyula, Odry Árpád és Rátkai Márton a színeszi vezető szerv élén. A felsőoktatás átszervezése során — csak az irodalom területén maradva — több korábban mellőzött haladó író és irodalomtudós jutott katedrához, így Babits Mihály, Benedek Marcell, Király György, Révai József és Turóczi-Trostler József.

A Tanácsköztársaság hivatalos irodalompolitikájának alapelveit Lukács György közoktatásügyi népbiztos a következőképpen fogalmazta meg egyik nyilatkozatában: „A Közoktatásügyi Népbiztos semmiféle iránynak vagy pártnak irodalmát hivatalosan támogatni nem fogja. A kommunista kultúrprogram csak jó és rossz irodalmat különböztet meg és nem hajlandó sem Shakespearet, sem Goethét fél-

redobni azon a címen, hogy nem voltak szocialista írók. De nem hajlandó arra sem, hogy szocializmus címén ráeressze a dilettantizmust a művészetre. A kommunista kultúrprogram az, hogy a legmagasabb és legtisztább művészetet juttassa a proletariátusnak és nem fogja engedni, hogy politikai eszközzé rontott vezércikk-poézissal pusztítsák az izlését. A politika csak eszköz, a kultúra a cél.

Ami tiszta irodalmi érték, azt támogatni fogja a közoktatásügyi népbiztos, bárhonnan jön is, és csak természetes, hogy elsősorban fogja támogatni a proletariátus talajában nőtt művészetet — amennyiben művészet.” (*Felvilágosításul*)

A Tanácsköztársaság művelődési politikája éppen e lukácsi program alapján teremtette meg a különböző irodalmi irányzatok együttműködésének és a nyílt, egyenlő fegyverekkel vívott vitáknak a lehetőségét. E viták egyik fontos kérdésfelvetése volt, hogy az irodalom szabadsága mennyire foglalja magában, tételezi fel a bírálatot, az új társadalom építése közben elkövetett hibák ostromozását. Magyar Lajos e problémával kapcsolatban megállapítja, hogy „a forradalom önmagát kritizálja, visszatér önmagába, kijavítja, helyesbíti önmagát. A forradalmi kritika számára semmisen lehet tabu, semmisen szent... A proletárdiktatúra nem ismeri a csalhatatlanság dogmáját.” (*Kritika*)

Egy másik központi vita-téma az irodalom és a politikai irányítás viszonyának, a művészegyeniség és a szocialista párt kapcsolatának a kérdése volt. Vita alakult ki például Bíró Lajos és Kun Béla között az írói szervezetek és a politikai vezetés kapcsolatáról, amelynek során Kun Béla elutasította azt a tételt, mintha a szocialista párttagság valamiféle feltétele lenne az írói munkának a proletárforradalomban. Ugyanakkor Bíró Lajos jogosan mondhatta az írók szakszervezete alakuló ülésén — éppen a Lukács György által kifejtett irodalmi program szellemében —, hogy „Az irodalmi produkcióra vonatkozó korlátozottság, minden megszorítottság, megszükitettség csak a pillanat kényszerűsége, egy átmeneti időnek a kényszerűsége... Ne higgye senki, hogy szakszervezeti tagnak és általában olyan írónak, aki szabot tart arra, hogy munkáját kiadják, ezentúl csak Tamás bácsi kunyhóját szabad írnia. Nem pártirodalmat kell csinálni, hanem kultúrát kell csinálni.” (*Megafakult az írók szakszervezete*)

Lukács György megnyilatkozása az írói—művészi alkotómunka szabadságának védelmében, a Tanácsköztársaság egyik legfontosabb kultúrpolitikai alapelvét fogalmazta meg, amely hozzájárult a haladó polgári irodalmat „balról” ért támadások nyomán keletkezett vilharfelhők eloszlatásához is. A Nyugat például, az ilyen támadásokra reagálva, méltatlankodva állapította meg április közepén írt egyik cikkében, hogy a proletárdiktatúra „nem jelentheti a tehetségek letörését a féltehetségek és tehetségtelenek javára, bármily ősi is legyen ezeknek kommunisztikus politikai meggyőződésük”. (*Dosztojevszkij*) Teljes joggal állapíthatta meg utólag is Lukács György 1969-ben a Társadalmi Szemlében, hogy „az akkori magyar haladó kultúráramlatokra támaszkodó, szocialista szellemű, demokratikus” irányú művelődési politika mindmáig helyesnek mondható.

A harmadik vita-komplexum az avantgarde írók és a politikai vezetés (elsősorban Kun Béla) között kibontakozott nézeteltérés volt, egyrészt az irodalom „pártirányítása” másrészt az avantgarde irányzat megítélése kérdésében. Ez a vita annyira közismert, hogy itt talán szükségtelen részletesebben kitérni rá. Ugyanakkor — és ezt talán kevesebbszer emlegettük — az avantgard írókat érték támadások Göndör Ferenc és más szociáldemokrata írók részéről: a proletáriródlom jelszavával élve, a „közérthetőség” hiányát felröva Kassákot és aktivista csoportját igyekeztek kiiktatni a szocialista irodalomból. Révai József fogalmazta meg e vita során az értéket befogadó, és a közvetlenül agitációs célokat szolgáló „vezércikk-poézist” elutasító álláspontot a Vörös Ujságban: „Göndör Ferenc... művészeti kritikájának az a nézőpontja, hogy a művészek és írók részt vettek-e a forradalomban, igen-e vagy nem? Ha igen, akkor jó írók, ha nem, akkor rossz írók. Dosztojevszkij például ebből a szempontból rossz író lett volna, mert ő például politikailag reakciós volt. A pártirodalom még nem jelenti a művésze-

tet! Freiligrath, Marx kortársa lehetett igen jó forradalmár, de igen rossz költő volt. És ugyanígy meg lehetne nevezni a proletárköltők közül sokat, akik szintén igen rossz költők, akármennyire is benne van a verseikben a forradalom szó.” (*Le-törni a kultúrelleforradalmat*)

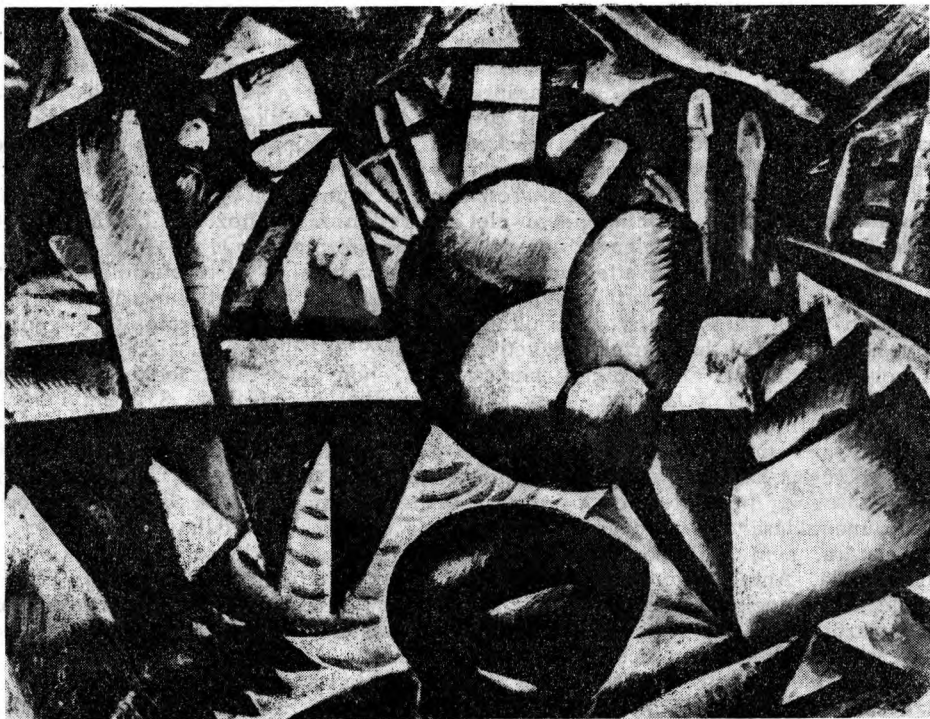
A Tanácsköztársaság politikai vezetése — mint láttuk — egyik, magát szocialistának való irodalmi irányzatot sem ismerte el „hivatalos” irodalomnak, ellenkezőleg: minden esetben vitába szállt az egyeduralkodó követelő nézetek képviselőivel. És éppen mert e vitákban a szocialista irodalom legfontosabb alapelveinek a kimunkálásáról is szó volt, e viták hangja olykor élessé vált. De e viták azt is érzékeltetik, hogy a Tanácsköztársaság politikai vezetői és művelődésügyének intézői különös gonddal foglalkoztak az irodalom problémáival, hogy mind jobban elláthassa társadalomnevelő, az ember belső átalakításában, világképének és erkölcsi felfogásának kifermálásában oly fontos funkciót betöltő feladatát.

A Tanácsköztársaság bontakozó új irodalma, amely a szocialista forradalomba való békés átmenet tapasztalatainak talaján született, és ennek tanulságait hordozza, éppen sokszínűségével, a különböző irodalmi irányzatokat magábaötvöző jellegével vált mai irodalmunknak is jelentékeny hagyományává. Egyik fontos alkotóeleme volt — a humanista polgári irodalom forradalmi irányú fejlődése következtében — az a szocializmushoz közeledő, új eszméket befogadó irányzat a Nyugatban és a folyóirat körül, amire — mint azt Szabolcsi Miklós is megállapította — a polgári humanistából szocialistává alakuló eszmeiségével Juhász Gyula fejlődése a példa 1919-ben, vagy e vonulat egy másik szárnyán az Ady kezéből kihullott fátylat magásra emelő Móricz Zsigmond akkori munkássága; s ugyanígy — és megint egy másik ágon — Balázs Béla vagy Nagy Lajos hangváltása, egy életre szóló elkötelezettsége. Am éppúgy alkotóeleme a magyar avantgarde Kassák Lajos és köre által képviselt szárnya is a Tanácsköztársaság szocialista irányú alakuló új irodalmának, amely az emberért szolt és dinamikájával a forradalom tisztaságát és továbbhaladását akarta szolgálni.

Ha most egész röviden képet kívánunk nyújtani e sokágú irodalom jellegzetes vonásairól a Tanácsköztársaság lírájában, próza- és drámai irodalmában, valamint az irodalmi riport és írói publicisztika műfajában, három közös sajátosságot kell kiemelnünk. (És itt zárójelben jegyezzük meg, hogy az utóbbi két évtizedben közreadott forráspublikációk, visszaemlékezések és antológiák talán szükségtelessé teszik maguknak az 1919-ben keletkezett műveknek a felidézését, felsorolását.) Első jellegzetessége ennek az irodalomnak az volt, hogy az idő rövidsége ellenére kialakulóban volt a haladó írók között a szocialista írói magatartás, a társadalmi fejlődés tudatos szolgálata. Ebből a szemléletmódból következett, hogy egyidejűleg voltak fogékonyak az élet új jelenségei iránt, és ugyanakkor — mondhatni osztályharcos szenvedéllyel — ostromozták, leplezték le a régi, letűnt világ bűneit. Elsősorban azokban a műfajokban, amelyek lehetővé teszik az eseményekre való gyors reagálást, így a lírában, a rövid karcolatban, az irodalmi riportban és a publicisztikában. A másik sajátossága — ami elsősorban a lírában és az írói publicisztikában érvényesült — a forradalmi pátosz volt, az az érzelmi telítettség, amit a belső meggyőződés (és valljuk be, a kizsákmányolásmentes új világ gyors megvalósulásának illúziója is) hevített. Ez a pátosz, legtöbb esetben párosulva az önkifejezés expresszív formáival, hozta létre azt a romantikus szárnyalást e költészetben, amit más szóhasználatlaltal forradalmi romantikának is nevezhetnénk.

Harmadik fővonása az a törekvés volt, amely az irodalom immanens fejlődési törvényeinek és a megváltozott társadalmi igényeknek a figyelembevételével a szocializmus (vagy ahogy akkor nevezték: kommunizmus) eljövendő emberének szóló új irodalmat akarta kimunkálni. Elképzeléseikben a már említett forradalmi pátosz mellett a tömeget megjelentető monumentalitás, és a történelem mozgását (és ezen belül a tömegek aktivitását) jelképező dinamika ötvözetéből jött volna létre ennek a célul kitűzött új irodalomnak formai sokoldalúsága.

Mindez, mint hagyomány, eredményeivel, derékatört kezdeményezéseivel, tévedéseivel és illúzióival is tanulságul szolgál számunkra. Mindenekelőtt arra tanít, hogy a kiküzdött egyéni írói látásmód és a társadalmi feladatvállalás egy úton haladva, egymást erősítve teremthet igazán sajátos sokszínűséget a szocialista eszmék megvalósítására törekvő irodalomban. Arra is tanít, hogy a nemzet gondjának és az emberiség jobb utáni vágyakozásának együttes szolgálata az irodalom lehetőségeit is magasabbra növeli.

KÉPZŐMŰVÉSZETI ÉLET 1919-BEN

A Magyar Tanácsköztársaság 133 napja viszonylag önálló művészettörténeti periódus, de nem lehet független a tizes évek legfontosabb haladó törekvéseitől, attól a radikális baloldaltól, amely már 1918 végétől jellemezte a forradalmi hullám nyomán kialakult szellemi-művészeti mozgást.

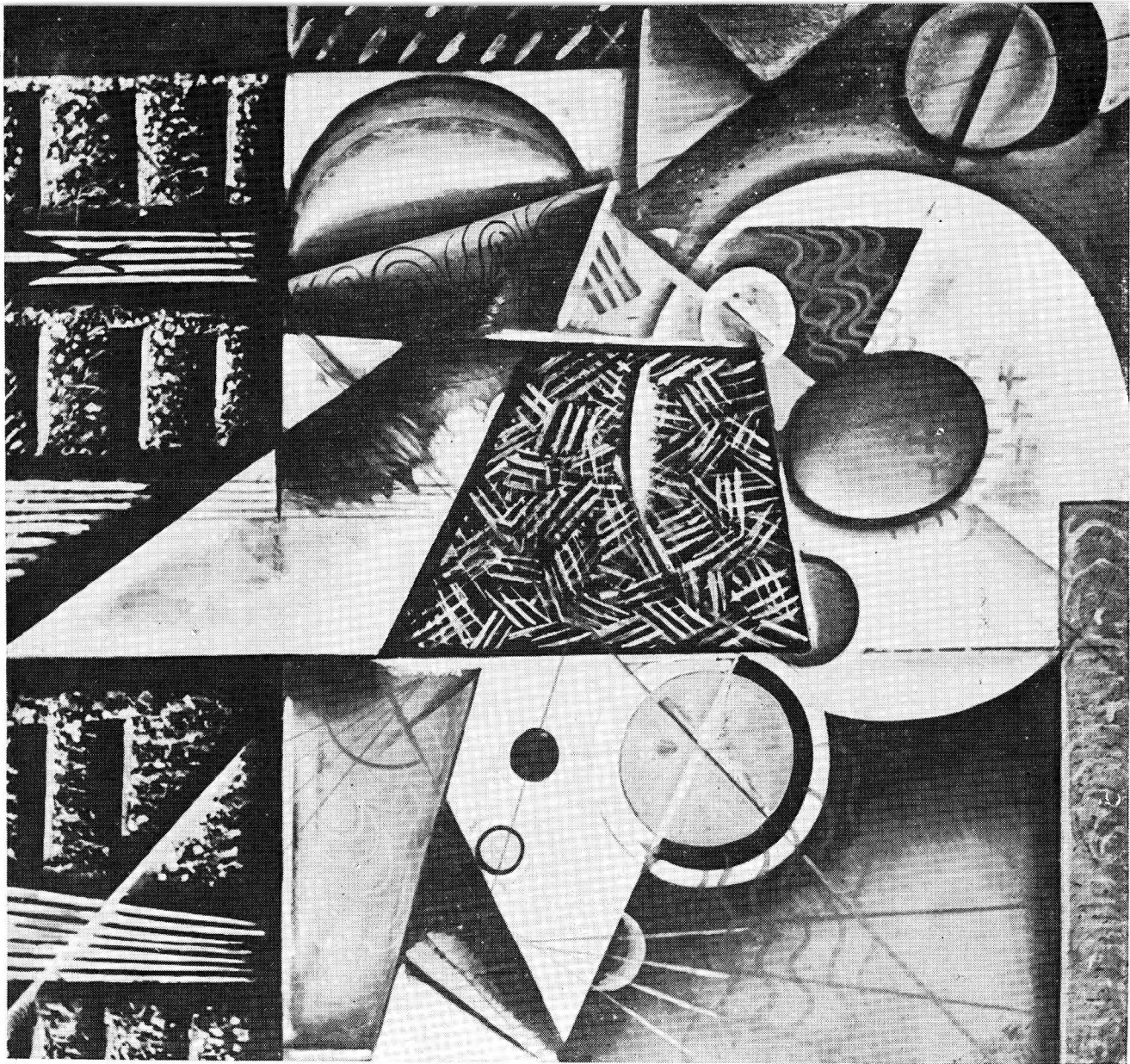
A Tanácsköztársaság kulturális és művészeti életének struktúráját olyan határozatok és kezdeményezések jellemezték, amelyek nyomán kibontakoztak a munkáshatalom viszonyai között tervezett intézményrendszer körvonalai s a hosszútávú, perspektivikus elképzelések is. Egyik-másik akkori kezdeményezés hatása közvetlenül lemérhető és megítélhető, a történeti folyamat azonban nem tette lehetővé a sokirányú törekvések mindegyikének gyakorlati igazolását.

Az egyedüli akkor létező analóg modellel a szovjet-orosz művészeti élet kezdete szolgált. Bizonyos rokonvonások már 1918 folyamán észlelhetőek, így mindezekelőtt a közönség fogalmának új értelmezése, a művészeknek az a szándéka, hogy alkotásukkal közvetlenül részt vegyenek a forradalmi harcban. Mindez egyre tudatosabb lett 1918 legvégétől és 1919 folyamán: a legközvetlenebbül a plakátművészetet és az ünnepi utcai dekorációt érintette, s egy éppenhogy körvonalazódó emlékműprogram is közvetlen oroszországi tapasztalatokra utal. Analóg vonás volt, hogy az agitációs művészet, illetve műfajok megítélésében nem érvényesült semmiféle stílus szerinti szelekció: egyaránt szóhoz jutottak a késői szecessziós formarend, a századeleji munkásmozgalmi grafika későromantikus pátosza, valamint a forradalmias avantgarde legújabb törekvései. A történelmi helyzetből adódóan (és nem feltétlenül kölcsönhatás alapján) a szovjetorosz művészettel rokon témakörök is kialakultak. Ilyenek: az új munkáseszmény, a munkás-paraszt szövetség, a proletárhatalom védelme, a mindennapi élet közvetlen megváltoztatását célzó propaganda (tanulás, munkavédelem, tisztaság, antialkoholizmus stb.).

A szovjetorosz művészettel való analógiák magából a történeti-politikai helyzetből adódtak, a tanácsköztársasági vezetők közvetlen szovjet kapcsolataiból, de a legtöbb tapasztalással a százezernyi magyar internacionalista szolgált, a frontról vagy hadifogságból hazatértek közvetlen élménye 1917-ről és a forradalmat követő első lépésekről. Ebből fakadt nemcsak az, ahogyan a tanulságokat alkalmazni kívánták, hanem az a készség, hogy a hazai erőket aktivizálják. S a helyi adottságok szerinti tájékozódás és cselekvés különösen fontos volt olyan kis ország esetében, mint amilyen Magyarország, ahol mindenfajta kezdeményezés szinte azonnal országosan hatott. Így foghattak hozzá nálunk 133 nap alatt főiskolai reform kidolgozásához, művésztелеpek újjászervezéséhez, a művészek szociális problémáinak a megoldásához, mindvégig támaszkodva a hazai forradalmi avantgarde tapasztalatára, nem utolsósorban arra az értelmiségi nemzedékre (Lukács György, Balázs Béla, Antal Frigyes, Wilde János, Pogány Kálmán, Fülep Lajos, Hauser Arnold), amelynek emigrált tagjai a marxista művészettudomány nemzetközi kezdeményezői lettek, az itthon maradottak pedig lehetőségük szerint védték a tizes évek értelmiségi-etikai mércéjét.

Mind e tényezők együttesen és egymással kölcsönhatásban hozzájárultak a világosan körvonalazódó koncepció kialakításához, amely a tanácskormány kulturális politikájának a szerkezetét jellemezte. A képzőművészeti kezdeményezéseket is meghatározta az a tény, hogy 1918. november 16-án kikiáltották a népköztársaságot, és megalakult a népkormány. 1918 folyamán annyira nyilvánvaló lett a nagykapitalisták és az arisztokrácia egységfrontja, hogy a néptömegek első forradalmi megmozdulása szükségképpen nemcsak a feudalizmus, hanem a kapitalizmus ellen is irányult; így lett gyorsan nagy tömegbázisa a megalakult KMP-nek. A

művészet és a művészeti élet is világosan tükrözte a folyamatot, hogyan csapott át proletárforradalmi tendenciákba a polgári forradalmi átalakulás igénye.

A Nemzeti Tanács Irodalmi és Művészeti Szaktanácsa 1918 decemberében rendezte vitáját a Művészetek Minisztériumának felállításáról. A fennmaradt jegyzőkönyv szerint vitatták magát a minisztériális formát is, az egyik főtéma viszont — Lukács György érvelése nyomán — az volt, hogy nem választható el egymástól a művészetek és a művészetoktatás ügye: a Tanácsköztársaság idején ez lett a művészeti élet struktúrájának egyik alapelve. A vita akkor nem folytatódott, mert a meggyorsult események konkrét intézkedéseket követeltek: 1919. január 31-én Kernstok Károly festőt képzőművészeti kormánybiztossá neveztek ki, a Tanácsköztársaság kikiáltása után pedig az akcióképes, rugalmas és szakmailag igen erős múzeumi és művészeti direktoriumoké lett a szó. A további tevékenység mindvégig összetartozó két oldala: hosszútávú kulturális és közművelődési program kidolgozása, illetve a napi gondok gyors megoldása. A távlati tervek mindmáig érvényeseknek tűnnek, habár feltehető, hogy némely részletük módosultabban vagy árnyaltabban vált volna gyakorlattá. Az alapkoncepció nagyvonalúságát azonban éppen a távlati tervezésnek és a napi teendőknél a folyamatos összhangja bizonyítja, hiszen egyidejűleg dolgozták ki egyfelől a nemzeti értékek védelmének és tudományos kutatásának a feltételeit, a régi és új művészetoktatási formák összhangját, másfelől a napi eseményekre ható alkotómunka koordinálását és a legsürgősebb szociális reformokat.

Alapvető feltételnek látszott a művészek szervezeteinek minél gyorsabb kialakítása. A képzőművészek szervezését Kernstok Károly irányította, az iparművészekét Biró Mihály és Szilágyi Jolán, s a festők, szobrászok, grafikusok, építészek szakszervezeteiből megalakult a Művészek Szakszervezeteinek Szövetsége: fő feladata az érdekvédelem lett. A Közoktatási Népbiztossághoz tartozott a művészeti, ideológiai propaganda. A művészek politikai irányításával pedig a Pogány Kálmán vezette Művészeti Direktóriumot bízták meg: festőszakosztályának élén előbb Berény Róbert, majd Pór Bertalan állt, a szobrászokat Ferenczy Béni képviselte, az iparművészeket Kozma Lajos, az építészeket Lessner Hugó, a múzeumi ügyeket Antal Frigyes és Wilde János, a műtárgyakat szocializáló bizottságot pedig Kenczler Hugó.

Több egyházi, családi és múzeumi levéltárat beolvastottak az Országos Levéltárba, megkönnyítve ezzel a későbbi történettudományi kutatást. Még arra is volt erő, hogy a legújabb szakmai tapasztalatok figyelembevételével átszervezzék a műemlékvédelmet (az 1919. VII. 15-i rendelet értelmében), ugyancsak támaszkodva a legmértékadóbb szakmai tanácsadókra. Különös fontosságot tulajdonítottak a múzeum intézményének. Ekkor hozták létre — Hopp Ferenc adományozása nyomán — a budapesti Kelet-ázsiai Múzeumot, s a lakosságra támaszkodva kezdték el dokumentumok, művészeti alkotások gyűjtését, hogy megteremtsék a Kommunista Proletármúzeumot: e célból külön direktóriumot hoztak létre (1919. IV. 18-i rendelet). Gondosan kialakított művészettörténeti program szerint indítottak szabadegyetemi tanfolyamot, tárlatvezetői tanfolyamot, s a 133 nap idején tíz héten át tartottak vasárnapi tárlatvezetést ifjúmunkásoknak, 30—30 főnyi csoportokban.

Az intézkedések szakmai megalapozottsága, amit a már eddigi említett feladatok számbavétele is bizonyít, megmutatkozott a műtárgyak vásárlásában és a kiállítási politikában. A tanácskormány idején közgyűjtemények részére vásároltak 34 festményt, 89 rajzot és 9 szobrot. A Pogány Kálmán vezetésével történt válogatás igen nagy minőségű tanúskodott, és összhangba tudta hozni a közgyűjteményi érdeket a művészekre való szociális segítség szükségével. (Ez az anyag, pusztán azért, mert 1919-ben vásárolták, végig raktárban őrződött a két világháború között). Hozzáfoztak a Szépművészeti Múzeum modern művészeti anyagát bemutató állandó kiállítás előkészítéséhez is.

A Magyar Tanácsköztársaság talán legfontosabb kulturális eseménye volt „A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása”, amely június 15-én nyílt meg a Múcsarnokban. 715 alkotást állítottak ki a köztulajdonba vett legfontosabb fővárosi és vidéki magángyűjteményekből, és még további ezernyi alkotás várt bemu-

tatásra. A körütekintő előkészítést Antal Frigyes, Kenczler Hugó és Wilde János irányította, s a munkában tanácsadóként részt vett olyan nemzetközi híró szakember is, mint a bécsi Otto Benesch. Sohasem látott Magyarország még ilyen időszaki tárlatot: magyar művészek remekein kívül, és nem szólva a rajzokról, öt Constable-, három Delacroix-, három Daumier-, tíz Courbet-, nyolc Corot-, hét Renoir-, három Cézanne-festmény szerepelt. A kiállított négy Manet egyike a Folies Bergères, a festő egyik főműve, mely jelenleg a londoni Courtauld Institute képtárában van: ekkor mutatták be először a Szépművészeti Múzeum egyik későbbi büszkeségét, a Bruegel-képet.

A tanácsköztársasági kulturális élet egyik gócpontja volt a művészetoktatási reform. Igaz, a 133 nap nagy részében nyári tanítási szünet volt, de az előkészületek szerint már a módosított program alapján kezdték volna el az új tanévet. A főiskolai reform szükségességéről már egy-két éve folytak a nyílt viták, 1919-ben ezek tanulságait csiszolták, és lényegüket az 1920-as főiskolai reform sem kerülhette ki. E munka során állt a Tanácsköztársaság mellé egy sor neves, nem politizáló, nem forradalmár művész. A személyi változások szakmai jogossága nem volt vitatható: felmentették Benczur Gyulát, kinevezték tanárnak Beck Ö. Fülöpöt, Csók Istvánt, Pór Bertalant, Vedres Márkot. A főiskolai reform hatása ugyan már nem volt lemérhető, de több más oktatási forma igazolta a nyári hónapokban is az alapkoncepció jogosságát. Megalakult Uitz Béla vezetésével a Proletár Képzőművészeti Tanműhely, tanárai lettek Nemes Lampert József és Medgyessy Ferenc; itt tanultak a tehetséges ifjúmunkások, ide küldték tanulni Ék Sándort, az akkor tizenhét éves vöröskatonát. Állami támogatást kapott Berény Róbert magániskolája és Kernstok Károly művésztelepe; Ferenczy Noémi vezetésével kívánták újjászervezni a gödöllői művésztelep szőnyegszövő műhelyét; további művésztelepek folytatták, illetve kezdték el működésüket állami támogatással, ahol többek között főiskolai növendékek nyári szakmai gyakorlatát is biztosították.

A korabeli sajtó és a levéltári anyag bizonyítja a sokoldalúságot, ahogyan a távlati tervezést a napi teendőkkal egyeztetették. Számolni kellett azzal, hogy a művészek amúgyis siralmas anyagi helyzete súlyosbodott a háború éveiben: meg kellett tervezni a korlátozott anyagi lehetőségek minél célszerűbb felhasználását. Körütekintően döntöttek arról, hogy kiknek utalják ki az üres főiskolai műtermeket, hogyan védjék a vidéken tevékenykedő művészek lakását, hogyan biztosítsanak olcsón nyersanyagot, továbbá utazási- és modellköltséget a főiskolások részére. És mert a munkáshatalmat támogató művészek száma egyre nőtt, magában foglalva az akkori legkiválóbb alkotókat, gondoskodni kellett valamiféle létminimumról is. Így határozták el ún. művészkataszter kidolgozását: mintegy százötven művész kapott volna eszerint állami fizetést, és ennek ellenében alkotásaik köztulajdonba kerültek volna; ezen túlmenően is különös figyelmet kívántak fordítani a mindenkori produkcóra és különösen a fiatalokra. Feltehető, hogy ez az elképzelés akkor a legégetőbb anyagi problémák gyors megoldását ígérte, de már az előkészítés során igen sok személyes surlódás forrása volt; a gyakorlatban nyilván módosították volna, de bevezetésére már nem került sor. Ez egyébként az egyetlen mozzanata az 1919-es igen sokoldalú képzőművészeti struktúrának, amely semmilyen formában sem merült fel a művészeti élet 1945 utáni gyakorlatában.

Szükségképpen nyitottak maradtak a Tanácsköztársaság idejének művészetelméleti vitái. A legfontosabb kritikai fórum, a Kassák Lajos szerkesztett MA, egyre elszigeteltebb lett. A MA története tulajdonképpen az előző évek eszmétörténetének része; itt és most csak olyan mozzanatait említjük, amelyek a két forradalom időszakára jellemzőek. A MA nyíltan kiállt a megalakuló KMP mellé és ugyancsak nyíltan állást foglalt a szociáldemokrata jobboldal antikommunista, konzervatív szellemű, sekélyes alkotásokat propagáló kultúrpolitikája ellen, amelyet főként „Az Ember” című folyóirat képviselt, s így vállalta ennek durva támadásait. De az egyre nyíltabb forradalmi helyzetben a MA egy mindinkább szubjektív, elvontabb forradalmi felfogást vallott és még az antant-hatalmak nyílt fenyegetése idején is a világforradalom elvont eszméjét, a „szellemi forradalom” elsődlegességét hirdette. Ez nem csorbitotta a folyóiratnak azt a szerepét, hogy mind-

végig a legfontosabb kritikai fórum és az új, forradalmi művészeti törekvések legfőbb méltatója volt. De a forradalom és művészeti forradalom, formai forradalom viszonyának elméleti tisztázásához nagyobb időbeli kifutásra lett volna szükség. Kun Bélának, a Vörös Újság 1919. június 14-i számában írt cikke nyiltabb, egyértelműbb, szervezőbb forradalmiságot várt a MA-tól, amire Kassák a MA különkiadásában („Levél Kun Bélához a művészet nevében”) elutasítón válaszolt. A vita folytatódott az emigrációban, de ekkor már nem volt rá mód, hogy a művészi forradalom kérdése konfrontálódhassék a forradalmi gyakorlattal. A probléma lényege akkoriban másutt sem, a fiatal szovjet államban sem tisztázódott mintegy félszázados történelmi távlat és tapasztalás birtokában foglalkozott vele érdemben a művészettörténetírás.

A gyorsuló események szükségképpen fokozták az állandó készenlétet, a centralizációt, és ez alól az alkotómunka sem volt kivétel, főként azok a műfajok, amelyek napi eseményekre reagáltak és közvetlen propagandafeladatot vállaltak. Az alkotómunka szervezett irányítása elsősorban a plakátművészetre vonatkozott, amely majdnem hiánytalanul fennmaradt, és a legteljesebb áttekintést adja a tanácsköztársasági művészetről. Ugyancsak központilag irányították a május elseji utcai dekorációk tervezését.

A Tanácsköztársaság kikiáltásakor a plakát az Országos Propagandabizottság hatáskörébe tartozott, amely összehangolta a különféle propagandaszervek munkáját. E feladatkört átvette a Szocializmus Állami Propagandája nevű intézmény, majd a Közoktatásügyi Népbiztosság, 1919. június 18-tól Bíró Mihály lett a képes plakát országos biztosa. A plakát különös fontosságát már korábban felismerték, erről írt Kassák a MA 1916-os első számában, s a Tanácsköztársaság idején olyan kiváló kritikusok elemezték a legújabb plakátokat, mint például Hevesy Iván. A plakát sajátos funkciójának a tudatosságával magyarázható, hogy nemcsak a legjobb plakátgrafikusok, hanem a legkiválóbb festők voltak az 1919-es plakátok alkotói. Valószínű, hogy a plakát-funkció értelmezésére közvetlen szovjetorosz tapasztalatok is hatottak: tudunk arról, hogy Szamuely Tibor is hozott magával Moszkvából plakátot. Az akkori szovjetorosz ún. agitációs-tömegművészet hatása feltehetően közvetlenebbül érvényesült a május elseji utcakép kialakításában, esetleg az 1918-as moszkvai, pétervári május elseji dokumentáció alapján. Budapesten a háromhetes előkészítő munkát Szamuely Tibor vezette.

Átgondolt koncepció szerint készültek a falképek, az emlékművek tervei is, túl azon, ami az ünnepi utcaképekben szerepelt. Ez a hosszabb időtartamot igénylő alkotómunka persze korántsem volt oly módon centralizált, mint az azonnal ható plakáté vagy az utcai dekorációé. A megmaradt freskótervek azonban, főként Uitz munkái, az akkori művészet maximális lehetőségeit sűrítik. Olyan műfajban, mint például az újságrajz, alig-alig történt változás, habár e dokumentumként is fontos munkák között igen szép alkotások akadnak. De jellemző a készenlétre, hogy olyan szobrász, mint Ferenczy Béni, alkotta az új pénzérme tervét, és nemzetközileg először lett bélyegmotívum a forradalmár portréja: az 1919-es magyar bélyegeken Marxé, Engelsé, Martinovicsé, Petőfié. És az 1919-es budapesti utcán jelent meg először plakáton a Lenin-prortré.

133 nap nem változtathatta meg a magyar művészet egészének arculatát, de néhány remek alkotás, főként plakát és freskóterv, művészettörténeti csomóponttá tették e néhány hónapot. S a sokoldalúan és szakszerűen koncipiált kulturális politika arra is készen állt, hogy a folyamatos változásokkal számoljon. A munkáshatalom növekvő fenyegetettsége ellenére is kialakította a maga rugalmas és a képzőművészet minden szakterületére kiterjedő intézményrendszerét, egyeztetve a nagy távlatok terveit a napi teendőkkal. A dokumentumok további részletekről is tudósítanak: Újpest képzőművészeti kiállítást kért, Jászapátiban szépművészeti biztost neveztek ki stb. Hetek alatt közügyggyé lett a művészet, a kultúra demokratizálódásának a célja.

Az emléket, a tanulságot nem tudta elfojtani a negyedszázados ellenforradalom. Az évforduló nemcsak emlékezésre indít, hanem — a történelmi tények alapján — művészet és forradalom dialektikájának a végiggondolására kötelez.

Születésnap

*Föld alatti béklyóban apámat ne lássam.
Gyíkfejedelem palotáját töröm,
serege ne táborozhasson anyám tékoztolt hajában.*

Hajlékos hajnalt, szülők!

*Az ének kapuját kitárom.
Szikráztassátok nyugtató kezetek röpködő rigóját
a szirtek közt bóklászó barikákon.*

Világol az Isten tömjénillatú otthona.

*Ujjong a rózsaszárnyak fényében fölzengető orgona.
Magasból magasba fodrozódik a zene.*

*A muzsikáért ballagó ujjakon
apám Szent György-veretű gyűrűje.*

Tengődve gyógyuló, a hála tölgyesébe léptem.

*Mellettem szökdel a fiam,
pipacs-topánban lebegő vitézem.*

*Mária, harangok vas-kunyhói fölött
virrasztó Madonna, áldlak.*

*Ronggyá züllesztetted a baj
sátár-köntösét. Sátrad
selymébe napsisakú címerem varrattam.*

*Sarkantyú-csengő babonázza
a viola-nyergű száguldót alattam.*

Pávavölgyi

*Téli ablak
villogtat a hegytetőn.
Gyöngy hullámszik
pantallón meg szemfedőn.
Halottat lát
a cinke a meggyfáról.
Zúzmará hull
csillaglángú tollából.*

*Arva rigó,
a mellényed tekete.
Kuszálja a
fenyőág zöld levele.*

*Eresz alatt
a todrós hó meglagyott.
Gyászlovakon
kristályrózsás szalagok.*

*Ne sírjatok,
pávavölgyi leányok.
Csináltatok
néktek hóprém-kabátot.
Az a legény,
akit visznek, szegény már.
Fölötte a
Nap is kopott cseréptál.*

*Pávavölgyi
lány legyen az asszonyom.
Érette a
páncélom is eldobom.
Virág mellé
szúrom szárnyas kardomat.
Oltalmazom
csikót váró lovamat.*

*Ezüst szarvú
kos kések közt világol.
Búcsúzik a
cimbalmozó világtól.
Rámhajol a
bárányszelíd szeretőm.
Holdvilágos
násznép jön a hegytetőn.*

*Piros az ég.
A toronyban kongatnak.
Pávavölgyi
lányok táncba forgatnak.
Esküvőt lát
a cinke a meggyfáról.
Gyöngy hullámszik,
csillagoz a tollából.*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Spiró György: *Nyulak Margitja*; Kafka: *A per*

A színpad áhitozza a valóságot — e bármikor felidézhető (és igazolható) vágy-nak, törekvésnek immár évek óta kettős megjelenési (tárgyiasulási) formáját lát-hatják a hazai színháznézők.

Az egyik a *víz*... Zuhogott már záporosó a színpadon, ült meg tócsákban a színpadi utca, tér „gödreiben”, áztatta ronggyá a színészek kabátját, tapasztotta testhez a földre, köre zuhanó ruházatát. Folyt kerti csapból hamisítatlan csapvíz a színpad közepén a vödörbe, ömlött — másutt, más színház, más előadásában — viharos zápor, csattogott, sustorgott az ereszcatornán lezúduló víz, láthattunk szö-kökutat, mosóteknőt, amelyben valóban víz volt és amelybe valóban beleült a jám-bor (természetesen frakkban), és valóban csuromvizesen ágált a valódi vízben...

A másik az *állatok* színpadi szerepeltetése... Kárált, toporgott már riadt tyúk, kakas a színpadon, sétált, lapított már kutya a reflektorok fényében, röpkültek, to-tyogtak galambok a nyitott kalitka körül, billegett vadászsólyom is előttünk...

Mindkét hatáselem (ne riadjunk vissza a szótól: a színpadon a víz, az állat is új minőségként, színházi színpadi hatáselemként jelenik meg) rendelkezik a szin-pad-idegenség a színpad-ellenség azon tulajdonságával — gondoljunk csak Ob-razcov híres ló-példa jelenetére —, hogy primér formájú színpadi megjelenése (amikor is a színész nem egy vizes ernyőt hoz be, mondván: „Hű, de esik az eső”, hanem maga az eső „jön be” a színpadra) érzékeny reflexiókat váltson ki a né-zőkből, s hogy kontrasztos hatáslehetőségében egész szituációt, jelenetsort legyen képes „megpörgetni”.

A Pécsi Nemzeti Színház két bemutatójában is helyet — funkciót — kaptak e hatáselemek.

A *Nyulak* Konter László vezényli színpadra a Kamaraszínházban Spiró György *Nyulak Margitja* című darabjában. Abban a darabban, melyet — a történelmi tematika pusztá tényére ügyelve — könnyű lenne a történelmi dráma mai nép-szerőségének hatáskörébe utalni. Elvégre történelmi tény: a tatárok elől mene-külő IV. Béla fogadalmat tett; ha megmenekül, születendő leányát apácának adja. Béla megmenekült, a lány megszületett, zárdába vonult, apáca lett... És a té-nyek e sorába tartozik az is, hogy a tatárveszedelem múltán — más fenyegeté-seket semlegesítendő — Béla férjhez akarta adni lányát, Margit azonban kitar-tott az apai fogadalomból immár saját vállalásá lényegült elhatározása mellett: apáca maradt, szentéletű, akit halála után szentté is avattak.

Történelmi drámát is írhatott volna hát Spiró György, hagyományosat, a klasz-szikus történelmi dráma eszköztárát használót. Nem azt írt. A *Nyulak Margitjá*-nak a legkisebb tétje a történelem, s a legnagyobb az, amihez a tizenharmadik századi esemény csak ürügy.

Két akarat, két törekvés feszül egymással szemben a *Nyulak Margitjában*. IV. Béláé, aki mindig az adott helyzet parancsa szerint cselekszik, aki, ha kell, istennek, ha kell, a cseh királynak ajánlja fel lányát... És Margité, aki nem a változó helyzethez méri, igazítja fogadalmait, hanem az egyetlen vállaltat akarja teljesíteni... A történelmi ember és a napi gondokon kompromisszumokkal győ-zni akaró másik összeütközése ez? A reálpolitikus és az ideális, az eszményi hős konfliktusa? Lehetne ez is, lehetne az is: tartalmát kellene tudni a küzdelemnek, hogy dönthessünk. De épp ez az, amit nem tudunk. És itt nem az a probléma,

hogy IV. Béla nem jelenik meg a színen, hanem hogy elhatározásai belső tartalmát, politikájának lényegét nem hozza be a történetbe Spiró. Így nem a politikus, nem a drámai ellenfél, hanem a haragvó apa jut el hozzánk — és jut el Margitához. Az ellenfél érvelésének hiánya viszont a döntéssel ellenkezőt is lefokozza. Mert nincs érv, nem kell és nem is lehet ellenérvet felsorakoztatni, marad hát a keményszívű apával szembe forduló gyermekei dac és konokság. (A Margit szerepét játszó Horineczky Erika, mint szereplehetőséget, ezt formálja alakítással.)

Nem szép dolog az, ha az új magyar drámáról szóló mindjárt a kifogásaival hazakodik elő. Erényeit kellene előbb keresni, a folytatást biztató mozzanatokat kiemelni, s csak aztán, csak a végén ejteni szót a megoldatlanokról, a sikerületlenekekről. A máskor szokott sorrendet most mégis fordítani érdemes; a *Nyulak Margitja* túl jó dráma ahhoz, hogy dicséretekkel ágyazzunk meg a kritikus szónak.

Kitűnő darabindítás, szellemes, frappáns befejezés keretezi a darabot — kevés szóval sokat elmondó, sokat megmutató. Spiró György, aki *Kerengő* című regényével az újabb irógeneráció egyik legsikeresebb tagja, s aki nem egy nyilatkozatában jelezte, hogy drámaírói ambíciói a „legkonokabbak” — „A legszívesebben hente össze kapnék egy-egy bohózatot: regényeket pofoznék át színpadra — írja a műsorfüzetbe —, vagy éppen kabarészerző lennék...” — valóban erős színpadérzéklet mondhat magáénak. Konfliktusteremtő készsége, színpadi szituáció alkotó készsége, dialógustechnikája egészen feltűnő. Készségek, képességek, alakított és formált drámaírói „fegyverzet” mindez, az, amit Spirónak már nem megszereznie, használnia kell, jobban, gazdaságosabban.

Spiró tudatos alkotó. Prózaírási — versei is — a megtervezettség, az alkotói tudatosság élményét adják. Ez a *Nyulak Margitja* sajátja is: a mindvégig kiérkezhető megtervezettségben az állandó alkotói jelenlétet érzékeltető. És ebből a lényegi erényből, ennek túlhajtásaiból származik a darab belső dramaturgiai problémája. Spiró feszítő drámai alaphelyzetet teremt. A királyi harag, mert Margit kútba ugrik a kérő, a házasság előtt — amiből, mármint a kútból persze kimentik — megfosztja a zárdát korábbi kiváltságaitól, reménytelen, kilátástalan életet szab az ott élőknek — ha csak Margit nem tér meg az engedelmesség útjára. Az új szituáció átrendezi a zárdá belső helyzetét. A zárdá eddigi hivatalos vezetői — Olympiadesz priorisszát Labancz Borbála, Marcellus provinciálist Bicskey Károly játssza — elvesztik hatalmukat, beosztottak, megaláztak lesznek és vezetővé emelkedik az addig jelentéktelen Kinga (Vári Éva), aki eléggé elszánt ahhoz, hogy megtegye azt, amitől a régi helyzet visszatérhet, az amit ők is várnak, remélnék, de amelynek eléréséhez az új helyzetben olyan lépések, eszközök szükségesek, amelyeket ők csak a hallgató cinkosság formájában tudnak és akarnak vállalni.

Ez az új helyzet nem egyszerűen azt jelenti, hogy az isteni szeretet házában a legsötétebb terrorizmus üt tanyát, de azt is, hogy megteremtődik a királyi harag közvetítő közege. Az a közeg, amely ugyan semmi szellemi közöset nem vállal magával a királyi paranccsal, de mert saját céljait csak Margit ellenállásának legyűrésén keresztül valósíthatja meg, mintegy végrehajtja a királyi parancsot, és a tétova Szabina (Hartmann Teréz) megmérgezi Margitot.

Az embertelenség, a pokol útja ez. Spiró azonban csak elindul rajta és nem járja végig. Jelzi az átalakulást, az átforgalmódást, de újra és újra „beleavatkozik” a dolgok immár természetes menetébe, majd egy szinte előkészítetlen akcióval — az újabb kérő érkezésének hírével — teljesen át is fordítja a drámát.

És ez az, ami túlzottan a képletszerűség felé szorítja a drámát, szereplőit megcsupaszítja, elvont sablonokká változtatja.

A dráma e két lényegi problémáját Konter László egyébként szépen kidolgozott rendezése sem tudja semlegesíteni. Zárt teret alkot Konter, zárdabelső, de mégis semleges ahhoz, hogy udvar, kert, tér is lehessen, mocskos, koszos színtű, homokkal, földdel borítottat, olyat, ahol a sír is megásható — az előadás díszlet- és jelmeztervezője is Konter László — és amelynek végső funkciója nem annyira konkrét helyszín mint inkább a drámai erőter megjelenítése, érzékeltetése.

A sötét, a szürke — annak árnyalatai, variációi — határozzák meg a *Nyulak Margitja* világát. És nemcsak a díszletben, a jelmezben, hanem az egész produkció hangulati, stílári világában. Ennek hatásossága erőteljesen emeli ki a dráma fontos rétegét. De mert minden kiemelést elfedést is jelent, kikerülhetetlenül szorítja háttérbe az írói anyagkezelés ironikus hangsúlyait. (Ennek az ellenpontoszó ironikus vonulatnak a rendezői leépítése viszont még jobban aláhúzza az egyébként sem túl szerencsés drasztikus kifejezések rossz, helyenként sértőn goromba „poenjait” — vagyis megszünteti azok tényleges drámai funkcióját.)

A feszes előadástepó, a színpadi térkihasználás, játszátás rendezői ötletessége viszont nem egy esetben drámagazdagító. Mint ahogy az Muszte Anna Beáta apáca alakítása is. Kis szerep ez, szövegmennyiség szerint alig több kurta epizódnál, de alakításban ítélve színházi estet befolyásoló: a kívülállás, a kívülmaradás és mégis megpörkölődés esélyének, esélytelenségének erőteljes alakításbéli megfogalmazása.

És végül persze a nyulak. A meggyilkolt szentté avatása, a szentség bizonyítéka a napokig romlatlan maradt földi maradvány fölfedése — a koporsó felnyitása, amelyből nem Margit holtteste tárul a körbegyűltekek elé, hanem békés és kíváncsi nyulak nézelődnek...

És aztán jön a víz, magasra emelkedik a szökökút. Nem itt, nem ebben az előadásban, nem ezen a színpadon, hanem pár lépéssel odább a nagyszínház színpadán, Szikora János rendezésében Franz Kafka *A per* című regényének színpadi változatában. Abban a változatban — reménytelen lenne összeszámolni, hányadik is ez már — melyet — Szabó Ede fordítása alapján — ezúttal Szikora János és Morcsányi Géza készített.

A huszadik század művészetének egyik legtitokzatosabb alkotása Kafka regénye. Irodalomtörténészek, esztéták mellett filmesek, rendezők indultak már rohamra, hogy titkát megfejtsék. Századunk legkiemelkedőbb színházi alkotóinak egész serege dramatizálta, állította színpadra a művet. Szikora János, aki az elmúlt évadban Déry Tibor *Óriáscsecsemőjének* rendezésével hívta fel magára a figyelmet, nem kitaposott úton jár. Nemcsak élménye, álma, látomása is van a műről, annak világáról.

„A per sokféle asszociációt kelt az emberben — mondta egy nyilatkozatában. — Én ezt a sokféleséget akartam megőrizni. Ezért az előadás kicsit misztikusabb és általánosabb lesz a hagyományos Kafka értelmezéseknél.”

Az előadás „igazolja” a nyilatkozatot: a produkció valóban általános és misztikus.

Az impresszionista festészet hangulati világát idéző színpadkép fogadja a nézőt. Dombok, völgyek, rétek és ligetek zöld fűszőnyeg és zöldellő fák kedves tája a történet színhelye. Nem szoba, nem város, nem utca, nem tér, hanem mindez együtt: a természet.

Az, aminek színpadi megjelenítésére, „játszátására” Reinhart törekedett és az, amiről — Kafkáról szólva — egyik írásában Jan Kott azt mondja: „A Krakkóból Mogila felé vezető úton, a Nowa Huta-i országúttól jobbra, talán ötszáz méterre az első épülettömbtől van egy park. Decemberben arrafelé jártam; köd volt, friss hó esett. A parkban senki sem volt. Különben is nehéz ezt a helyet parknak nevezni. Inkább nagy, egyenletes és elkerítetlen mező padokkal. Sehöl egy fa, egyetlen bokor. Csupa fehér mező, fekete padokkal. Talán pázsit is van, de a hó eltakarja. A padok szabálytalanul állnak, mintha valaki véletlenül összekeverte volna. Némelyik szabálytalan sokszöget alkot, mintha beszélgetők tolták volna össze. Abban a ködben vízióknak vélhetné az ember. Úgy értem, valami dráma játszódott le itt, de nem tudtam rájönni se arra, mi történhetett, se arra, miért. Ebben a világban volt valami karkai.”

Szikora nem téli tájba, nem hóba, nem fagyba, hanem szépséges ligetbe, buja, zöld pázsitba, árnyas fák közé helyezi *A per* történetét. És ebben a világban van valami karkai.

Benne van a megfoghatatlanság, az érthetetlenül is megélhető, a misztikusságában is megragadható.

De nemcsak a táj van, hanem a zene is. Gustav Mahler hat szimfóniájából válogatva született meg az előadás kísérezeneje a zenei effektusoknak az a rendszere, amely tartalmi elemként kíséri végig az előadást. Nem is kíséri egyszerűen, hanem „eljátssza”, a zene formanyelvén közvetíti, „ábrázolja” a küzdelmet, a valóságot, az ember érthetlenségét, reményét és reménytelenségét — az előadás nem egy pillanatában azt sugallva a nézőnek, hogy a rendező legfőbb kompozíciós eleme, amely köré minden más szerveződött, épp a zene volt.

Szép előadást rendezett Szikora János. A színpadkép és az abba komponált jelmezek akár képzőművészetiileg is értékelhetők, elemezhetők — a díszletet Rajk László, a jelmezt Nagy Katalin tervezte — és külön összefogást érdemelne az a látvány- és drámai szituációteremtő rendezői ötletkésztség is, ami Szikorában bőséges forrásként tanyázik.

Ez a szépség azonban mintha sok is lenne; több és erőteljesebb a szükségese-nél.

Nyomorult, embertelen világ ez, amelyik Kafka művében mutatja meg magát. Kafka látomásait többféleképp lehet értelmezni. Egy azonban biztos: egy irodalmi mű dramatizálása és színpadi újratereztése, mint műelemzés és műértelmezés nem azonos, nem lehet azonos az adott alkotás irodalomtörténeti, irodalomesztétikai elemzésével. A színházművészet a megjelenítés (tehát a konkretizálás) és az ábrázolás (tehát az elvonatkoztatás, az általánosítás) sajátos kettősségét képviseli. A konkretizálás pedig értelmezést követel, ha tetszik minősítést, ha tetszik, állásfoglalást.

Szikora pedig épp ezt nem vállalja. Megjeleníti *A per* történetét, de mert lemond arról, hogy a színpadon lejátszódó eseménysort így értelmezze és minősítse — konkretizálja — magát a drámát rekeszti ki a színpadról, azt amitől a színházi, a színpadi szépség a látvány lebilincselő erején túl tágasabb tartalmat, mélyebb értelmet nyerhetne, azt amitől mi, nézők egyetértő drukkerei vagy felháborodott tiltakozói lehetnénk mindannak, ami egy Josef K. nevű férfiúval történik.

S így aztán csak önmagában szépségesen emelkedik a szökőkút a színpadon, tisztítja meg önmagát — a természetet — a szennytől, a mocsoktól és válik győztesen nyitottá a remélt emberi szépségnek számára, a dráma elmarad.

A szépség eltemeti a drámát. Nem azért, mert erősebb, hanem mert nincs — nem kap — tartalmat, mert nem tud több, más lenni, mint önmaga.

A népes szereplőgárda — csupa epizódszerep a darab — kevéssé érzi meg a rendezői vonalvezetés eme leszűkítő jellegét. Kivétel Josef K. Ifj. Kőműves Sándor szerepformálása így a sokféleség általánosságába vész. Nem tehet mást. Nem bűnös, aki menekülni próbál, nem ártatlan, aki döbbenetben áll a megfoghatatlan előtt. Áll és csodálkozik. Tudomásul veszi, hogy baráti kézfogásra nyújtott keze üresen mered a levegőbe, hogy elnéznek fölötte... Nem élheti meg a saját drámáját, csak eltúri, hogy megtörténjen vele.

Az est minden szereplőjét lehetetlen lenne felsorolni. Említsük hát az epizódszerepek egymásból és egymásra épülő okos láncolatát, és a jelentősebbek közül Bókay Mária, Győry Emil, Dávid Kiss Ferenc, Kovács Dénes, Paál László, Sólyom Kati és Linka György jó játékát.

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

Tüskés Tibor: Műteremben

„Egyéni különbségek mellett vannak-e közös feladatai, eszméi, céljai, problémái Dél-Dunántúl művészeinek? Van-e valami jellegzetessége az itt születő műveknek?” Évekkel ezelőtt ilyen választ kereső szándékkal kezdte interjú-sorozatát *Tüskés Tibor a Jelenkor* lapjain.

Aki távolabbról szemléli a Balaton és a Dráva közti térség művészeti életét, annak is el kell gondolkodnia, a korábban kapott Modern Galériájától napjainkig miért válik mindinkább Pécs a nyilvános művészeti gyűjtemények városává. Valószínűleg nemcsak szerencsés adminisztratív döntéseknek köszönhető ez, kell lenni valami vonzóerőnek a talajban, a környezetben is. Dél-Dunántúlon nem teremtődtek olyan festőiskolák, mint amilyen a szentendrei, a vásárhelyi, vagy a szolnoki művésztelepé volt. Am az utódok kezén nem múlhatott el nyomtalanul az elődök öröksége, hiszen ezeken a tájakon — például Somogyban — sereg kiváló festő élt és alkotott. Mindenesetre tény, hogy ha a felszabadulás utáni ország különböző régióinak képzőművészeti életét hasonlítjuk egymáshoz, a Dél-Dunántúlé felettebb eleven.

Nemrégiben módom volt elolvasni kéziratban *Martyn Ferenc* művészeti írásainak gyűjteményét. Az írások egyik legszimpatikusabb, vissza-visszatérő jellemzője a missziós hevület, ahogy a szerző — íme tollával is —, a dunántúli képzőművésztsársak érvényesülését szolgálja, segíti. Ha valaki, ő igazán sokat tett azért, hogy minden jóra való erőt megmozgasson a céh és a pátria érdekében. S az évtizedek során kialakult sajátos szellemiséget nem restelli szíve szerint minősíteni.

Tüskés Tibor, akit legalább három dél-dunántúli megye vallhat fiának, szervező és műértő figyelemmel több mint negyedszázada vesz részt a tágabb környezet alkotó törekvéseiben. Nem meglepő tehát, ha irodalomtörténeti, szociográfiai munkák közt, egy *Testvérműzsák* című úttörő vállalkozás előtt festők, szobrászok, iparművészek műtermeibe, alkotótelepeire látogat. A szakmai fölmérés, ítékezés gyanúját elhárítva magáról, bevezetőjében kijelenti: „előítéletek nélkül, nézőként, közönségként” keresi az alkotókat, „a megértés és a megértetés szándékával”.

Szakmai demonstrációra vállalkozhat-e egyáltalán olyan kötet, mely a tizenegy bemutatott alkotóhoz mindössze egy-egy jól, rosszul nyomtatott fekete-fehér reprodukciót csatolhat illusztrációként? A könyv mégis, hála Tüskés Tibor kivételes érzékelő és szemléltető képességének, szinte duzzad a szóra bíró közvetlenség, a már-már tapintható láttatás erejétől. Szín és forma szerint pontosan nem tudhatjuk meg, milyen művek készülnek a meglátogatott műhelyekben, de magukról az alkotókról: múltjukról, környezetükről, izlésükről, jellemükről, gondolkodásmódjukról, temperamentumuk gesztusrendjéről, még kifejezősőtönük tulajdonságairól is rengeteg minden kiderül.

Írói körökben azt hiszem, közmegegyezés van atekintetben, hogy az elmúlt évek legjobb személyiség-föltáró interjúit *Bertha Bulcsú* készítette. Tüskés láthatóan nem vonta ki magát a hatás alól: egy-egy váratlan közbevetése, néhány visszatérő teszt-kérdése emlékeztet Bertháéra. Fölsírmerte viszont a műfajbeli eltérés lehetőségeit. Előzetesen tisztázta magában, hogy a képzőművészeket sokkal inkább a maguk teremtette, választotta légkörben, az őket jellemző térben és klímában kell megmutatni, beszéltetni, s nagyobb figyelmet kell szentelni habitusukra, gesz-

tusaikra. Módszere ily módon — éppen amiért egyénenként alkalmazkodó —, igen változatos. Nemcsak a helyszínrajzban leleményes, de a kiegészítő információkat is ügyesen, filmszerűen vágja be a párbeszéd közé. A helyzetek, hangulatok természetesen átélését pedig nemegyszer saját emlékeiből vett mozzanatokkal segíti dramatizálni.

Mindenekelőtt híven rögzíti a karakterhordozó, az egyéniség lényegét eláruló kijelentéseket. „Amit átéltem, annak számomra jelene, presence-a van. Csak a holnap viszonylatában tudok rá gondolni. Ezért nem panaszkodom soha.” „Amit látam az életben, azt nem felejttem el...” — mondja *Martyn*. „Egyszerűen odaállni a vászon elé, a felületet egyszerre fölteni, nem, nem, ezt én nem tudnám csinálni. Csak ami a szűrőn nem hull ki, ami megmarad, abból lehet valamit formálni. Átélés nélkül nincs kép...” „Büszke vagyok, hogy vidéken élek és hogy annyi hosszú év után sem lettem vidékies ember...” — nyilatkozik a mohácsi *Kolbe Mihály*. A látogatót kupica pálinkával fogadó *Simon Bélát*, bevezető kérdés helyett mindjárt fogarasi gyermekkoráról engedi költői szépséggel szólni. A festő meleg kedélyvilágát első műterembeli mondatával („Már régóta vártalak... Beszéljünk mindenről, barátocskám.”) — épp úgy leleplezi, mint az utolsóval, amikor a kezében lévő ceruzát kutatja: „Keresi a szász a lovát, holott rajta ül.”

Pécs múltból jövőbe mutató aspektusát, a táj és az urbanizáció viszonyát a leggyökeresebben pécsi *Bizse János* körül láttatja legváltozatosabban. Őbenne nem csak a kovácsmester csodagyerekként feltűnt, Európát vallató szemmel megjárt fiát mutatja meg, de őt kérdezi ki arról is, van-e valamiféle pécsi iskola. „Azt mondják, hogy nincs...” — válaszol Bizse töprenkedve. „De, amikor a mi csoportunk, a pécsi és baranyai képzőművészek bemutatkoztak 1969-ben a Galériában, a kívülállók észrevettek valamit. Egy jegyet, egy jellemző vonást..., hogy ez a társaság frissebb, elevebb, mint... Nem folytatom.”

A válasz elharapottsága épp oly jellemző, mint a magát gátlástalanul, már-már fennhéjázóan ajánló *Altorjai István* telefonos intradája: „Hát miféle öreg festőkkel beszélget maga? Mikor gondol arra, hogy velünk, fiatalokkal is foglalkozzék? Baranya első és egyetlen Derkovits-ösztöndíjasa vagyok...” S ha tovább olvassuk az interjút, kiderül, hogy Altorjai portréja ezzel a nemzedéki rátartással együtt hiteles, sőt rokonszenves. Merthogy azt is megmondja: „A falon a kecskebőrt a pécsi vásárban vettem. Azért szereztem meg, mert gyerekkoromban sokat legeltettem a szomszédékecskéjét...” Nyílt beszédként hangzik a városról vagy a barátságról való hitvallása, s végül — a már felelős tünődés után sorolt — három kívánsága: „Egészségben, szeretetben, sok és megbecsült munkában... tovább élni.”

Ugyancsak a rapszodikus, nyers kiszólások („Szobrozni Kaposváron 61-ben egy agyrem volt...”) és a mesterségről, hagyományról való magvas gondolatok közt tudja teljes mélységben fölmutatni *Bors István* vállalásához való hűségét és nem ok nélkül ingerült közérzetét.

Bizséné *Zs. Kovács Dianát* nemcsak a szönyegszövések technikájáról, de a Művészeti Gimnáziumban képzőművészeti tagozatot szervező hőskorról is vallatja. *Borsné Honty Mártát* sem csak műhelymunkája közben mutatja be (bár ha igen alaposan, a lemezégetésről például helyszíni beszámolót adva), de vele is kimondatja a vidéken élő, olykor nehéz körülményeknek kiszolgáltatott művész sorsának tanulságát: „Az, hogy ki milyen ember, az itt dől el. De hogy ki milyen művész, az nem...”

Németh Jánost, a zalaegerszegi keramikust viszont a környezettel való termékeny harmóniában éri tetten. Ennek a portrénak egyedi érdekessége, hogy városnéző autózás során bontakozik ki. Így adódik, hogy a véletlenül meglátott téglagyár motívuma téríti a beszélgetést a legfőbb mondandók vágányára. A próbára tevő műfaj és a riporteri megvalósítás tekintetében a kötet két lelegevebb, számomra legsikeresebb portréja a *Kelle Sándoré* és *Soltra Eleméré*. Az előbbit nyíltszívű, kedves humor járja át. A riportert szinte a hangosfilm önrónikusán bizalmaskodó eszközeivel váltja plasztikussá, beszédessé a jellemzett figurát. „... a

festőművészeket én mindig pontosan ilyennek képzeltem. Javakorabeli férfi, aki éppen kiállításának megnyitójára siet. Elegancia, amit nem a szabó, sokkal inkább vieszlője ad a ruházatnak. Ha fest, félrecsapott sapkáját munka közben se veszi le a fejéről. Tekintélyes szimatoló orr." "A festő magyaráz, érvel. Néha fürge újjaival a levegőben játszik, mint egy karmester. Máskor kezét ökölbeszorítja, s ilyenkor mozdulatai olyanok, mint egy bokszbajnoké."

Soltra Elemér alakja körül sikerült ugyanezt a plaszticitást elvontabb, szellemibb módon, a pedagógia és a róla való rendkívül szakszerű, mégis izgalmas, mert egzisztenciálisan vállalt elmélekedések tükréből felmutatni.

S itt mor már ki is mondhatom Tüskés interjúsorozatának részemre, s hozzám hasonló olvasóinak szóló legfőbb hasznát, jelentőségét. A szóra birt művészek közül Martyn kivételével egyikük munkásságáról sincs megbízható tapasztalatom, de a róluk olvasottak után tudom, valamennyien karakteres, értékes emberek, a kifejezés lehetőségeit helyettem is kereső művészek. Valamennyiükkel szeretnék bensőségesen megismerkedni.

És szeretném persze, ha a jövőben is Tüskés Tibor vezetne tovább a dél-dunántúli alkotók útjain Bencsik Istvánhoz, Szekeres Emilhez, Kustár Zsuzsához és másokhoz.

P É K P Á L

Kihívás

*Babrálva múlton, holnapon,
Ikárosz, álmod kihasad –
s arcod a sár, hisz életed már
minden keresztől lemarad.*

*

*Darazsak dongnak koponyádban.
Kövek pattanó, halk nesze.
Egyetlen út a szárnyas ták közt,
háztól házig, a völgybe le.*

*

*De hol az a völgy? Hol a nyár is?
Félnótás széllel elszelelt,
s tükör-egekbe, botló hittel,
itt nincsen út, mi fölemel.*

*

*Mert hamis e föld. Kihívás csak,
hogy kéne élni-lakni jól,
barátot, testvért elfogadni,
bár ár alatt, bár kéz alól – – –*

VERSRŐL VERSRE

RADNÓTI MIKLÓS: ERŐLTETETT MENET

A VERSRŐL VAS ISTVÁNNAL LATOR LÁSZLÓ BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező Simon László)

ERŐLTETETT MENET

*Bolond, ki földre rogyván fölkel és újra lépked,
s vándorló fájdalomként mozdít bokát és térdet,
de mégis útnak indul, mint akit szárny emel,
s hiába hívja árok, maradni úgyse mer,
s ha kérdezed, miért nem? még visszaszól talán,
hogy várja őt az asszony s egy bölcsőbb, szép halál.
Pedig bolond a jámbor, mert ott az otthonok
fölött régóta már csak a perzselt szél torog,
hanyattfeküdt a háztala, eltört a szilvafa,
és félelemtől bolyhos a honni éjszaka.
Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom
mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon;
ha volna még! s mint egykor a régi hűs verandán
a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
s nyárvégi csönd napozna az álmos kertekben,
a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen,
és Fanni várna szőkén a rőt sövény előtt,
s árnyéket írna lassan a lassú délelőtt,
de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!*

1944. szept. 15. Bor

L. L.: — Radnótinak az abdai tömegsírban 1946 augusztusában megtalált jegyzetfüzetén öt nyelven ez a szöveg olvasható: „Ez a jegyzőkönyvecske Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza.” Aligha van a világirodalomban még egy ilyen megrendítő kézirat. Sokat töprengtem rajta, és nem tudtam elképzelni, megérteni, hogy valaki, aki a pokolnak olyan mély bugyraiba jut, mint amilyenekbe Radnóti jutott, az utókorra, a jövőre gondolva, ilyen gonddal, figyelemmel tudjon összeállítani egy füzetet, hogy a mű ne maradjon csonka.

V. I.: — Valóban képtelenség ez a notesz, de az ember tudja, hogy mennyire a költészet volt neki a legfontosabb. Mindennél fontosabb. Milyen fontos volt neki a költészet? Majdnem azt mondanám, paradox módon, hogy költőnél ritka módon fontos volt neki a költészet. Tehát ő nem az a típus volt, mint József Attila, aki azt mondta: „Költő vagyok, mit érdekelne engem a költészet maga?” Őt a költészet érdekelte. Ha nem próbálta meg a menekülésnek azokat a kockázatos útjait, amiket mi megpróbáltunk, mások megpróbáltak, az azért volt, mert a költészet érdekelte. Valahogy — ez tudom, félig-meddig, majdnem hogy misztikusnak hat, de valójában nem misztikus, mert aki ismeri a vers erejét, megérti, hogy ezek a versek nem engedték őt mással foglalkozni, mint ezekkel a versekkel.

Úgy hogy én, amikor megláttam azt a noteszát — amihez tegyük hozzá, hogy benne volt pontosan a cím, Ortutay Gyula címe, akinek át kellett volna adni, szerbül, németül, franciául, angolul, magyarul minden szöveg, és aki látta azt az ő gondos, szép írását, ami mindig is nagyon szép, kiirtan szép írás volt, mindig is nagyon olvasható, és ezekben a borzalmas, zaklatott percekben, amikor ezeket a verseket leírta, még az utolsót is arra a bizonyos röntgen-cédulára, ezek olyan nyugodt, gyönyörű kézírású versek, amiért én azt mondom, hogy ha erről beszélünk, akkor nem a szöveget kell elemeznünk, hanem azokat a problémákat, amiket maga a vers fölvet. Lehet-e a borzalomról — mert hiszen ezekben a versekben szörnyűséges borzalomról van szó — a borzalomról ilyen szépen, gyönyörűségesen írni? Lehet-e, volt-e erre példa? Talán Villonnál, aki az akasztása előtt gyönyörű, tökéletes balladát írt.

L. L.: — Ezen én is sokat gondolkoztam. Mert persze idézhetnénk a világirodalomból szép számmal olyan verset, amely csúnya vagy éppen borzalmas dologról szól. Mondjuk ott van mindjárt példának Baudelaire, aki többek közt egy bűzös, rothadó tetemet ír le tökéletes, gyönyörű versben. Te említettél Villont, akinek a versei tele vannak az élet cseppet sem esztétikus részleteivel, s ezek a versek mégis szépek. Csakhogy más a 20. század közepének, 1944-nek az a világméretű, történelmi borzalma. Az nem egyszerűen csúnya, hanem olyan iszonyat, hogy láttán tulajdonképpen el kellene hallgatnia a költészetnek. Természetes, hogy minden magyar költő, aki abban az időben részese volt a zaklatott életnek, közvetlen szenvedője a borzalmaknak, zaklatott versekben, egy-egy nyugodt pillanatban írta meg élményeit. De a Radnóti verseiben, ahogy te írtad egy róla szóló tanulmányodban, „semmi zaklatottság nem érződött: éppen ez a nyugalom adja emelkedett szépségüket”. Most, hogy végigolvastam újra Radnóti utolsó verseit, kétféle nyugalmat is éreztem bennük. Az egyik a lélek nyugalma. Az „igazra tanú” hivatástudatában égő, a halálra készülő, a halált lassan magáévá hasonító, a halált vállaló, elfogadó lélek nyugalma. A másik a megformálás klasszikus nyugalma. Te írod, hogy az *À la recherche*-ben „a fasizmus korának minden rémülete s az antik művészet utolérhetetlen derűje vegyül remekművé”. Ezt a derűt, nyugalmat, a lélek és a megformálás derűjét, nyugalmat érzem én még a halál már közvetlen előérzetében írott *Erőltetett menet*-ben is. Az ember szinte képtelenségnek érzi, hogy olyan szörnyű élményanyagból, amilyen Radnótinak osztályrészüll jutott, ez a hibátlanul szép vers született, majdnem hogy dalszerű vers, mert van benne valami dalszerű lebegés, szinte azt mondhatnám, könnyedség is, de azért persze a borzalmak súlya is. Radnótinak még a legnagyobb nyomorúságban is gondja és ereje volt a kalligrafikus szép írásra, amiről az imént beszéltél, és a vers végző, tökéletes megformálására. „Vaksin, hernyóként araszolgtván a papíron” a szerbiai fogolytáborban írta ezeket a formailag hallatlanul tökéletes verseket.

V. I.: — Kezdjük egy korábbi versével, hogy aztán mégiscsak magáról a versről beszéljünk, ha nem is csak a szövegről, a pusztá formáról — ez az első verse, amit a németek bejövetele után írt, azt hiszem, tizenkét nappal a megszállás után. „Ő, régi börtönök nyugalma”, így kezdődik, és azt írja benne, hogy „a valóság, mint megrepedt cserép, nem tart már formát és csak arra vár, hogy szét-dobhassa rossz szilánkjait”. És rögtön utána ezt így folytatja: „Mi lesz most az-zal, aki még csak él, amíg csak élhet, formában beszél...” Az is érdekes, hogy soha olyan szabályos nem volt a hexameterre, mint a bori munkatáborban. Ez a vers maga, az *Erőltetett menet*, azt hiszem, helyesen mondom, nibelungi sorokban van írva. Nibelungi sorral ugyan Radnóti már régen próbálkozott, például az *Il faut laisser...* feliratú, Ronsard témájára írt versében, a francia alexandrinus már ott váltakozik nibelungi sorokkal. Én azt hiszem, hogy ő a nibelungi sorhoz középkori német költők fordítása közben kapott kedvet, emlékszel annak a bizonyos Kürenbergi lovagnak a versére, ugye, amit Radnóti így fordított:

Több mint egy éven által szép sólyommadárt
neveltem én, szelíd lett, ha hívtam, visszaszállt...

meg aztán egy Walter von der Vogelweide verset is fordított, annak is ilyen a formája. És ezeknél a középkori német költőknél volt szokás, hogy a cezúra után, tehát a sor első fele után spácium következik. És Radnótinak ebben a versében is megvan, ez a bizonyos spácium, ez a kicsiny kanyargó fehér vonal a versen át, még arra is volt gondja, hogy ez a spácium a kézírásban feltűnő legyen. Azelőtt ezeket a nibelungi sorokat egy kicsit lazán kezelte, úgy, hogy inkább csak a karakterük volt nibelungi. Itt, az *Eröltetett menet*-ben, szigorúbban ügyelt a formára, ebben sehol sincs félresiklás, annyira nincs, hogy ebben a sorban:

és félelemtől bolyhos a honni éjszaka

két n-nel írja a *honi*-t, pedig a mi gyakorlatunk szerint írhatta volna nyugodtan egy n-nel is. Ez elhanyagolható apróság, és csak a lelkiállapotra, a megfeszített akaratra akarok célozni vele. Mert ha egy n-nel írja, akkor is önkéntelenül megkettőzzük. Amellett hát hol volt már ekkor a magyar jambus? Ilyesmit igazán megengedhettünk magunknak. De Radnótinak olyan fontos volt akkor ez is, olyan fontos, hogy egy makula se legyen benne, hogy összetéveszthetetlenül pontos, tökéletes nibelungi sor legyen, hogy írásban is megkettőzte az n-et.

L. L.: — Én is azt hiszem, hogy a végletesen pontos versforma, a versbeli hibátlan rend nagyon fontos Radnóti utolsó verseiben. Mintha a versben akarná megcsinálni azt, ami akkor a világból annyira hiányzott. Úgy emlékszem, valahol azt is írod, hogy mennyi mindent magáévá hasonított Radnóti a fordításból. Hogy ő mindig olyasmit fordított, amihez személyes köze volt, maga választotta költőket, Vergiliust vagy La Fontaine-t, Vogelweidét vagy Apollinaire-t, s ezek valahogy be is épültek a maga költészetébe. Nyilván Vergilius-élményére utalnak eklogái, a nibelungizáló forma meg a középkori német költészetre, talán leginkább Walter von der Vogelweidéhez kötődött. A Radnóti fordította *O jaj, hogy eltűnt minden* keserű indulatú költője is úgy állt egy letűnő világ végén, mint ahogy Radnóti állt 1944-ben. Egyébként más versei is íródtak ebben a nibelungi versben, ott van mindjárt a *Nem tudhatom* („Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent”), vagy a nekem nagyon kedves *Sem emlékszem, sem varázslat* („Eddig úgy ült szívemben a sok rejtett harag, mint alma magházában a négerbarna mag”). De az *Eröltetett menet* az egyetlen, amelyikben ezt a sorközepi metszetet azzal a bizonyos fehér csíkkal jelöli is, amiről beszéltél. Nem tudom pontosan, miért csinálták ezt a középkori németek, talán csak azt jelölték vele, hogy ez a hosszú sor eredetileg két sorból állhatott. De Radnóti versében, úgy érzem, valami mást is jelent. Mintha valami lázas lebegés volna ebben a versben, valami el-elfulladás zihálás. Mintha a verset ketté osztó fehér vonal a hirtelen megszakadó, kihagyó lélegzetet éreztetné az olvasóval. Nem tudom, hogy ezért csinálta-e Radnóti, hiszen a költők nem mindent csinálnak olyan szándékosan, tudatosan, ahogy később a filológusok értelmezik. Szóval nem vagyok benne biztos, hogy Radnóti így akarta, de én mégis az erőltetett menet gyötrelmes ütemét érzem ebben is. És ha már ennyit beszélünk a formáról, hadd tegyem még azt is hozzá, hogy az első fél-sorban mindig ereszkedik a sorvég, mintha fáradtan, csüggedten lehanyatlana, leesne, a második fél-sorban többnyire emelkedik, felcsap, mintha a formában is feleselne a reménytelenség és a valószerűtlen, lázas remény. Gondolom, ezt se számították így ki Radnóti, a vers lélegzete alakította ki. De hogy nemcsak a formáról beszéljek, hadd említsek, hadd kérdezzek tőled valamit. Ennek a versnek két olyan fontos rétege van, amely Radnóti utolsó éveiben így vagy úgy, ilyen vagy olyan arányban keveredve mindig jelen van. Az egyik az idill, a másik a halál. Már fiatalkori verseiben is idilleket írt, bár másféle idilleket avantgard ihletésű, stílárisan, képeiben bizarrul-merészen megformált verseiben. Már azokban a „pásztori idillekben” is ott kísért az idill utáni vágyakozás, amely az érett versekben aztán olyan ragyogó képekbe öltözik.

V. I.: — Igen, hát itt is, az egész az idillnek az akarása, a visszakívánása, az idill itt körülbelül olyan szerepet játszik, gondolom, vagy párhuzamosat azzal,

mint amilyet a forma. A zihálás... nagyon jól mondtad ezt. És ezzel a ziháló, kifúló lélegzettel görcsösen kapaszkodni akart a formába. És ebben az állapotban — hiszen erről szól a költemény, hogy ebben a reménytelen állapotban, amikor nyilván ő is tudhatta, amint hogy néhány nap múlva meg is írta, hogy a halál vár rá, ebben a versben vissza akarta varázsolni az otthont, az idillt, amelyet egész életében görcsösen akart, ezt a — majdnem azt mondanám — kivívandó idillt.

L. L.: — De van ennek a versnek egy másik rétege is. A borzalom, a halál, a halálfélelem, a szorongás. Régen jelen van ez már Radnóti lírájában, azt hiszem, a *Járkálj csak, halálraitélt* című, 1936-ban megjelent kötetétől kezdve bukkan fel egyre gyakrabban a halálra készülés motivuma. A világ, a nemrég még olyan tündéri fényben ragyogó természet hirtelen megtelik riadalommal, rémülettel:

Zsugorodj őszi levél hát!
zsugorodj, rettentő világ!
az égről hideg sziszeg le
és rozsdás, merev füvekre
ejtik árnyuk a vadlibák.

A kerti idilleket, a kirándulások, a síturák képeit, az olyan bensőségesen megjelenített természetet, „a világ apró rebbenéseit” egyre többször megborzolja a fenyegető veszedelem. „Fütyülni kezd a felriadt eresz” vagy: „Mindent előnt a rémület” és ehhez hasonló sorok, szakaszok sugallják a sűrűsödő szorongások hangulatát. Hadd idézzem az 1938-ból való Hajnaltól éjfélíg két részletét:

Felcsillan az alkonyi kéken a Vénusz
s máris jön a hold.
Hintázik az alma sötéten az ágon,
szél söpri a port.
Készülj. Egyedül, egyedül esel át
a halálon.

A vers idillnek indul, aztán a harmadik sorban a kép borzongatóan elsötétül, s végül megtelik halálsejtelemmel. Vagy:

Szél tombol a kertben, egy ág leszakadt, a sikongás
felhallik egészen a házig.
Erdőkön a síkos avarban a farkas
gyorslábu kis özre vadászik.

Ez a kis „természeti kép” ugyanazt a borzalmat sugallja, amely később, más versekben majd keményebben körvonalazódik, kirajzolódik: a történelem, a háború, az embertelen kor szorításában élő ember félelmét. Mégis, valahogy van ebben a halálélményben valami játékosság. Csak később érezzük igazán, hogy „a kacér kapaszkodót új váltja fel, halálos, hős orom”. Akkor már a halálra való készülődés eltökélt emberi, költői biztosságot is sugall. Sokat gondolkoztam rajta, hogy miért érzem én úgy, hogy minél sötétebb Radnóti körül a világ, s minél közvetlenebb a halál fenyegetése, a halálról szóló versei annál kevésbé nyomasztóak. Mintha — a *Razglednicák* véres iszonyatát kivéve — Radnóti olyan mélyen átélte volna már lírájában a halálra való készülést, annyira hozzáadette magát a halál gondolatához, hogy szinte küldetésnek érezte ezt a végső tanúságtételt is, hogy szinte szerves részévé lett lényének és költészetének. Hadd kérdezzem meg téled, aki olyan közeli barátságban voltál vele: ha Radnóti nem halt volna meg, veszített volna-e hitelességéből a mű. Az az iszonyú hitelesség, hogy Radnóti nemcsak átélte a halálra való készülést, hanem csakugyan el is szenvedte a halált, hozzátartozik-e életművéhez?

V. I.: — Hát ez borzalmas kérdés, és voltaképpen, ha egyáltalán beszél ezekről a versekről az ember, akkor ez az, pontosan ez a hitel-kérdés, amire olyan nehéz válaszolni, hogy hadd próbáljam kerülgetni egy kicsit, mint a forró kását, vagy legalábbis messziről megközelíteni. Hogy is volt az, amit az előbb idéztél, a „kacér kapaszkodó”?

L. L.: — „A kacér kapaszkodót új váltja fel, halálos, hős orom”.

V. I.: — Igen, nem emlékeztem erre a sorra, de ez nagyon jellemző, mert tényleg úgy volt, ahogy egyébként te is jellemzed, hogy ez a halálvágy, nem vágy, rossz szó, ez a haláltól való megszállottság, majdnem azt mondanám, ez eleinte egy kicsit kacérság volt, mint ahogy a mi egész nemzedékünknek volt ilyen hangja — első személyben beszéltek, holott nekem volt legkevésbé — de hát mindenkinél megtalálható, Jékelynél, Zelknél, Rónaynál, másoknál, szóval, valahogy a mi nemzedékünk, nem tudom, miért, vagyis hát tudható, miért, valahogy a levegőből szívta be, már fiatalkori verseinkben is föltűnt a halál. Ez a kacérság Radnótinál egyre inkább, ahogy ő maga is írja, halálosan komoly lett. Mert valóban a történelem igazolta, mert a történelem az ő egyéni sorsára is egyre inkább ráirányította a reflektort — ez kissé bombasztikus kép —, szóval befogta az ő egyéni sorsát is ebbe a halálképzetbe. Eljutott egy olyan ponthoz, ahol már maga az ő halál-témája is életveszélyes volt és halálveszélyes volt. Mármost a hitelesség kérdése nagyon nehéz kérdés. Mert az, hogy a versbeli szilvalekvár fött-e, és hol fött, Radnótinak melyik otthonában, ez nem érinti a vers hitelét. Vagy egy másik példa, most jutott eszembe. Egyszer Illyés, hirtelenében nem is tudom, írta-e vagy egy előadásában mondta, hogy egy kitűnő francia író társunk, ha jól emlékszem, Carnus, milyen végletesen pesszimista műveiben és gondolkodásában is, az egzisztencializmus egyik legpesszimistább képviselője, de ő találkozott velem, amint éppen a korcsolyapályára sietett a kisfiáért, mint boldog családapa — szóval a legidillibb kispolgári kép. És ez mégsem érinti pesszimizmusa hitelességét. De vannak költők, akiknél az, ami megtörtént velük, elválaszthatatlan attól, amit megírnak. Petőfi halála után a legkülönbözőbb gondolatok és vágyálmok bukkantak föl, hogy él orosz fogságban, aztán hazajön, valaki még olyasmit is írt, hogy *Petőfi Párizsban* — ezek mind nagyon szép játékok. Ki merne arra válaszolni, hogy Petőfinek meg kellett-e halnia. De a mi képzeletünkben és tudatalatti tudásunkban elválaszthatatlan a versei megértése attól, hogy meghalt, és úgy halt meg, ahogy megírta az *Egy gondolat bánt engemet*-ben. Ez gyermeketegesen naivnak, iskolásnak hat, mégis így van. Radnótinál, ahogy a verset befejezi, és azt mondja: „Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!” ez a *fölkelek* azért olyan iszonyú poénja a versnek — hiszen ez a csattanója, ez a *fölkelek* — mert tudjuk, hogy ezen múlik, hogy amíg fölkel, addig nem lövik le, ha nem kel föl, akkor lelövik. Erre visszavetül az, amit utolsó versében, az utolsó *Razglednicában* ír, hogy „Der springt noch auf” és „Így végzed hát te is, — sügtam magamnak”. Attól értjük igazán ezt a verset is. Tehát az *Eröltetett menet fölkelek* szavának a borzalmához hozzátartozik az, hogy ismerjük másfél hónap múlva írt utolsó versét, amelyben ezt a *fölkelek* szót megmagyarázza, és tudjuk, hogy Radnóti halála szóról szóra hitelesítette ezt a verset. Minden közelebbi megfogalmazása ennek a kérdésnek léhaságnak hatna vagy naiv pátosznak. De itt nem lehet kettéválasztani a költészetet és az életet, illetve a halált. Vannak olyan versek, amelyek beteljesítik Keats esztétikáját, a *beauty is truth, truth beauty*-t, azt, hogy „a szépség az igazság, az igazság a szépség”. Ahol olyan szorosán és elválaszthatatlanul függ össze az erkölcs és a szépség, az élet és a halál és a szépség, mint az *Evangélium*-ban. Ezért, azt hiszem, le is írtam én Radnótinak ezekről a verseiről, hogy evangéliumi versek. Ezt nemcsak és nem annyira a felfogásáról írtam, mint inkább arról, hogy az erkölcsnek és a szépségnek, az életnek, a halálnak és a szépségnek ez az elválaszthatatlan egysége van bennük.

HALADÁS - NÉPFRONTPOLITIKA

Gondolat-antológia

Lackó Miklós kitűnő tanulmányaiból, szellemi áramlatokat végigkísérő elemzéseiből tudjuk, hogy a két világháború közti Magyarországon „válságok és választások” határozták meg a kor ideológiai-politikai arculatát. Az ellenforradalmi rendszer tanácsalansága és taktikai szempontból megbékélést szolgáló kísérletei (*Új Szellemi Front*) csak tovább bonyolították az összképet. Hogy a korábban uralkodó, politikai ideológiaként szereplő „keresztény nemzeti gondolat” bomlásáról ne is beszéljünk. A belső harcok, ilyen vagy olyan színárnyalattal is, a faszizmus előkészítői illetve kiszolgálói voltak. Az összefogás mindennél szükségesebb, megmaradást segítő létharc; szerencsére a haladás erői is megéreztek ezt: a marxistáktól a polgári radikálisokig, a baloldallal szimpatizálóktól a népies baloldalig, fölvették az odadobott kesztyűt. Már létükkel is, avval, hogy voltak, válaszoltak az ellenerőknek.

Ilyen kihívás 1935-ben a *Gondolat* megalapítása. Ekkor már hatalmas erkölcsi erő, évtizedes forradalmi tapasztalatával a kolozsvári *Korunk*, a hajdan ifjúsági folyóiratnak indult jugoszláviai *Híd* szerkesztését is lassan átveszi a kommunista párt. Mintegy „kiegészítőként”, jó erőket tömörített magába a *Válasz* és a *Szép Szó*. Kialakult, s ebben a népfrontpolitika játszotta a legnagyobb szerepét, az az egységfront, mely maga mögött tudta a haladó tömegeket, a nincsteleneket — parasztokat és munkásokat s az értelmiség egy részét —: igyekezett megnyerni magának minden lehetséges szövetségest. Ha volt értelme megjelentetni a *Gondolat* anyagából szerkesztett antológiát, akkor a dokumentum-értékén kívül az, hogy kiválóan példázza az összefogás erejét; régmúlt idők valóságos harcait fölmutatván is jelenünkhöz szól. A könyvet válogató és szerkesztő Hegedős Mária, evvel az egymásba illeszkedő fogaskereknek hatékonyságát jelző cikkgyűjteménnyel — *valóságtükörrel* — fölmutathatta mindazt, amit némelykor késlekedő történelemtudományunk és munkásmozgalom-történetünk, noha egyre szaporodnak a ködöt oszlató kísérletek (ilyen revelációként hatott az utóbbi időben a *Párttörténeti Közleményekben* Urbán Károly tollából megjelent Révai József-pályakép) még nem minden esetben tudott megtenni. Az elmondottak bármily furcsán hangozzanak is, de tény: a dokumentum értéke és ereje, a folyóiratban meghatározott helye és a szerkesztők — 1936-ban és 1937-ben a Kommunista Párt — által *ilyenek*, mert mindig tudatosan és taktikusan alakított röppályája mindennél beszédebben rávilágít a kor kitörési kísérleteire, benne az ember, a munkás helyére.

Aki, ahogy a bevezető tanulmányt író Kemény Gábor mondja, kallódik és fölösleges, de tehetségét már nem lehet elfojtani. E középkori sötétséget fölvidéző gazdasági válságból és elnyomorodásból mi lehet a kivezető út? Itt olvassuk: „visszatérni az igazi korszellemhez, mely nem bénítani, de éltetni akar, melynek nincsenek misztikus céljai, melynek teremtő szándékaihoz kell az ember minden szellemi képességével és minden akaraterejével. Becsületes szelekció korában nincs fölösleges ember.” És befejezésül: „A jövőt csak olyan gazdasági és társadalmi rend oldhatja meg, melyben kell az értelmes ember, és kell a megbízható ember is.”

Bálint György nagy szellemi értékeket magábavegyítő humánuma, az osztályt is megtagadó Remenyik Zsigmond igazságos-igazságtalan hevülete, Radnóti Miklós megtámadott lélekharangja, Kállai Ernő artisztikus esszéi, irányzatokról, szobrokról, az újrealizmus erejéről — mind a tisztánlátást szolgálták. Ahogyan

a gyakran szerepeltetett, írónak és vitatkozónak is kiváló Veres Péter, a szociográfia létjogosultságáért sokat hadakozó Darvas József, a *Puszták népe* mellé oroszországi látleteit is odatevő Illyés Gyula, az avantgarde-verset író Déry Tibor, a szomszédból, Romániából, fordítással szereplő Gaál Gábor adjutáns, Méliusz József is ugyanavval a céllal fogott tollat. A II. világháború guillotine-ja alá rohanó Magyarország, sőt az „elrabolt” Európa eleven lelkiismeretei ök. De ha a lira, a törékeny humánus, a nép dolgaiért fölmelegedő-együttérző látomásos poétikum szava nem lett volna elég meggyőző — a márvány-hüvösségű, használhatatlan kormányreceptek mellett a lázító tények, statisztikák, szakszerű vagy kevésbé szakszerű fölmérések korát is éltük —, ott voltak a valóságot hiven visszaadó szociográfikus riportok, a világgazdaságot, a magyar társadalmi osztályok és rétegek, földmunkásközösségek, tanonc-csapatok, proletár-kisközösségek, szakmánkénti „céhek” életét, művelődését, gondolkodását fölmérő tüzetes tanulmányok.

„Homlokukon a bélyeg, a keserű megismerés árnyéka, hogy embernek lenni súlyos megpróbáltatás” — írja Kállai Ernő Bokros-Birman Dezső szobráról, a *Bányásztiúról*. S e „megbélyegző”, ugyanakkor lázításra ösztönző, keserű tudomásulvételt nem tükrözik-e azok a riportok — Darvas József, Bálint György, Forgács Antal és az orvos Jahn Ferenc naturális hűségükben döbbenetes írásai —, amelyek igaz, hogy egyetlen proletárház, az előkelő polgárlakások árnyékában meghúzódó *Visegrádi utca 20—24.* lakóinak életét, szokáskörülményeit, szociális és egészségügyi helyzetét tárják föl, de ítéletükben egy egész társadalmat bélyegznek meg. Tévedés ne essék: a főt említett nem csupán magyarországi sors. Ha a romániai Nagy István *Külvárosát* és a *Korunk* ilyen tárgyú szociorajzait vagy a jugoszláviai *Híd* idevágó írásait olvassuk — van belőlük számos; egy elkövetkezendő tanulmány főladata lesz kideríteni, hogy a *Korunk*, a *Gondolat* és a *Híd* milyen rejtett azonosságokkal kapcsolódtak egymáshoz —, azonnal észrevehető, hogy a korprobléma, nem ismervén határok gátjait, Duna-medencei.

Hely, alkalom, nem kevészer politikai (cenzúrai!) körülmények határozták meg, hogy melyik cikk hol jelenik meg. Ha csupán azt a három évet vizsgáljuk, amelyben a *Gondolat* megjelent, amelyben ható- és alakító tényező volt, számtalan rokonarcra lelünk. Mert Illés Sándor (*Temerin gazdasági és kulturális helyzete*), Tóth Bagi István (*A bácskai kisbirtok fejlődése és mai helyzete és feladatai*), Thurzó Lajos (*A jugoszláviai magyar kisebbségi tanoncok anyagi és kulturális helyzete*), Jancsó Elemér (*Társadalmi kérdések az irodalomban*), s az egyszerű Szabó János, másszor Hajdú Vilmos és Szántó Árpád álnév mögé búvó mártírhálalt halt szerkesztő, Mayer Ottmár írásai (*A főiskolai hallgatók helyzete; A jugoszláviai kisbirtokosság helyzetéhez*, de főképp következetes világszemléi) — mind *Híd*-közlemény — nyugodtan megjelenhettek volna a *Korunkban* vagy a *Gondolatban* is; mondjuk Böződi György *Az utolsó székely népi mozgalomja*, Méliusz József pozsonyi útirajza, Gaál Gábor *A mai magyar szociográfia és az irodalom* című tanulmánya (*Korunk*), illetve Jahn Ferenc (*A városkutatás feladatai*), a Szentmihályi Lajos álnéven is publikáló Molnár Erik (*Parasztság és értelmiség*), Mód Aladár (*A munkaközvetítés államosítása*), Erdei Ferenc (*Szövetkezeti napló*), Morvay Gyula (*Földosztás*), Pálóczy Horváth és Darvas, Vértes György és Vámbéry Ruztem közleményei mellett.

A „kiegészítő” vagy megmagyarázó-szerep, tudjuk, néhány esetben ildomos is lett volna. E három folyóirat publikációit egymás után olvasva, jól esik leírni: A *Korunk* felületes tájékozottságból születő, igaztalan bántásával szemben például Bartók Béla gyönyörű cikkben dicsőül meg a *Gondolatban*. Bálint György az írás szerzője, címe: *Bartók a népért*. Bálint a nagy zeneszerző tetteiben — Bartók, írotársaival egyetemben, két üldözött író mellé állt — a humanista szabadság fölfogását értelmezi. „Zsenijének bátor logikájából következik, hogy a magyar nép szabadságának ügye az ő ügye is.” Szeretettel teli érzékenység közvetíti a hála-szavakat az arra érdemesnek, mintha fogalmazójuk nem is tudna érdesebben beszélni. Pedig tud. Erre is van példa. Amikor Ignó Pál egy friss folyóiratban, sánda, de néven nem nevezett gyanúsítgatásokkal, össze akarja mosni a Gömbös-

kreálta *Új Szellemi Frontot* a *Márciusi Fronttal*, arra is csavarva a szót, hogy egy-egy vezetőjük azonos volt, Bálint György kiméletlen, sziporkázó elmeével válaszol. Négy, következetes, kemény pontban utasítja vissza a vádat: a bíráltságban — bennük — egy csöpp néppel szembeni fölény sincs, amit Ignotus „szociális olajcseppnek” nevez, sőt, ellenkezőleg: a megtámadottak szenvedélyes néprajongók. A „főlháborodom, tehát vagyok”, azóta klasszikus mondássá vált egyik formája volt ez a nagyon kiméletlen tördőfés.

A szerkesztés színvonalát jellemzi, hogy nincsen védett ember, csak védett és féltett ügyek vannak. Kállai Ernő például az „újrealista csoport” festőinek Tamás-galériában rendezett kiállítását bírálja. A kiállítók, bár Derkovitsot mondják „vé-dőszentüknek” és „rokonszenves a szociális érzületük is”, megkapják a magukét: formai fölkészületlenségüket, a megjelenítő és alkotó erő szegénységét nem lehet semmilyen szocialista mázzal pótolni — hangzik Kállai ítélete. Veres Péter „káté-marxizmusa” pedig ennél is sokkal nagyobb, mert műveiben értékesebb ellenfél-lel. Németh Lászlóval birkózik. Akárha Gaál Gábor, az ideológus Németh iránti kiméletlen bírálatát és a szépirót rokonszenvvel kísérő vallomásos, szemérmes nyíltsággal elmondott szavait hallanánk. Ezek azok a „rejtett”, de egy kis kutatóssal nagyon is fölfedhető szálak, amelyek a budapesti *Gondolatot* a kolozsvári *Korunk* testvéröccsének láttatják. Érthető is: a munkatársak nagy része, az előbbiekben már említett okok folytán, állandóan ingázik, ha meg hazájában jelentkeznek tanulmányjal, akkor is több mindent tart szem előtt. Ez a világranyitottság akkor nem annyira föltűnő, ha tudjuk, hogy a *Gondolat* is, akárcsak a világ és a történelem eseményeivel együtt lélegző testvérlapjai, a *Korunk* és a *Híd*, tulajdonképpen minden számában „világszemlét” ír. Földadja evvel a honiságot, a szűkebb haza gondjait? Inkább hazává, nekünk valóvá teszi, a földrajzilag ugyan távoli — sokszor több ezer kilométerre zajló —, de velünk sajduló-fájduló ügyeket. Ha idegenben is történő, de velünk egy dolgokat.

Görögország forrong, Spanyolország polgárháborúban küzd léteért, a fasizmus egyre jobban fenyeget. Ebben a környezetben, ebben a világállapotban természetesen az is érdekes, hogy egy-egy divatos téma, például a pszichoanalízis, miképp indul világot hódító útjára (említett folyóiratainkban a témának sok megközelítését találjuk), de méginkább az, hogyan lehet nemzetközi egységfronttá szervezni a haladás erőit. André Gide naplójegyzetei azért emeltettek át a könyvből és a *Nouvelle Revue Française*-ből a *Gondolat* lapjaira, mert az író új munkáiban a korábbi, önmagáért való, érdek nélküli cselekvést föladta. „Inkább felhagyni az írással, mint elhallgatni azt, ami leginkább elárad szívemben.” Evvel a szemérmes, megszenvedett mondattal, gondoljuk, a *Gondolat* szerkesztői Babits Mihályt is a lap közelébe hozták. Mert mindenki úgy tiltakozzék az elkövetkezendő borzalmak, a háború ellen, ahogyan tud. Ha keményen, mint ahogyan a spanyol fasiszták mellé állt Miguel de Unamunóhoz nyílt levelet író Ilja Ehrenburg tette, akkor keményen, ha a személyéből eredő „lágyság” kinek-kinek más formát engedélyez, akkor is az egységfront erősödik.

Három év alatt, 1935-től 1937-ig, a folyóiratnak tizennyolc száma jelent meg (ebből néhány dupla). Ez terjedelmét tekintve nem sok — és nem is kevés. Fontosabb, hogy tartani tudta magát az egyre elkomorodó időben, százféle széthúzás ellenében az összefogást sürgette. A nyílt szó erejével. A *Memento* például a készülő, új sajtótörvény ellen a következőképpen protestált. „Ez a törvény egy kalap alá veszi a bombamerénylőket az írókkal, s még a Bach-korszak előzetes cenzúrájánál is gonoszabb eszközökkel akarja megfojtani mindazt, ami a mai rendszer megmerevedését szóban és írásban veszélyezteti. (—) Nemcsak általános politikai szempontból, hanem mint írók is tiltakozunk ez ellen a javaslat ellen, amely belénk akarja fojtani még a tiltakozást is, s elvárjuk, hogy a küzdelemben, amit továbbra is tollunk fegyverével fogunk megvívni, magunk mellett találjuk mindazokat, akiknek szíven fekszik a mai Magyarország elkerülhetetlen átalakításának s ezen változtatás első kiindulópontjának: az új népi demokráciának sorsa.”

A válasz egyértelmű volt: a folyóiratot betiltották. (*Magvető Kiadó*)

NYELV ÉS LÉLEK EREJE

Beke György: Nyomjelző rokonság

Megszoktuk Beke György romániai magyarságról szóló írásaiban a jövő — múltban gyökerező — erővonalait kutató felelősséget, meg az emberi sorsok értelmét nemzedékek távlataiból néző tekintetet. Ebben a könyvében azonban még valami másért is követjük fokozódó figyelemmel a nagy riporter türelmes barangolásait Fehér megye tájain, egyéb miatt is érdekesek frappáns helyzetjelentései a megyében lakó magyarok életéről.

Fehér megye: egy darab változatos föld a Maros középső folyásánál. Hol szélesre tágul, mint a Küküllők és a Sebes patak Marosba torkollásánál, hol égre-néző csúcsokkal meredezik, mint az Aranyos és az Ompoly között, hol különös hegyóriásokkal hökkent, mint a Székelykő Torockónál, hol meg hosszú hátaokról láttat teknős lapályokat, mint Enyednél vagy Balázsfalva fölött. Nagymúltú városok, ősi bányásztelepülések, a Maros-völgy enyhébb klímáját meg a havasok erdőségeit-rétjeit régóta hasznosító faluk adnak itt évszázadok óta otthont románoknak, magyaroknak, szászoknak, akiknek az életét napjainkban egyre jobban átformálja az iparosítás modern lendülete. A múlt és a jövő találkozik a tájon, s ez a találkozás határozza meg a küzdelmes jelent. Épp e találkozás leírásától annyira izgalmas olvasmány Beke György legutóbbi kötete, mert a találkozás drámáját írta meg.

Találkozások drámái mindig egyénekben realizálódnak; Beke tehát hű krónikásként általuk kapcsolódik a tájhoz, általuk és velük lesz ott honos. Talán ezt hangsúlyozza azzal, hogy nagyapját, az egykori enyedi diákot szólítja képzeletben maga mellé, vele beszél meg, e tájon régtől ismerőssel, a látni- illetve nézni-valókat. De arra is jó ez a székelyföldről származó nagyapa, hogy Beke időnként összehasonlítsa a két vidéket; Lucian Blaga lámkeréki sírjához például társul kínálkozik Tamási Ároné a farkaslakai temető szélén: „Mindkét szelíd falu bölcs előrelátással egy-egy nagy író, költőt választott fiának, s olyan hűséggel indította el őket, hogy ők meg e falvakat választották örök nyughelyükkül”. Mert soha nem a hegyek, vizek, síkságok a döntők. „Alakítanak minket, de mégiscsak mi építjük be a tudatunkba hegyek, vizek, síkságok képét, hangulatát. A lélek vonzza magához a tájat, előbb, mint a táj a lelket. A nyelv ad nevet a hegynék, nem a hegy kényszeríti rá akarátát a nyelvre. A lélek, a nyelv, az izlés, a jellem vagyok én, míg a táj — bármilyen táj — csak keret, amelybe a magam öntörvényű belső világát beleépítem. Ezen az ösvényen érkezett el a Herder-díjas román költő, Nichita Stănescu a meghökkentően igaz vallomáshoz: »Az anyanyelv a hazám?» Nemzet, nemzetiség szép összefogó ereje nem a származás, nem a hajdanán bejárt helyek emléke, hanem a nyelv és a lélek.”

Nyelv és lélek erejét kell tehát keresni, ha a táj emberi arcára vagyunk kíváncsiak. De nyelv és lélek kényes virág, könnyen hervad, ha nem ápolják. Beke tehát — logikusan — a nagyenyedi Bethlen Kollégiumból indul el barangolására. A tanítóképző végzős növendékeit — akik egész Erdélyből gyűlnek ide össze — kérdezi sorra kollégiumi életükről, terveikről, lehetőségeikről, s közben elmond annyit a híres intézet múltjából, amennyiből bárki megértheti — kivált ha megállott már a Debreceni Kollégium falai alatt —, mit jelentenek Biális János aligazgató szavai, „hogyan nyeden nemcsak a tanárok, de a falak is tanítanak.” De Beke két nemcsak az érdekli, hogy mire tanítanak, azt is nyomozza, hogy Enyed környékén meddig terjed a Kollégium hatása s miben észlelhető? A szomszédos Csombordon például a téli mezőgazdasági iskola — a mai gazdasági szakliceum elődje — alakulására közvetlenül hatott a Kollégium, s érezhető a kisugárzása az egész községre, elsősorban gyakorlati téren, de szellemiekben is; noha Beke csom-

bordi csatangolásaiban néhányszor igazat kell adjon dr. Nagy Miklós, a neves mezőgazdasági szakíró vélekedésének, aki szerint „az a négy kilométer, ami Enyed és Csombor között van, elsősorban a szellem térképén érzékelhető. Az anyagi fellendülés nem járt kellő arányú műveltségbeli növekedéssel.” Vagy mégis? Hiszen „a gazdálkodás nemcsak fizikai erőfelfejtés, sőt egyre kevésbé lesz az, ahogy a gépek sorra átveszik az embertől a munka nehezét. De mindig megmarad kulturális erőfeszítésnek.” A közeli Lapádon s méginkább a Maros és Kisküllő közötti hegységbe zárt messzi Becén épp ezt a kulturális erőfeszítést keresi és kéri számon Beke, paraszton, ingázókon, tanácselnökön, iskolaigazgatón, iskolapolitikán. Nem kíván lehetlent, a jót mindenütt hamarébb észreveszi, mint a rosszat, örvendő regisztrálja a minőségi munka apró jegyeit is (hogy lelkesedik például a lapádi iskola kicsi futballcsapatáért, amivel az ügyes tanító öntudatra csábitotta régebben közömbös diákjait, hogy örül az elzárt Becén végre megjelenő fürdőszobának!), de az igényekből nem enged. Éppen a minőségi igények érdekében s nevében szembesíti olyan gyakran a múltat a jelennel: hisz könnyűek a „körülmények” akkor sem voltak, s lám mégis akadtak — épp Csombordos — dr. Nagy Endrék, Veress Istvánok, akik egy falu képének megváltoztatásán túl tanítványaik és szervező munkájuk által Erdély-szerzte hatottak, s működtek Erdélyben tudós nevelők, mint Gáspár János enyedi professzor, aki a múlt században tudományával és gyakorlati munkájával egyaránt erdélyi magyarok s románok kölcsönös megértését szolgálta a felforró indulatok fölött, s akinek emlékét épp itt Becén is egy iskola őrzi, ahol azonban mostantól megszűnik a második tagozat, ötödiktől-nyolcadikig. A gyerekek — a 750-es lélekszámú faluban évente úgy 17—18 születik — ingázhatnak (jellegzetes Fehér megyei sors ez) Lapádra. Az idő fogja kergetni őket, ami bizony ravaszul elfuthat előlük. „Kieshetnek az időből, ha nem serényítik hozzá már a gyermeki életüket” — nézi Beke Becéről visszaútajában felelősségtől éles riporter-szemmel az önfeledten játszó gyermekeket.

Éppen a változó világhoz serényített élet örvendeztetni meg lépten-nyomon az enyedi fémpipari vállalat üzemeiben és tervező-kutató intézetében, amint emberi sorsok tükrében figyel, és hogy miként segítik „az iparos Enyed hagyományai, igényessége, találékonysága, a nemzedékek hosszú sorában felhalmozódott tudás, szívósság” a nagy erőpróbákat, az „ipari váltás korszakát, mikor a százados kézművesség a modern gyáripár szintjére emelkedik.” De hűen regisztrálja a váltás, a „kamaszos mutálás” egyéb jeleit és gondjait is. A buszmegállóban fölállított szerencsejátékos bódé körül nyüzsgő tömeg tanulságos riportra készíti a bódés segéddel a „szórakoztatóipar” esendőségeiről. A színházi plakátok előtt eltűnődik, hogy vajon miért nem jár a kolozsvári együttes Enyedre, vagy ha olykor eljut, miért legfeljebb csak könnyű bohózzal, holott a Kollégium diákjai a saját erejükből az *Antigonét* mutatták be lelkes közönség előtt! Benyit — két évvel azelőtti rossz tapasztalatai alapján nem sok jó reménnyel — a könyvesboltba, s örömmel tapasztalja a változást: nem kell már a könyvekért Tözsér József mintaszerűen megszervezett gyergyói szövetkezeti könyvraktárához folyamodni, itt is megtalálja, aki keresi. De a Kollégium könyvtárában is lejegyzí — érezhetően betű szerint — a közömbös könyvtárigazgató szavait, aki „maga örködik a könyvtár tisztasága, fegyelme és vasazott ajtója fölött.” Holott „a könyv, a betű, a szellem alapvetően és végső soron összeköt, kibékít, testvérré tesz. Az igazi könyvtáros pedig a lelki béke, a szellemi gyarapodás munkása.” Enyed könyvtárát egy időben Áprily Lajos gondozta, később Vita Zsigmond, Engel Károly, Dankanits Ádám, Borbáth Károly építette be „megfontolt nyugalommal és szorgalommal az olvasók lelkébe a betű örökségét.”

Vita Zsigmondról — akinek otthona a háború elszigeteltségében folyóiratot, hangversenyt, könyvkiadást pótol: releváns szellemi közösséget teremtett — természetesen külön interjú készült a könyvben, hiszen Enyed önélküle s ő Enyed nélkül elképzelhetetlen. De ugyanígy elképzelhetetlen Kacsó Sándor enyedi évei nélkül is, akit a régi „Divide et impera” jegyében Berlinben koholt sanda Bécsi Döntés kényszerített Brassóból Enyedre, s a háború és a fasizmus évei regisztrálták vele itt az esztelen gyűlölködés szörnyűségeit. Helytállása, bátor föllépése

mindenféle elnyomás ellen, internálása — „hová demokratikus meggyőződése miatt zárták a demokrácia ellenségei, méghozzá azzal az ürüggyel, hogy antidemokrata” —, a lágerek kapuinak megnyílása a Groza-kormány megszilárdulása után: mindez a küzdelmes, nehéz múlt, amit Beke ebben a Kacsó-interjúban föltár immár szintén a táj képéhez tartozik, elválaszthatatlanul.

Amint a táj képéhez tartozik Avram Iancu alakja és legendája is, a nagy negyvennyolcas román népvezéré, akivel Beke folyton találkozott minket mőcföldi barangolásaiban. A könyv céljának s főadatának megfelelően persze itt is elsősorban a romániai magyarság nyomait keresi, de Beke mindig a román—magyar együttélés realitásából indul ki s ennek kereteiben gondolkozik, s ha Erdélyben valahol, úgy ezen az ősi történelemben gazdag román földön ez a szemlélet különösen kötelező. És gyümölcsöző, hiszen például Varga Katalin, aki saját sérelmeinek orvoslására indult Bécsbe, de a bucsumi mőc bányászjobbágyok nagy közös bánata láttán az ő szószólójukul szegődött, míg nem a hatalom 1847-ben elhurcolta és a gyulafehérvári börtön kazamatáiba vetette; ez a legendássá nőtt Varga Katalin — a mőcök kedves Catarina, doamna noastră-ja — pusztá emlékével is kritikus és releváns kérdések sorára ösztönöz: „Vajon hol állt volna, ha 1848 és 1849 drámai napjaiban szabad? Ha a püspökségre áhítozó — és azt el is nyerő — orthodox vikárius, Andrei Şaguna törbe nem csalja és át nem adja a vármegye magyar vezetőinek? Fegyvert fog ő is, vagy a fegyverek közé áll? Szavaival és élete példájával tanúsítja, hogy nem románok és magyarok között van vérrel elszámolni való, hanem elnyomottak és elnyomók között? Megérzi, megérti és átvállalja-e a mőcök nagyszonya Avram Iancu felkelőinek nemzeti igazságát és méltóságát? Szót értettek volna ők bizonyosan, hiszen Avram Iancuval vallhatta volna a véres napok előtt, hogy románok és magyarok között a kard soha nem dönthet!... Hátha Varga Katalin félelmet nem ismerő kiállása immár a mőcök nemzeti jogai mellett — éppoly határozottan, mint előbb a bányászjobbágyok társadalmi követeléseiert — hamarabb döbbsenti fel Kossuth Lajost és forradalmár társait, segíti őket, hogy felismerjék népek összefogásának, a dunai testvériségnek egyetlen közös lehetőségét? Még idejében, és nem oly végzetesen későn!” Beke, a múltban-jelenben mindig józanul realista, persze nem írhat le történelemnek föltett kérdéseket kétely nélkül, amely azonban még inkább hangsúlyozza a lényegét: az ábránd igazságát. „Képtelenség mindezt — visszavetítve az időben és ábrándként bár — egy asszonyhoz fűzni, tőle kívánni? De a történetírás műzsája a görög mitológiában nem egy nő volt-e, Klió?”

A történelem műzsája az Érchegység szépséges tájain úgy látszik önkénytelenül kínálkozik kíséző gyanánt vagy inkább tán vezetőül: Bekét még kedves új Skodája is szinte gazdája „akarata ellenére” (nem csoda, elromlott a fékjel!) röpi ti le Topánfalváról Abrudbányán és Zalátnán át az Ompoly völgyébe, s ott le Magyarigenbe, Bod Péter egykori parókijára. Bod Péter életét és munkáit földözve azután gondolkozhatunk újra munka és becsület, helytállás és szellemi hidépítés lehetőségein és lehetetlenségein, távlatain és keserűségein. Bekének Bod Péter öröksége „nemcsak művek, címek, életrajzi adatok összessége. Bod Péter testamentuma egy magatartás példája, ebben áll az időszerűsége.” Ezért kerül helyire a Bod Péterről szóló történeti „interjúban” a kizárólag saját földjének s népének élt, s jobbára elfelejtett nagy festő, Grudza János, vagy a tájakat és a tájba ereszkedett történelmi emlékeket szenvedélyesen fényképező Szigetvári Ferenc doktor, csak úgy, mint a Bod Péter örökét betöltő Szegedi tiszteletes, akiről Beke nem felejtetheti el megjegyezni, hogy ottjártakor éppen a templomot és cintermet övező Bethlen-házat javítoatta. Bentebb egy kicsit a hegyekben, Nagylupsán ugyanezért dicséri Pamfil Albu nyugalmazott tanítót, aki példás kis múzeumba gyűjtötte össze a népet, a tegnapi mőc világ emlékeit, a tájra jellegzetes hajdani aranytörőmalmok, zúzdák, stompok kellékeit, olyan gazdaságban, „hogy szerencsére az — oly sok múzeumban látható és unható — előregyártott elemek az ember eredetéről nem fértek be ide. Ez a múzeum azon nyomban a mőc sorssal kezdődik: a munka és a harc emlékeivel”. S az utcára kilépve szinte folytatódnak az emlékek a munka mai gondjaival és reményeivel. Az iparosodás nagy országos lendü-

lete Móc földet is elérte, fentebb Topánfalván 1970-ben hatalmas faipari kombinát épült. „A fadöntés, a kádármesterség után a műbútor-asztalos szakma lépett be a mócok életébe. A fa régi barátjuk volt, az új mesterség fogásait gyorsan elsajátították. Hét esztendő után a gyár készítményeinek mintegy hatvan százalékát külföldre szállítják.” A gondot — magyarázza az ifjú mérnök-igazgató, akinek apja a környéken volt fadöntő munkás — inkább a szigorú üzemi fegyelem okozta: nehéz volt a mócoknak a félnomád életmód után beleszokniuk. De most már új üzem épül Lupsán is; a Móc föld ifjúsága nem kényszerül ingázásra, s a nagy családoknak juthat megint ideje s ereje az új felvásárlási árakkal immár kifizetődő állattartásra is. És a Móc föld régi aranybányászata sem tűnt el, csak megismerhetlenségig átalakult. Az Aranyos völgyében, „vagy az Érchegység túlsó oldalán, az Ompoly partján, és fent Verespatakon úgy folyik a bányászat, mint a Zsil völgyében vagy bárhol az országban.” A kis bányászvároskák pedig élnek a maguk forgalmas, eleven életét. Magyarok alig laknak bennük.

Más sors jutott a másik ősi Fehér megyei bányász településnek, Torockónak. Itt már a múlt század végén megindította az elvándorlást a bányák, verők elapadása; az utolsó vasverő vagy húsz esztendeje állt meg a Torockó patak völgyében. 1910-ben még 1800-an éltek itt, most 980-an. Torockó „parasztfalujával”, Szentgyörggyel együtt a település lélekszáma vagy 2000. Új üzem nem épült, bányászok, kovácsok, kohászok unokáinak többsége a nagyenyedi fémipari üzem megindulása óta oda jár dolgozni, kevesebben ingáznak azóta még messzibbre. Átalakult a földművelés is, a Székelykő oldalában roppant munkával épített régi teraszokat lassan visszahódítja a természet. „A termelőszövetkezet központja ugyan Torockón van, de földművelés és állattenyésztés maholnap csak Szentgyörgyön folyik.” S aztán „a vasművesség teljes elorvadása és a földműves munka rendjének átszervezése mintha a torockói asszonyok kézimunkáira is feledést hozott volna”. De a hetvenes évek közepén hazajött mezőgazdasági technikai képzéssel — s Balázs Ferenc-i lelkesedéssel — egy fiatal leány, s „hozzálátott a kézimunkás már-már ipari arányú, mégis egyéni művészetként fejlődő ágának megszerzéséhez. Az anyagbeszerzés a termelőszövetkezet dolga, az asszonyok lakásukon készítik a varrottásokat. Lényeges, hogy az egyéni igyekezet „közös végzett munkának” számít, vagyis munkanap-értékre kalkulálják át. Ilyenképpen a téves számára odahaza kézimunkázó asszonyoknak háztáji földhasználat és nyugdíj jár, ami tényleges vonzerő. Csak kiváló minőségű munkákat vesznek át a „bedolgozó” asszonyoktól, eredeti torockói minták szerint készült varrottásokat.” Ez a minőségi igény megállította a torockói varrottások művészi hanyatlását, s „mostanság mintegy harminc asszony dolgozik állandóan, különböző kereskedelmi vállalatok évente jó százezer lejre rendelnek.”

Nemcsak nálunk is időszerű — és megfontolandó — tanulsága miatt volt érdemes hosszasan idézni ezt a részletet; nagyon szépen jellemzi ez Beke riporteri szemléletét is. Mert barangolásaiban voltaképpen mindenütt a „minőséget” keresi ő; azt a minőségi többletet, ami szebbé, jobbá, értelmesebbé vagy legalább elviselhetővé teszi az életet. Az egyén életét a közösségében, a kicsiben s a nagyban, mert ember csak ezekben a kapcsolatokban létezhet. S bizakodás és lemondás belőlük támadó dinamikájába csak a minőség lehelhet jövőt élesztő reményt. Követni kéne Bekét Torockó utcáin, amint a szép régi házak haza-hazajáró lakóit keresi, be kéne menni véle a múzeumba s megcsodálni a szakszerűen elrendezett helytörténeti s népművészeti kincseket, el kéne látogatni a művelődési házba lelkesen eltervezett és onnét máig hiányzó képtárba, kicsit odébb, Felvincen meg kéne nézni a falusi közönyben élő festőművész küzdelmét a jelalkotás egyetemes mai távlataiért, s a pusztuló bethlenszentmiklósi kastély falainál is eltöprenghetnek véle múlt, látókör, európai jelenlét honi valóságáról és megbecsüléséről. De Beke adatainak bőséges áradását (ez épp riporteri jótulajdonosságainak egyike) recenzio úgysem követheti, s ez itt meg amúgy is hosszabbra nyúlt már a szokásosnál. Térjünk hát inkább vissza Bekével Enyedre, és summázzuk jelent és múltat pásztázó bolyongásait az Órhegyről megpillantott Kollégium képével: „Hányszor kellett újjáépíteni e falakat! Labancok égették fel 1704-ben. Rabutin segéd tisztje,

Tiege tombolt-rombolt Enyeden, Bethlen Miklós mégsem kétségbeesetten tartott szemlét pusztítása fölött. Enyeden minden támadás, nyílt vagy orv, magasabbra lobbantotta a túlélés, a megmaradás lelki konokságát. És e konokság híre rokonszenvet ébreszt még a nagyvilágban is. Pápai Páriz »romlott collegiumunk hamvas kőpora között» írja meg levelét; kérő szavára távol Nyugat protestánsai rendeznek gyűjtést a Kollégium számára. Segítségük beleépült e falakba. De mégis a tanárok és a diákok, az egész közösség, a mi itthoni Erdélyünk támasztotta fel újra meg újra a tudomány fönixmadarát Enyeden. A veszedelmekkel szembeszálló tudomány-madár pedig mindig megvédelmezte, a romokból felemelte igaz otthonát.” Mert a lélek vonzza magához a tájat, előbb, mint a táj a lelket. A Lélek és a Nyelv. „Mert — ama másik, örök ifjú Nagypapa szerint, akinek testvéri szárnyas szavait annyiszor hívja barangolásaiban Beke — ugyanbizony mi lehet ott az ember, ahol leveti a rá mért köteléket?” (*Kriterion*, 1978.)

SÓTÉR ISTVÁN

RÓNAY GYÖRGY BÚCSÚJA

- *A párduc és a gödölye* -

„Magányos gyémánt”-e az igazság, gyűrűbe foglalt „szoliter”, mely minden szögben és megvilágításban más-más szint játszik? Viszonylagosak-e az erkölcsi törvények, mást-mást irnak-e elő koronként és helyzetenként? A kérdés sokkal végzetesebb, hogysen egykönnyen felelhetnénk rá, és mégis, az élet, a történelem annyira elemi kérdése, hogy lelkiismeretünknek azonnali igen-igennel, vagy nem-gyemmel kell rá felelnie. Rónay György regénye *A párduc és a gödölye* olyan kérdéssel néz szembe, melyre a felelet egyszerre aggályosan bonyolult, és gyermekien egyszerű is. Katolikus író néz itt szembe az igazság viszonylagosságának vagy kategorikus voltának kérdésével, de a regény elolvasása után elgondolkodhatunk, hogy egy marxista világnézetű író nem azonos feleletet adott volna-e? Valószínű, hogy a feleletek lényegében megegyeztek volna, és talán csak a vonatkozások bonyolultságaiban különböztek volna egymástól. Vagyis a kétféle világnézet etikája valahol találkozik, amiért is az egyik a másiknak próbájául szolgálhat.

Stoll Aurél, a regény hőse, jogászcsaládból származó bíró, a Főnök kényszerítésének engedve, aláírja egy ártatlan ember halálos ítéletét. A regénynek ez a kiindulópontja egyszersmind egy spekulatív vizsgálatra kitézőtt tétel is. „Hátárhelyzet” ez, mint Kafka vagy Camus legtöbb regényéé, de Rónay a kitézőtt tételt nem az abszurd regény nagy példái nyomán elemzi, mert az ő tézise egyszersmind a magyar társadalom történetére egyszerien jellemző, tehát azt csak a magyar történelem menetébe illesztetten lehet végig gondolnia. Vagyis, nem filozófusként, nem is teológusként, hanem olyan regényíróként, akinek minél inkább le kell szükítenie anyagát, mert egyébként ez az általános érvényű tétel (az igazság kategorikus, illetve viszonylagos mivoltának kérdése) elvontsága miatt is kárára válnék a regénynek. Ez a regény azonban éppen nem elvont, sőt fájdalmasan is konkrét, sőt mindennapi, az ötvenes évek elejének mindennapiságával. Ha Rónay tézisének újabb és újabb antitézisei keletkeznek is a cselekmény folyamán, ezeket nem a gondolat dialektikája hozza létre, hanem az életé.

Stoll Aurél személye és esete íróilag érdektelen lenne, ha csak bűnösnek minősülhetne, s nem egyszersmind kiszolgáltatottnak, gyarlónak, s az élet annyit ajándékától megfosztottnak is. Az író nem ítélkezhetik bíróként, mert különben rossz íróvá válik. A rossz bírák és a rossz írók egyformán minősítenek, mert

egyaránt leegyszerűsítik, és ezzel eltorzítják azt, ami történt. Megbocsájtást jelent-e a megértés? A regényből kiderül, hogy semmiképp. Ítélnünk lehet bármi szigorúan, még azzal is, hogy az elítéltet megértjük. Azok, akik Stoll Aurélt leginkább elítélik — Kende Pál, a Gödölye, aki a vallásban nemcsak vigaszt talál, hanem erőt és méltóságot is, vagy Szücs, a bizalmas látogató, a névtelenségében megmaradó szervezet küldötte, aki tulajdonképpen azzal segít a bírónak, hogy bűnösségére ráébreszti — tehát azok, akiknek nincsenek kétségeik a bíró bűnössége felől: elsősorban azok, akik úgy tartják őt bönösnek, hogy megértik, és valamiképp segíteni akarnak rajta. Az ítéletben eleve benn rejlik a kiengesztelés, mert a büntetés letöltése egyszersmind szabadulás, akár a halálba, akár az életbe.

Dosztojevszkij hősei mindenképp bűnhődni akarnak, Stoll Aurélt azonban azáltal válik igazán bűnössé, hogy bűnét semmiképp sem akarja elismerni. Az igazán bűnös nem akarja, vagy nem képes bűnösnek érezni magát. Stoll Aurélt emiatt ítéli el a vallási erkölcs, — de ugyanezért Szücs materialista erkölce is. Szücs csak azért segíthet, mert ismeri az enyhítő körülményeket, vagyis tudja, hogy a bíró milyen mértékben bűnös, és milyen mértékben ártatlan. Az ítéletet senki sem törli el, de az elítéltet Kende Pál és Szücs megmenti. A rossz bírák és a rossz Főnökök csak elítélni tudnak, de senkit sem tudnak megmenteni.

Ha nem az erkölcs, hanem a történelem felől szemléljük Stoll Aurélt cselekedetét, nem lehet-e azt társadalmilag indokoltnak, tehát menthetőnek tekintenünk? A történelemnek és társadalomnak, — vagy az emberi léleknek erkölce csak ugyanez lehet, és nincs olyan cél, mely minden eszközt szentesítene. Ártatlan emberek meggyilkolását semmi sem szentesíti. A jó cél sem javítja meg a rossz eszközöket, és éppenséggel nem igazolja a Törvény megsértését. A történelemben mindig az a káros, ami felesleges. A politikai hibák okatlan és felesleges voltak miatt károsak. Az életben, és ennek a regénynek a világában, az emberi és a történelmi, az erkölcsi és a politikai hibák, bűnök és tévedések azonosak egymással. Vagyis: ami törvényellenes, az haszontalan és káros is. Ami az erkölcsi törvény ellen van, az történelmileg, politikailag is haszontalan, felesleges, káros.

Rónay azonban nem példázatot ír, hanem regényt, mely dráma is, tehát semmiképp sem állókép: a jellemeknek, és a helyzeteknek mozdulniok, fejlődniök kell, a regény kíváncsi szerint. Ehhez a feltételhez képest mit sem számít, hogy az író milyen technikát alkalmaz. Rónay a *flash-back* technikájával él, mely ma már szinte közkeletűbb a hagyományos, időrendi bemutatásnál, s emiatt néha a régít érezzük újszerűbbnek. Ahhoz, hogy Stoll Aurélt tudata állóhelyéből kimozduljon, hogy fejlődő, bonyolódó tudattá váljék, ugyancsak a bűnösségére kell ráébrednie. Ez a regény a bűnösség tudatosulásának története. E folyamat lezárultával Stoll tudatának minősége megváltozik, mert mihelyt bűnét belátja, ő maga is áldozattá vált, sőt, bizonyos mértékű ártatlansága, és teljes mértékű kiszolgáltatottsága is e tudatosulás nyomán derült ki. Maga a folyamat aránylag kevés regényalak közreműködésével megy végbe, mintha Stoll Aurélt zárkózott és komor egyénisége még a regényben sem túrna meg mellékszereplőket maga körül.

A történetet a balatoni villa teraszára, illetve egyetlen, használt lakószobájára visszavetülő emlékezők, cselekményszakaszok fonadéka. Fontos ez a balatoni színhely, nyárutói éghajlatával. Rónay aprólékos, szakszerű pontossággal írja le a környezeteket, a regény valamennyi színhelyét, mintha helyszínezési jegyzőkönyvet szerkesztené, melyben minden tárgy épp annyira jelentéktelen, mint jelentős. Ilyen leírások mutatják be Kende Pál lakását, a vidéki tanácsház folyosóját, és egyik hivatali szobáját, egy másik városka főterét, templomaival, toronyórájával és szállodájával stb. A cselekmény lényegét, vagyis a felismerést és a vele járó tisztulást éppen csak ürügyalakokként segítik elő az olyan szereplők, mint Moldi Péter, a fiatal újságíró, aki a törvénytelen ítélet történetét akarja megírni. Az ugyancsak járulékos szereplőként feltűnő tanúk és szemtanúk, akik a történeteket hézagosan, részleges megvilágításban idézik fel, egy furcsa

rehabilitációs eljárásnak is részesei: a bírót nem azzal lehet megmenteni, ha engedik, hogy bűne és némi mentsége feledésbe boruljon, hanem azzal, hogy a bűnt és körülményeit kíméletlenül feltárják. Csak így nyerhet részbeni felmentést az, akit egy tájékozatlanságban megmaradó közvélemény mindenestől elítél.

A regény hisz abban, hogy az életben közreműködő erők nemcsak az ember vesztére, hanem megmentésére is szövetkeznek, és itt bontakozik ki a regényben az a katolikus világkép, mely elválaszthatatlan Rónay György egész életművétől. Három erő is közreműködik egy lélek megmentésében, s ezek közül kettő egymással éppannyira ellentétes hitű, mint amennyire egymást kiegészítő is: Kende Pál, a vasúti forgalmista, az egykori Gödölye, akinek alakjában Rónay diszkrétén és tartózkodóan az életszentség névtelen példáját rajzolja meg, — olyan életszentségét, mely a látszólagos passzívusága, a közbe nem lépése miatt válik hatékonyvá. Kende Pál, akinek zsidó származású feleségét és gyermekét a bíró elhurcoltatástól és a haláltól meg nem mentette, egy faluszéli udvar szobakonyhás lakásában, szerzetesi magányában, alázatos életének szenvedésével, és pusztán a lélek megőrzött, majd újra megszerzett kegyelmével, haláláig maga az élő, a meg nem szűnő engesztelés, az ifjúkori barátért, aki öllene, mások ellen, és ön-maga ellen is annyi bűnt elkövetett. A regény sem mondja ki (és rosszul is tenné, ha egyenesen kimondaná), hogy a bíró megtisztulásában az egykori barát halálon túl is ható kiengesztelése is részes.

A másik megmentő erő: Szücs, a meg nem nevezett intézmény küldötte, aki szinte egy angyal szerepét tölti be, terhes látogatásaival, talányos beszélgetéseivel, — egy olyan társadalom nevében, mely nemcsak a bűnössel, hanem a bíróval szemben is igazságos akar lenni. Az igazságtalan bírót érje el az a sors, melyre rászolgál, de sem előnyösebb, sem rosszabb a megérdemelnél. Mert az igazság rendületlenül fennáll, és nem változtatja színét, fénytörését sem egy szentnek, sem pedig egy hatósági személynek szemszögéből. Az író egyik legszebb gondolati megoldása az az összeműködtetés, melyet Szücs és a Gödölye közt létrehoz. A megmentés harmadik közreműködője: Szarka Máté, aki néha csak evangéliumi keresztnevével szerepel. Jelképes funkciót csak konkrét, tehát éppen-séggel nem jelképes emberalakok tölthetnek be. Szücs is, a Gödölye is ilyenek, és ezért rendkívüli szimbólumerő sugárzik át rajtuk. Szarka Máté alakját azonban az író túlságosan is jelképesé formálta ahhoz, hogy szimbólummá fejlődhetett volna. Emiatt jelenléte a regényben nem olyan szükségzerű, mint Kende Pálé, vagy Szücsé, és ennek a helyszíneket oly aprólékosan és szemléletesen kidolgozó műnek épp a Szarka Mátéhoz kapcsolódó környezetek (1956 őszének színterei) a legkevésbé kirajzolt részei.

Az irodalom nem alkalmas arra, hogy tüstént, vagy túlságosan rövid határidőre számoljon el mindazzal, ami történt, vagyis mindazzal, ami reá tartozik. Stoll bírónak évekre volt szüksége ahhoz, hogy valaminek a felismeréséhez eljuthasson. Az irodalomban sem a tettekészen kurta határidők adják a legmélyebb felismeréseket. Rónay György utolsó műve, *A párduc és a gödölye*, nem csak a megírás éve alatt készült, hanem már egy olyan távoli múltban is, amikor még meg sem történt mindaz, amiről a regény szól. A mű olyan időpontban készült el, amikor már él egy nemzedék, mely nem is élt még, amikor Stoll Aurél nemzedékének ártatlanul is bűnhődnie, vétlenül is vétkeznie kellett. Mindettől azonban a kérdés, melyet Rónay György magának is, minékünk is feltesz, nem vesztette el érvényességét. Vétkeink lehetnek társadalmiak vagy egyéniek, a törvényt akár a magunk, akár a mások kárára megsérthetjük, de akárkinek kárára tegyük is, a világ jobbik részének lesz vesztesége belőle. Persze, meg is lehet maradni kényelmesen és veszélytelenül, a bűnben, hiszen nem csak a bírák, és az ő ítéleteik sérthetik meg a törvényt. Sérthetik azt épp eléggé a mi ítéleteink és cselekedeteink. Az ember és a világ elértéktelenedése a jól leplezett, és tartósan betemetett bűnök, a törvények jól igazolt megsértései miatt következik be. Rónay György regénye azt érteti meg, hogyan kell az élet és az ember fenyegető értékvesztésével szembeszegülnünk.

JÉKELY ZOLTÁN NOVELLÁI

Jékely Zoltánt — korábbi regényei és novelláskötetei ellenére — mindmáig szinte kizárólag költőként tartotta számon az irodalmi közvélemény. Új kötete, az *Angyaltia Melániának* arra kényszerít, hogy átrendezzük a róla kialakított képet: azt bizonyítja, hogy szerzőjét nemcsak költőként, hanem elbeszélőként is rangos hely illeti meg irodalmunkban.

Témái igénytelenek, már-már banálisak; többnyire egy-egy teljesen egyéni, köznapi élethelyzetet rajzol, de olyan módon, hogy míg egyfelől megtartja tárgyiaságukat, egyben jelképpé is emeli őket. Elbeszélő művészetének legfőbb titka: t nézőpont sajátos megválasztása. Alig van elbeszélés, ami ne volna valami keretbe beállítva. A keret általában azt a szituációt jeleníti meg, amelyben az elbeszélés elhangzik vagy amely az elbeszélést kiváltja. Az első személyű narrátor felidéz egy jelenetet — gyermekkori barátjával, nagybátyjával a házsongárdi temetőt járja, Gyöngyházyval ebédel, imádoztját kíséretti a háború dúlta, romos budai várban — s ennek során ő maga vagy a jelenet másik szereplője visszaemlékezik életének egy múltbeli eseményére. A keretes szerkezet sajátos változatával találkozunk a *Várócsoba-tanulmányban*, amelyben orvos és betege között folyó beszélgetés során hangzik el a történet. Ám a szerző csupán a páciens szavait rögzíti, így a beszédhelyzetre, a beszélgető partner személyére és viselkedésére — a többi novellával ellentétben — csupán az ő szövegeiből következtethetünk. De akár a meg nem nevezett elbeszélő, akár egy külön erre a célra megalkotott történetmondó beszél el az eseményeket, a keret tipikus formája mindig az emlék; a beszélő mindig első személyben szól, s úgy, mintha emlékeiből újítaná fel, vagy mesélné el egy hozzá közel álló személynek egy különös élményét.

A keretes megoldás sajátos többsikű idő- és téralakzatot eredményez. A novellák közvetlen valóságát az az elsődleges elbeszélő által felidézett élethelyzet alkotja, amelyben az elbeszélés elhangzik, vagy amely az emlékezés folyamatát elindítja. Ez általában egyetlen zárt jelenet, amely végig ugyanabban a térben — tementő, vendéglő, várócsoba, utca — játszódik, ideje folyamatosan előre haladó, szereplői nem változnak, az elbeszélés ideje egybeesik az elbeszélő idővel, a megjelenített történés időtartamával. Ennek következtében mintegy valóságosként hat az olvasóra. Az elbeszélés az elbeszélésben ezzel szemben egy olyan valóságba vezet, amely már csak a beszélő tudatában létezik, illetve az ő szavai által felidézettként jelenik meg. Míg a kerettörténetben az elbeszélés az események sorrendjéhez igazodik, itt a történetmondó meglehetősen szabadon bánik az idővel: meg-megbomlik az időrend, az ok-okozati sorrend, a különböző idősíkok egymásba mosódnak, gyors idő- és térbeli vágásokkal kerülünk át egyik jelenetből a másikba. Az időnek és a térnek ez az önkényes kezelése egy pillanatig sem engedí felednünk, hogy itt már nem az „objektív” valóságban, hanem egy más törvényeknek engedelmességek „szubjektív” világban járunk, ahonnan — a második történet valamely szereplőjének visszaemlékezése, elbeszélése nyomán újabb szubjektív világokba nyílik bejárás. A hegyoldalban szerénykedő villanegyedekről, belépve, kiderül, hogy több szintű, ki tudja, merre s meddig terjedő barlangrendszer rejtőzik mögötte...

A történetet elbeszélő én hol fő —, hol mellékszereplője, esetleg csak szemtanúja az eseményeknek, de soha sem mozdulatlan külső szemlélője, hanem mindig cselekvő részese a felidézett valóságnak. Az író ennek a fikciónak megfelelően szerkeszti meg a cselekményt: az eseményekből annyit mond el, amennyit azokból a saját útját járó szereplő ismerhet, s úgy rendez el a kiválogatott rész-

leteket, ahogy azok a szereplő előtt ismertté lettek. Részletezően csupán a beszélő által közvetlenül átélt mozzanatokot jeleníti meg, míg a mások elbeszéléséből megismert eseményeknek legfeljebb csak hangsúlyozottan elbeszélő összefoglalását adja. Ezáltal — objektív jelentőségüktől függetlenül — azok a jelenetek kerülnek az elbeszélés előterébe, amelyekben maga a történetet felidéző szereplő is jelen van, míg más, objektíve talán sokkal lényegesebb mozzanatok csak a háttérben kapnak helyet, vagy teljesen említetlenül maradnak.

Megváltozik a külső és belső cselekmény aránya is. Az első személyes előadásmód általában is elkerülhetetlenné teszi, hogy az író az elbeszélő érzelmeit is ne rögzítse, a Jékely novellák beszédhelyzete azonban különösen nagy teret enged a személyesség érvényesítésére: a két, bensőséges viszonyban álló személy bizalmas beszélgetése, amelynek során a történet elhangzik, megköveteli, hogy a beszélő az események elmondásával egyidejűleg a benne magában lezajlott történet, a külvilág jelenségei kiváltotta hatást is láthatóvá, átélhetővé tegye. A kötet írásainak javarészában ez a belső cselekmény alkotja a novella tartóvázát, gerincét.

A szereplők egyikének nézőpontjával való azonosulás azzal a következménnyel jár, hogy — míg a beszélő önmagát szükségszerűen belülről láttatja — valamennyi többi szereplőt csak kívülről tudja megközelíteni az elbeszélés: annyit mutat — mutathat — meg lényükből, érzelmeikből, indítékaikból, amennyi azokból látható-hallható formában megnyilvánul. Jékely emberábrázolásában ennél fogva különös jelentőséget kapnak a külső, érzéki megnyilvánulások, a gesztusok, a portré, a környezetrajz. Mindemellett — következetesen alkalmazkodva ahhoz a maga teremtette fikcióhoz, hogy a beszélő nem a közvetlen látványról számol be, hanem a friss élmény benyomásözönéből csak a számára lényegeseket megőrző emlékképeket idéz fel — kerüli az aprólékosan részletező leírásokat: ha mégis él velük, akkor minden esetben a beszélő belső állapotának megérzésként céljából (pl. Variúkáé portréja, a nagyanya szobájának, az erdélyi falunak a rajza, a léggel teli paprikás leírása stb.). Mestere annak, hogy a szereplő egy-egy külső tulajdonságának kiemelésével, apró, szinte észrevétlen gesztusainak észrevételezésével, tárgyi környezetének felvillantásával egyszerre tegye láthatóvá az alak legbensőbb lényegét s egyúttal azt a reakciót is, amit egyénisége, magatartása, egész lényé a szemlélemből kiváltott. Mint az unalomig ismert, már észre sem vett táj, ha egyszerre új megvilágításban tárul elénk, a nézőponttól meghatározott megformálás eredményeként az önmagukban igénytelen történetek új életre kelnek, hatni kezdenek, alkalmassá válnak a közvetíteni kívánt élmény rögzítésére és tovább sugárzására.

Ez az élmény kettős: eszmények és valóság antagonizmusa, az emberi lét torzultsága, az ember lealacsonyultsága és lealacsonyítotttsága egyfelől, másfelől a hit a megalázott, emberi méltóságától megfosztott ember felemelkedésében, az a remény, hogy az emberség végeredményben győzni fog az embertelenség erői felett.

A novellák felidézte valóságban két világ áll szemben egymással: a lényegi erőit maradéktalanul kibontakoztatni tudó, az anyag felett uralkodó, a természetet önnön képére formáló szabad ember és az önmagától és a világtól eltávolodott, az elidegenedett ember világa. Az eszményt az író számára a gyermekkor térben és időben távoli „kisvilága” jelképezi, a szülői ház, ez az „izzó tulipánok, világoskék madarak, fekete folyondárok”, „rózsák, szívek, kakastaréjok, pávatollak, madarak, szarvasok” ékesítette „napkeleti tarkaságú mesebirodalom”, és az emlékezetben idillivé szépült erdélyi falu, ahol „a házak „bütüjén” vagy a kapubálynokon is virágok, madarak, égitestek sokat jelentő változatai — akárcsak a cinterem némán is beszélő kopjafa-rengetegén. Sehol semmi mértani, szögletes idom. Finoman hajlik, ível, ölelkezik minden, akárcsak nótáikban a remegő, kacskarinós, elnyújtott hajlított. Élő vadrózsaág bólog a fából faragott tulipánon, s a kicsirkalmazott életfára kúszva, a feltámadás trombitájának hiszi magát a szulák fehér virága.” A lányok „maguk is virágok, csak húsból, vérből valók — az ür-

asztalán ékeskedő százesztendőös terítő tulipánjai és indái, "a szószerk kifaragott kő aranyrózsái s a mennyezetkaszetták liliomai között!" (*Párnahéj az út porában*)

Míg az otthon és a falu képéhez csupa pozitív érték tartozik, a valóság szférájában a negatív értékmozzanatok — önzés, erőszak, kegyetlenség, szenvedés, meg-alázottság — dominálnak. Itt nem az ember vonja uralma alá a természetet, hanem megfordítva; az egyének kölcsönös kapcsolataiban az egyik fél szabadságának mindenütt gátat emel a másik önkénye, egyesek — az erősek — szabadsága csak mások — a gyöngék — alávetettsége árán valósulhat meg: az elkényeztetett kamasz szadista kegyetlenséggel gyötri a búvkörébe került kisfiúkat (*Haláltánc hegedűre és szénvonóra*), a szép és kívánatos műlovarnőért folyó versenyben a torz külsejű, de gazdag Árvéd báró viszi el a pálmát (*Nyáréj Tomiban*), Gyöngyházy-nak, ha el akarja nyerni szerelme kezét, nemcsak a jövő sógorok komiszkodását kell elviselnie, hanem meg kell ennie a léggel teli csirkepaprikást is (*Márton lúdjá, Töhötöm csirkéje*), a Melánia kínálta gyönyör ára: az asszony szobáját benépesítő állatkert és a lelkében lakó szörnyek elfogadása (*Angyaltia Melániának, Látogatás Melániánál*), Baku Barnabás, a koalíciós idők minisztere, az „állomány-beli örökös nagyr”, az érettségi találkozó éjszakáján erőszakkal párbajra kényszeríti egykori osztálytársát, mert az érdeklődést ébresztett a szeretőiben (*Két kard, keresztben*).

Az ember lealacsonyodottsága és lealacsonyítottsága érzékileg a rút, az alantas, a torz, a visszataszító túlsúlyában fejeződik ki. Az ember riasztó, csúf állatok képét idézi a szemléletben. A féltékenységében csak testi hibás, nyomorék cselédek felfogadó Varjukáné „Olyanszerű volt, mint a neve: szürkésfekete — tehát a dolmányos varjak fajtájából való —, nagy orrú, és erősen szétálló lábfejekkel kifelé lépkedő... Kezén ujjatlan kesztyű; hóna alatt tollseprű, lábán kitaposott nemez-papucs. Fején csipkés, rojtos főkötő. Amikor becsengettem, ő nyitott ajtót, és csőr-szerű orrát mintegy koppintásra előrenyújtva, szemüvege alól kémlelte az alkalmatlankodó, gyanús kisdiákok.” (*Varjukáné emlékezete*). Az elbeszélő részvét és viszolygás kettős érzésével figyelt ismeretlen ismerősének arca „leginkább a griffmadárhoz hasonlított, s olyan színű volt, mint a rég nem meszelt, kopadozó, sárga házfalak. Néha hajadonfőtt kószált; az 1910-es évek kefefrizuráját viselte, melyet két oldalról pilléreként támogattak hatalmas, felfelé hegyesedő, denevérszárnyra emlékeztető fülei.” (*Elkésztett hócsata*) Ugyanilyen taszító és rút a tárgyi környezet is. A kísértetesítő kiötlő Kibédy Sanyi „laboratóriuma” „Homály, dohos pincelevegő, por és piszok tanyája volt” (*Haláltánc...*), a vágától égő látogatót olyan illat fogadja Melánia „bagolyvárában”, „amilyent az ember az állatkertben az oroslán téli lakosztályában érez” (*Látogatás Melániánál*), az éjszakai párbaj színhelye „a négyszögletes, manzardos neo-barokk nagypolgári Paradisó” „neue-sachlich vas-beton Infernója” (*Két kard, keresztben*), a jómódú tanítóéknál „mindenütt legyen légiói dongnak, a falon, az ablakon, a poharak szélén csakúgy, mint az ebédlő-asztal fölött függő, régimódi, rézláncos petróleumlámpa körül. S még hozzá nem közönséges legyen; kövérek, lusták s rendkívül pimaszok.” S mindennek a betetőzéseként a vacsoránál „Légy, légy, légy a mártásban, a zuzán, a szárnyacsokák könyökében, a csipetkére tapadva, egyesével, hármasával, sőt, ami a legborzalmasabb volt, még kettesével is, amint a halál őket nászrepülésük közben elérte...” (*Márton lúdjá...*)

A szépségre, harmóniára szomjazó, a szabad, alkotó élet álmát dédelgető ember szükségszerűen tagadóan viszonyul ehhez a világhoz, de ennek a tagadásnak a beletörődő elviseléstől az aktív ellenálláson keresztül az adott viszonyok megváltoztatásának követeléséig és szorgalmazásáig számtalan kifejeződése lehetséges. A kötetnyitó elbeszélésben a három legjellemzőbbet — saját világnézeti fejlődésének állomásait — állítja szembe az író. Az egyszerre konkrét, de egyben önmagán túlmutató jelentést is hordozó alaphelyzet a korábban elemzett novelláékéval rokon: a mindenre elszánt, durva és cinikus vadász kivénhedt, elcsigázott lovat vonzol fel a hegyre, csalétkül a medve számára, a vadászházban tartózkodó három barát azonban, a nyomorúságos állat iránti részvét és a kettős gyilkosságra készülődő

házigazda iránti utálattól vezetve lemond a vadászaton való részvételről. A festő meg is áll ezen a ponton: elfilozofálgat a világ gonoszságán, megváltó csodáról ábrándozik, elsiratja magában a szerencsétlen áldozatot, de hogy tenni kellene érte valamit, az eszébe sem jut. A történetet első személyben elmondó elbeszélő már nem éri be a gyilkostól való belső elhatárolódással és az áldozat meggyászolásával: megérti, hogy — Babits szavaival — „vétkesek közt cinkos, aki néma”. Annál több azonban, hogy simogatással, vigasztaló szép szavakkal próbálja enyhíteni a halálra szánt állat elhagyatottságát, tőle sem telik. „Szívem elszorult — vallja —, és szégyenkezni kezdtem, hogy ember vagyok: szégyenkezni mindazért, amit eddig tettem vele, de még jobban azért, amit ezután tesznek, még hozzá a közelemben, tehát a jelenlétemben — és nem segíthetek rajta.” A kétféle magatartás közül az íróhoz láthatóan az utóbbi áll közel, az az enyhe komikus árnyalat azonban, amely olykor túlzottan érzelmes, sőt érzélgős megnyilvánulásai következtében az elbeszélő alakjához tapad, azt jelzi, hogy az azonosulás korántsem teljes. Ezt támasztja alá az is, hogy a novellának valójában nem ő a „hőse”, hanem a harmadik barát, a geológus, aki a felelősség kérdésén való meditáció és a tehetetlensége feletti siránkozás helyett — vállalva a vele járó kockázatot is — cselekszik. Az adott körülmények természetesen nem sok választási lehetőséget engednek: a haláltól nem mentheti meg a lovat, de megmentheti és meg is menti a *méltatlan* pusztulástól. (*Magaslati siralomház*)

Az álmokba menekülés és az egyetemes részvét korszakai után ebben a mindenkori feltételeknek megfelelően realizálódó cselekvő humanizmusban találja meg Jékely az eszményeihez leginkább illő, az emberhez méltó magatartást. Mint író ez egyrészt arra kötelezi, hogy szépítés, kendőzés nélkül megmutassa az embernek önmagát, léte és természete torz vonásait, ugyanakkor élessze is benne a hitet saját nagyságában, az emberhez méltatlan állapot megszüntethető és megszüntendő voltában. Ezért míg egyfelől tárgyiasan érzékelteti az ember elidegenültségét, ezzel egyidejűleg azt a — sokszor öntudatlan, de soha meg nem szakadó — küzdelmet is bemutatja, amit az ember az elidegenültség megszüntetéséért, értékei megvédése érdekében vív. A novellák szinte kivétel nélkül azt a sorspillanatot ábrázolják, amikor a meggyötört, megalázott ember fellázad lealacsonyíttatása ellen: a kisfiúk egyesült erővel bosszút állnak kinzójukon, az elbeszélő kitépi magát a torz lelkű Melánia büvköréből, Gyöngyházy inkább az agglegénységet választja, mintsem hogy benősüljön a lelki-szellemi igénytelenségben szenvedő tanító családba, Dragusán ország-világ előtt csúffá teszi a feleségét elcsábítani igyekvő nábobot stb. A könyv végeredményben kettős üzenetet közvetít: egyfelől arra figyelmeztet, hogy az embertelenséget nem lehet egyszer s mindenkorra legyőzöttnek tekinteni, hogy az elidegenedés napról napra újratermelődhet és újratermelődik, másfelől ugyanakkor azt bizonyítja, hogy az elidegenedés nem örök emberi végzet, hogy a szabad, az emberhez méltó élet megvalósítható — rajtunk, választásainkon, cselekvéseinken múlik, hogy valóban megvalósul-e.

KÖLTŐI FORDULAT ELŐTT?

Veress Miklós: *Porhamu*

Közel négy esztendeje még úgy látszott, hogy *Bádogkirály* című második kötetében Veress Miklós valami különös — a kötéláncos bizonytalan biztonságához hasonló — egyensúlyra lelt. Egyensúlyra költészetünk egymást kizárni látszó véglelei: a tragikusan poklot járó és a groteszk módon csúfoló, figurázó ars poeticák között. Hogy az emberi-történelmi próbákkal, a társadalmi és természeti konfliktusokkal küszködő és a világ értékrendjének válságaira firtorokkal, a dolgokat fejtetőre állító gesztusokkal visszafelelő lírai magatartásokat olyan természetes egységbe ötvözte, amely egység — legalábbis a pályakezdő költők különböző kísérleteit, próbálkozásait tekintve — már-már szintézisnek volt minősíthető.

Mostanra pedig már mégsem az? Átmeneti lelemény volt csupán, amelynek eredetisége és minősége megkopott a közben eltelt idővel? Új — immár harmadik kötetében — a *Porhamu*-ban mintha ennek a nehezen kialakított és törekeny egyensúlynak a felbomlásáról akarná meggyőzni olvasóit, kritikussait, sőt talán önmagát is a költő. Egyik csattanóra élezett, aforisztikus széljegyzetében szinte elemi módon leegyszerűsítve jelzi Veress Miklós lírája hangsúlyainak elmozdulását. Jellemző már maga a *Bagatell* cím is: eleve érték-lefokozó, tárgyat-témát lekicsinyítő költői hangvétele. S fokozza a hatást, hogy József Attila *Medvetánc* című kötetének népdal-mottójára utal a dalocska játékos logikája. A József Attila idézte *Pásztortánc* négy sora így hangzott: „Aki dudás akar lenni, / pokolra kell annak menni. / Ott kell annak megtanulni, / hogyan kell a dudát fújni.” Ismeretes, hogy e mottó a nagy poéta verseinek visszfényében és összefüggésében olyan jelentés-árnyalatot — többletet — is kapott, ami eredeti tartalmának aligha volt sajátja. Annyi bizonyos, hogy Veress Miklós három strófás — az ősi nyolcast szellemesen és a könnyedség látszatát fokozón négyesekre tördelő — versikeje erre a költői helytállás értelmében dúsitott jelentésre célozgat. S mindezt persze mondókás-dúdolgató tónusban:

Nem akartam
Dudás lenni
Csak egy tányér
Gulyást enni

Jó kocsmába
Be is menni
Bort is inni
Énekelni

Azt hitték hogy
Dudás vagyok
A pokolra
Való vagyok

Nem igen jut eszünkbe azon elmélkedni, hogy az evés-ivással egyszintű vagy náluk rangosabb dolog poétaként „énekelni”. Zavarba hozó, ambivalens értelmű azonban a csattanó. Mert „a pokolra való”-nak köznyelvi, általánosabb jelentése is van: a pokolfajzatnak enyhébb, kevésbé megbélyegző változata. Ami körülbelül annyit jelent, hogy igen rossz, hogy semmirekellő. A dudás képzet révén azonban természetesen felidéződik az értelmezési lehetőség másik pólusa is: a józsef-attilai „pokoljárás” motivuma. Ez a kettősség, ez a nyelvi elemek révén is alátámasztott kettőzés lehet viszont ösztönös és véletlen lelemény eredménye.

De korántsem az a mögötte megbúvó lírai, szemléletbeli két pólusra élezettség. Veress Miklós eddigi rövid életműve is fedezet, bizonyíték már arra, hogy ha kell, nem hőköl meg a poétasors végletes, szorongatóan poklot járó vállalásától sem. Ugyanakkor eléggé tudatos és ironikus költő ahhoz, hogy lássa mindennek a fonákját is. A poeta folytonosan módosuló helyét a világban. S érzékelje a világ történelmi menetének tagadhatatlan ritmusváltásait. Így — erősen kiélezve — azt is, hogy a költő nemegyszer „semmirekellő”-nek érezheti magát. Hogy kételyek, bizonytalanságok merülhetnek fel benne az emberek szellemi háztartásában betöltött saját szerepéről. Egyáltalában arról, hogy kell-e a világnak, a társadalomnak, a jövőnek az, amit ő csinál, amit az életről, önmagáról közölni képes. S hogy még határozottabban fogalmazzunk: nem fölösleges-e, sőt nem neveléses-e készsége a tragikus pokoljárásra. Amikor erre — úgy látszik olykor — nincs is szükség. Amikor mindez a modern világ átrendeződött szerkezetében néha kicsit túlhaladottnak, már-már anakronizmusnak tetszik.

Ekként vált a *Porhamu* című kötet mondandóinak egyik — sőt: uralkodó, legtöbb ciklusát behalózó — vonulatává a költő és művész szerepéről, értelméről való töprengés. Nem a lírai vállalkozás, nem a társadalmi küldetés kérdőjeleződik meg. Egyszerűbb, elemibb kétely gyötri a költőt. Képes-e a közönség elvárásainak megfelelni? Mi a titka a hatásnak? Táltosként vagy bohócként talál-e tetszésre a költő? „Melyik álarcomat kívánod ó közönség” — latolgatja *Egy lírikus sírámaiból* című elégiájában Veress a kínálkozó lehetőségeket. A „behorpadt bádóg”-hoz hasonló arcmás, vagy a „fából” készült „táltosi műremek”, a „lantos” toprongyossága, vagy a „szoborként szóló” ünnepélyessége ér-e el az emberek szívéhez, agyához? A várakozások, az igények eleven áramát érzi költői személyisége körül: „ezernyi kéz köröttem vetköztet vagy kifest”, és „maszkká lett emberarcuk próbálják arcomon”. Mi ez? Identitás-zavar? A költői személyiség, szokásos szólammal szólva a „lírai hős” szétoldódása a torlódó választási lehetőségek között?

Másról vall, más ellentmondással birkózik azonban ez a kötet. A költői „maszk” megválasztásának tétovasága a lírikus hivatásának válságát jelzi. E válságból kell kilábolni, a leírt szó és a vállalt magatartás hitelét kell ismét (?) vagy újra (?) vagy végre egyértelművé tenni. Mert hogy kellőképpen általános meg korszerű legyen, Veress Miklós személyt és tárgyat is modernizál. A hagyománnyal szakítva nem költőről, nem papírról, tollról vagy ceruzáról beszél, hanem ember és írógép disszonáns kapcsolatát idézi elénk:

Alatta föld fölötte ég
előtte szétszórt semmiség:

újság- és jegyzetömb torony
halott hangyák a papíron

és írógép amely kopogva
visszanéz néha fintorogva:

— — — — —
— — — — —

Minek kell rossz hamuvá égni

és hinni azt hogy érdemes
s az a kis hangya az érdekes

aki elvész a szörnyű bolyban
hogy meg se tudhasd: merre hol van

E helyzetet fölvázolva csak a lényegről lehet vallani már:

Ki nagyított föl ki varázsolt?
Hinnéd csak hogy valaki más volt

akinek sejtjeibe végül
az igazad is beleépül

(Ember és írógép)

E sorokban olyan mindegy, hogy hajdani megtáptosodó élőlények, tárgyak nyomán a költő az írógépet beszéltette-e használójához, vagy az írógép fölé hajló embert készíttette szólni önmagához. A helyzet mindenképpen az alkotó szorongásainak, aggodalmainak megfogalmazását sugallja.

S talán itt, e vallomás sodrában közelíthető meg a válasz ama kérdésekre, amelyeket korábban föltettünk. S ragadható meg érdeme szerint a *Porhamu* költői törekvése, a már eddig elért szintézist szétziláló, fölrobbantó vállalkozása. Mert — egyszerű vagy talán profán példával élve — a birkózó is attól birkózó, hogy bármilyen siker vagy győzelem után is újra meg újra beszáll a ringbe. A művész, a színész? Túl sikeren és csömörön csak akkor újulhat meg, ha képes visszatalálni önmagához:

Fáj már a taps míg meghajolni készlet
és fáj a kint: a ripacs éjszaka
hol — jól tudom már — minden csupa díszlet:
csak bent lehet az ember önmaga

(A színész monológja)

Egy idő után a költőt sem az jellemzi, amit már elért — bármilyen szerves vagy akár tökéletes formában is —, hanem az, aminek újonnan, új körülmények között és új megvilágításban nekivág. Veress Miklós tudatosan törekszik arra, hogy utóbbi könyvében a folyamatosságot is nyomatékosítsa pályája előzményeivel. Ez a folyamatosság, ez a kétségtelenül szerves továbblépés azonban egyre több szagatottságot is mutat. Hogy például miben? Az előző kötetet, a *Bádogkirály*-t lezáró prédikátor-óda tragikus zaklatottsága katartikus feloldással jutott nyugvópontra: „vér csordul vagy ének boldog ki e népnek / lehet prédikátora”. Míg a *Porhamu* Szenczi Molnár Albertnek szentelt zsoltára, ez az emberi hitben megfogódzkodó költemény éppen a megnyugvást adó „boldog” szót — s mindazt, amit e szó jelent — nem képes kimondani. A zaklatottság és e lelkiállapot állandósága válik benne uralkodóvá. S ez a zaklatottság jellemzi az istennek nevezett világtörténelmi logikát:

Egy csikorogva forgó
velőtől vértől csorgó
és örült égítesten
népeket őrlő molnár —
az az egy igaz isten
Albertus Molnár

(A CLIII. zsoltár)

Csupaszabbá, kendőzetlenebbé lett ezáltal az új kötetben megjelenített világban a tragikum. De kevésbé szorongatóvá vált magában a költőben a tragikus tartás. S ugyanígy közvetlenebbül döbbsen rá Veress Miklós verseinek egy másik csoportjában létezésünk és egymásra halmozódott értékeink groteszk összegubancoltságára. Miközben enyhült, könnyebbenedett a groteszk szemléletre törekvő alkotói kényszer, a lírai belső vezérlés. Jeszenyin emlékére írt *Requiem*-jében maga is megvallja, hogy „örületté vált a hit / mikor még embereknek véltem / a hitek nélkül hadonászók / marionett-alakjait”. Az ellentétet már nem a devalválódott értékek kiforgatásában keresi, hanem a történelmi tapasztalatokból leszűrt egyszerű bizonyosságban: „de a mi emberi arcunk / mindig forradalom / Csak ami emberi arcunk — / az a forradalom”.

Bizonyos fölényt, bölcsebben ítélkező tudást szerzett előző kötete óta Veress Miklós. Ami nem több, mint annak fölismerése, hogy ami nehezen, nagy erőfeszítés árán egyeztethető, azt nem is kell egyeztetni. Sőt: éppen a közöttük támadó feszültségnek kell adni minél nagyobb erőteret. Mert tragikus és groteszk minél

élesebb feszültsége vagy egyszerűen kioltja egymást, vagy éppen valamilyen új ötvözet kialakulásához vezet. A tragikus költői tartás történelmi szükségszerűségéből kialakult nyomvonalán — jó negyedszázad folyamán — olyan költői életművek érlelődtek kortársi óriásokká, mint például a Nagy Lászlóé és a Juhász Ferencé. Az utóbbi másfél évtized felemás kihívásaival perelve, groteszk lényegét kipreparálva pedig olyan poéta nőtt jelentőssé, mint Orbán Ottó. S az ő csapásától eltérő ösvényeken kísérletezik Tandori Dezső és számos fiatalabb lírikus. Veress Miklós — láthatóan — mást, másféle korszerű megoldást akar. Ezért veti maga mögé a már elfogadhatónak tűnt, de mégiscsak féligkész szintézisét. Ambár ez azzal jár — miként ez jelenlegi kötetében is történt —, hogy költői műhelyében megnövekedik a hagyományos értelemben vett tiszta líra vonzásköre. Minden eddiginél nagyobb helyet foglal el most verseiben a hangulat-, a szerep- és helyzet-líra.

Századunk utolsó két évtizedének fordulóját közelítve Veress Miklós érzékelhetően valóságos arányaiba kívánja visszazorítani a tragikust. S nem ítéli — legalábbis a maga számára — üdvözítő megoldásnak a groteszk parancsuralmát. A két eddigi szervező pólus energiájának csökkentésével azonban a közvetlen tiszta líraiság dagálya fenyegeti. A forrongó-kísérletező költő a hagyományos poézis szelíd öbleibe húzódná vissza? Az előregyártott, a kipróbált és mindig hatásos lírai készletek övezetébe, a több mint száz éves modern költészet „konzervdoboz”-ába?

Ezért próbál egy új terület feltörésére elindulni, amelyre kötete néhány verse mellett leginkább *A költők kivonulása* című szaggatott és darabos poémájában tett kísérletet. E kivonulásról szőtt látomás groteszk rádöbbenéssel érzékelteti az utóbbi másfél évszázad költőinek lassú és folyamatos hátrálását a költészet ismerős tartományaiból. A „konzervdobozban kuporgó” pályakezdő poéta pedig csak sejti, vagy sejteni véli, hogy e kivonulás — s az-e valóban? — más, nagyobb folyamatok függvénye. Az elidegenedésé? A technika mámorának eluralkodásáé? A veszélyeztetett emberségé? Nem fogalmi apparátussal viallatja a világot a költő, képei azonban éppen a tárgyasulás túlzó jelenségeit célozzák meg: „a tárgyak kiszorítják az embert az emberből... bosszúból mert az ember kiszorította a tárgyakból a tárgyat... és kiszorítják a költőt a költészetből”.

Mindezt érzékelve mit tehet a maga dobozában kuporgó? Rejtőzzön el? Háritsa el magától ezt a haláltáncot járó világot és ezt a rekvizitumaival szinte szeméttelpleppé halmozódó költészetet? Aligha képes erre cselekvő és a kifejezés kockázatát vállaló személyisége! Hiszen Veress is tudja, hogy „mint anyja vagy szerelmese méhében csak magát érti / a konzervdoboz-lakó... s merenghet a hajdani költőkön meg kerteken tavakon / s fölérítheti újra mi nincs”. Marad-e más lehetőség, mint kinyitni azt a doboztetőt? Mint a poéma jelzesszerű felvillanásait követve a nyers hétköznapi, a valóság mindennapi kavargásában elmerülni? S abból, annak elemeiből termékenyíteni a lírát. Hadakozni a tárgyasulás, az elidegenedés korróziójával s az embertelenség embert satnyító rákos burjánzásával. S értelmetlen dolog a tárgyak és gépek szaporodásától hőkölni meg. Nem a létük a veszedelmes, hanem az emberiesítésük hiánya. Az üdvözítő vagy kárhóztató fetiszizálás: az értünk- és nekünkvaló lényegük kiforgatása.

Csak ilyen irányban várható Veress Miklós költészetének további felfrissülése. Kitérés vagy kivonulás révén a kulturális és történelmi örökség kissé fülledtté vált „melegházá”-ból (vagy ha tetszik: konzervdobozából?), az intellektuális összekacsintások bensőséges szféráiból. Poémájának megidézett és megszólaltatott Villonja éppen ebből a költőitlennek látszó, nyersen prózai valóság-tartományból vilantott fel egy-egy mozzanatot:

Herceg
ma a költészet — eltérített repülőgép
de leszáll két mellbimbó között
egy reptérre
(a túsok kivégzése után)

Mert folytonosan érzékelní kell, hogy költészet és valóság állandóan mozgó-változó demarkációs vonalán egyre újabb átjárók, határsorompók nyílnak. Csak vállalkozó kedv és bátorság szükséges követni ezt a mozgást, poétizálni az élet kínálta új effektusokat:

a költészet manapság — — — — —
utánozhatatlan
Allende hepeningje
herceg

Utánozhatatlan? Bizonyára az! Mégis csak innen: a költészet még nem érintette valóság eleven áramlásaiból szerzett indulattal újítható meg megmerevedni látszó líra és poétika. A fölismerés már érik a költőben valamiféle fordulat szükségességéről. A kibontakozást azonban csak verseinek gyakorlata, műhelyének termékeny légkör-változása hozhatja meg. (*Szépirodalmi, 1978*)

Kiss Dénes:

ÉGI FOLYÓ

A kötet elé írt nyolc verssor híven jelzi Kiss Dénes költészetének élményeit s azt a magatartást, amely nyomukban létrejött. Az elszenvedett sérüléseket, a belső nyugalanságot, a vívódást és a szelíd lázadást, amely nem készül „vihart növeszteni”. Az *Égi folyó* költője adni szeretne, tanúságot tenni önmagáról, sorsának vad feszültségeiről. Nem fogadja el a világ igazságtalanságait, kezdve azon, hogy nem fogadja el a halált és a szenvedést. „Úgy kéne / vért köpve kiabálni / jégverés ellen mindhalálíg” — tesz vallomást *Kongató* című versének soraiival. Csupa lázas hevület, verseiben drámai feszültség uralkodik, még a tisztán metszett szóképeket is drámai erő hatja át. Kulcsszavai: a kés, a penge, a sarló, a gyilkos vasak. Nyugalatlan vallomásaiban „sarlós éjszaka” fénylik, „roppant fényű pengék” villognak, „egek sarlóéle” fenyeget. Sebeket szakít az emlékezés, tépetten vívódik a szív, kétségekkel küzd az öntudat. „Ami vagyok hiábavaló / ami lehetnék lehetetlen” — hangzik a keserű felismerés (*Eszembe jutott Ady Endre*).

Pedig a lélek igazából nyugalomra vágyik, szelíd békére, nem konok lázadásra. Kiss Dénes otthon szeretne lenni a világban, s nem őt terheli a felelősség azért, hogy az otthonosság érzése több-

nyire hiú álom marad. Így is küzd az otthonért, azért hogy illetékesnek tudja magát, s hogy emberségének helye, szerepe legyen. *Közösségeim* címmel ír játékos-ötletes verset, mintha a groteszk nyelv azt sugallaná, hogy a közösség iránt érzett vágy nem mindig talál beteljesülést. Mintha a versek nagy része azt tanúsítaná, hogy a nyugtalanság és vívódás valójában a személyiség eredendő természetének és a külvilágnak feszültségeiből ered. „Gyűröm a földet láb alá / sugarat sárrá átgúrók / De nincs aki megmondaná / amit tudok és nem tudok” — a *Mindennapi gond* önirónikus hangja s tanácstalansága mintha arra vallana, hogy a valóság messze elmarad a tervek és álmok mögött.

Miben található otthonra mégis az eszmélet és a szív? Kiss Dénesnek, és költőről lévén szó, ez korántsem meglepő, a nyelv, az anyanyelv lesz természetes otthona. A magyar nyelvben lesz bujdosó és honszerző, benne keres oltalmat és igazolást, benne találja meg álmait. Rövidre szabott önéletrajzából tudom, hogy középiskolás korában ejtőernyős ugrásokban, vitorlázórepülésben próbálgatta erejét. Nyilván nem a sportbravúrokban talált magára, ezért választotta végül is a költészetet. A költészetnek azonban az ő számára nemcsak művészi szerepe vagy az önkifejezést érintő értelme van, hanem nyelvteremtő küldetése is. Ismeretes, hogy milyen szenvedéllyel vetette magát a magyar nyelv titkaiba, s keresett rejtett összefüggéseket a hangzás és a jelentés között.

Voltak, akik Erdélyi Józsefet, s az

Árdeli szép hold nyelvészkedő romantikáját emlegették, s mosolyogtak a költő erőfeszítésein. Megvallom, nekem tetszettek ezek a kísérletek, mint ahogy tetszett Erdélyi József költői erejű nyelvészkedése is. Persze nem mint nyelvészeti (szak tudományos) teljesítmény, hanem mint költészet, amelynek elvégre mégiscsak a nyelv az anyaga. Miért ne lehetne időnként célja, hogy gondozza a nyelvet, izelgesse, szeresse, akár elábrándozzék rejtelméin? Abban az értelemben, ahogyan Erdélyi József az *Árdeli szép hold* előszavában megjelölte szándékait: „Művem nem is tekintem tudományos, hanem költői műnek (...) ez a magyar nyelv költészete. A költészet anyaga, eszköze, a nyelv maga is költészet, a legősibb, a legegységesebb költészet.” Ebben az értelemben ismerte el Erdélyi költői nyelvészkedésének érdemét Németh László is. Nos lehet, hogy Kiss Dénes részben Erdélyit követi, midőn a magyar nyelv természetéről értekezik, kétségtelen viszont, hogy a nyelvben igazán otthon érzi magát. Erről tanúskodnak *Ragozás* és *Szó* című versei vagy a kötet egyik legszebb verse, az *Anya nyelv*: „Ütés helyett rám dal vigyáz / legtisztább vérrokon / Mert tűz a szó zászló vér gyász / szikláit omlasztó sirtás (...) Mindenem mi valamit ér / mi fölntart és elejt / Szeretet áldás szenvedély / szóban fogan s ott végetér / a lélek és a sejt.”

Az anyanyelvről írott költemény ad találó meghatározást a költészet hatalmáról és természetéről is: „Szívem szavaktól lesz kemény / kő és madár a költemény / öklömben lágyul el”. „Kő” és „madár”: az állandóság és a tűnékenység, az erő és a gyengédség, a tapasztalati valóság és a merész képzelet jelképei. Találó jelképek, ha Kiss Dénes verseire gondolok. Ezek a versek a lírai dal hagyományos műfajának korszerű változatai. Mögöttes terükben ott van a népköltészet és a szürrealisztikus líra, József Attila és Erdélyi József, az a dalhagyomány, amely szerkezetileg az erős érzelmi feszültségre, szóképeiben a merészen villódzó képzeletre épül. Néhány sor az egész, egy-egy váratlan nyelvi ötlet, képi lelemény. Bennük van Kiss Dénes tehetségének igazi ereje. *Nap voltam, Sarló az s kapa, Csillagkálapáló, Nagy László ötvenéves?, Fénysötét, Népdal hasonmás, Hírek, Földnehéz* című

verseire gondolok. Bennük a „kő” s a „madár”: a személyes tapasztalat és a röpülni vágyó képzelet, az *Égi folyó költészetének* igazi értékei. (*Szépirodalmi Kiadó*)

POMOGÁTS BÉLA

Mezey Katalin:

AGYAGTANULMÁNY

Lassan tíz éve lesz, hogy megjelent egy antológia „Kilenc költő versei” alcímmel, amelyet — némi túlzással — irodalomtörténeti eseményként emleget azóta is a kritika. Az „Elérhetetlen föld”-ről van szó.

Érdekes felidézni ezt az eseményt, s nem kevésbé érdekes nyomon követni ennek a csoportnak —, de nyugodtan mondhatunk korosztályt is — a sorsát, amely éppen most jelentkezik (ha jelentkezik!) a második kötetével. Azzal a második kötetrel, amelyet a kritika és az irodalmi közvélemény, az igazi beérkezésnek, íróvá-költővé avatásnak tekint.

Hogy mi köze ennek a bevezetőnek Mezey Katalin kötetéhez? Mezey Katalin is tagja a „kilenceknek”, s pályájának alakulása több tanulsággal is szolgál. Első kötete az „Amíg a buszra várunk” 1970-ben jelent meg. Egy fiatalember (nő) kisére naív, de nemes és szép indulatai fogalmazódtak meg a vékonyka kötetben. Azt sugallva, hogy a világ megismerhető, megismerendő, megváltoztatható és megváltoztatandó. Ezen előzmények ismeretében nem kis megdöbbenést kelt a második kötet késése (7 évvel az első után), de még inkább az abban megfogalmazódó élmény- és gondolatvilág. Kölcsönvett gondolattal a „minden egész eltörött” rettenete: a töredékesség, a félbehapartott versmondatok, a lefokozottság élménye ragadja meg először az olvasót. A cím: Anyagtanulmány még a világ megismerhetőségét ígéri, maguk a versek azonban mintha cáfolnák azt, legalábbis megkérdőjelezzik. Mintha az előző kötet egyik versét: az Ünnepeinket variálná tovább, illetve szedné szét elemeire.

Abban, *akkor* még azt fogalmazta meg a költő, hogy elpocsékoljuk az ünnepeinket, belefojtjuk a zabálásba, vedelésbe, a kínzó unalomba, amely inkább fárasztja, mintsem, hogy megemelné a lelket. Mert éppen az *emelkedettség* hiányzik az ünnepeinkből, mert nem kilátópontok, amelyek ritmust adhatnának a hétköznapiaknak azzal, hogy tagolják, visszfényükkel beragyogják azokat. Az *akkor* megfogalmazott *hiány* mintha állandósult volna, anélkül azonban, hogy a konkrét és karakteres megfogalmazás reményt sugallna a feloldására, megszüntetésére. Az élet (gyerekek születése) és a halál (szülei elvesztése) egyenértékűen, egyazon színekkel fogalmazódik meg: egy a végletekig lecsupaszított versformában, amely éppen a kopársága miatt alig ad fogódzót az olvasónak, akinek minden vers megértéséért át kell élnie az alkotó gyötrelmeit, de annak örömei nélkül.

Legtöbbször csak a verscsírát kapjuk, az ötletet, amit a képzelet kiegészíthet, felöltöztethet ugyan, de még az így nyert versélmény is szorongatást kelt. Az az elentmondásosságában is ígéretes lendület, lázongás, indulatkitörés, amely az említett antológiában meggyőzte az olvasót, az ebben a kötetben szinte már-már öreges lemondással, szomorú legyintéssé szelődött. Hiszen a legnagyobb lemondás egy költő részéről, ha lemond a szavakról, a képekről, a vers-zenéről, ha lemond az olvasóról magáról!

Az a kritikus, aki elsődleges feladatának éppen a költő *megértését* tartja, hogy az értekező próza nyelvére „lefordítva” fel is erősítse a megértett gondolatokat, szorongva lapoz a kötetben. Mert itt (és még más, itt fel nem sorolandó esetekben) nyilván nem a tehetség elapadásával van dolgunk, hanem annak irányítévesztésével. Bármi legyen is az oka ennek, nem mehetünk el mellette közönyösen! A rossz közérzet nem utalható vissza a magánügy szférájába még akkor sem, ha a kötet versei egy szűk, sőt szűkülő világot járnak körül. Inkább tegyük fel a kérdést (s választ majd éppen az említett költőktől várunk...), hogy mi történt ezzel a nemzedékkel, amely az „elérhetetlen föld” felé indult, de idejekorán elfáradt, feladta, elbotlott az úton?

„Nem tudom vinni már terhemet, Uram.
Más életekkel megrakva gazdagon.

Hozzád fohászokodom” — írja Mezey Katalin, felpanaszolván azokat a gondolatokat, amelyek miatt nem tudja megvalósítani önmagát. Teljes egészében idézzük a Dal című versét, mert önmagáért beszél.

szeretnék most lefeküdni
magam magas ágra tenni
magam magas ágyra vonni
és alunni és alunni a (kiemelés tölünk) könnyen elintézhetnék ezt is azal, hogy „magánügy”, holott — tudjuk! — nem az.

Nem az, hogy fiatal anyák, dolgozó nők, alig az „élet útjának felén” túl *írárdtak*. S, ha *így* nézzük, *ezt* olvassuk a többi félbeharapott versmondásban, akkor — noha a költő sohasem fogalmazza ezt meg „direkten” — nagyon is *közügyről* van szó! Döbbenetesen fogalmazódik meg ez a kérdés a Választás című versben. Minden ember elemi vágya, hogy szinkronban legyen a *világgal* és *önmagával*. Ha ez a szinkron valami pl. gátoltság, akadályoztatás miatt megbomlik, akkor az emberen szorongás lesz úrrá, mert úgy érzi, hogy lemarad valamiről, a *saját* életéről is akár. Nos *ezt* fogalmazza meg Mezey Katalin kötetében, s ezzel lehet egyet nem érteni, de fel nem figyelni rá, tudomásul nem venni nagy hiba lenne! A kötet *így*, ebben a formában egy költő, s egy *nemzedék válságáról* tudósít. Nagy teljesítmény ez? Kicsi? Mezey Katalin s a nemzedéke is — hisszük — ennél többre hivatott, meg kell találni(uk) a szinkront önmagukkal, s a világgal is. De elég-e ehhez a költő erőfeszítése? Mindenesetre meg kell tennie, hogy a *versek* is életnedvekké dúsuljanak. (*Szépirodalmi*)

HORPÁCSI SÁNDOR

Katona Judit:

FARKASÉNEK

Ha Katona Judit költői pályáját nem első megjelent verseitől, hanem csupán az 1967-es Tiszatáj antológia-béli szerepléstől számítjuk, akkor is 11 év termését rep-

rezenálja vékony, 65 rövid verset tartalmazó kötete. Katona Judit bevallottan keveset ír, kötetének mégis előnyére vált volna a szigorúbb válogatás.

Versei többségében első személyben, átélések, szerep-álarcok nélkül vall életéről, kegyetlenül őszinte lírai önéletrajza a „kis viaszarcú, öt éves ember” (Monológ) hányattatásaitól ível jelenkori önmagáig. E vallomásos, önfeltáró költészet darabjai két nagyobb élménykörbe rendeződnek. Az egyiket az elveszített család, a tragikus gyermekkor emlékei, felnőttkorba is jócskán áticipelt traumái alkotják, ahogy életrajzában írja a kötet hátlapján: „Tíz évig voltam állami gondozott, verseim ebből a rám mért szenvedésből születtek.” A másik élménykör közelebb; a szerelem, a megtalált, megteremtett család az a pillér, mely az előzővel együtt, annak ellenpontjaként tartja, „feszíti ki” a kötet szerkezetét: „Most magasztallak tiszta rend, / ki otthont adtál végképp elcsesztnek) és biztos oltalmat teremt / sorsomban férfi és gyermek.” (Magasztos ének.) A két élménykör közötti viszonyt mutatja fel Katona Judit sajátársaként: „Árvaságom már rongyolódik, / tekints rám, itt áll a gyermek: / felnőtt, komoly, de félszeg is, / túl későn kapott szerelmet.” (Gyerekkor)

Ezt a viszonyt érzékletessé, konkrétá a költő sötét színekre inkább fogékony, fametszet-keménységű kontúrokat szívesebben, s főleg nagyobb biztonssággal használó alkata teszi. Múltjának félelmei, korai árvasága, az „irgalmatlan irgalom” (1953), amely mint menhelyi gyereket körülvette, meghatározza költői alaphangját. A már-már szimbólum értékű hiányérzet, szeretetéttség a kötet derűsebb, lágyabb képeit is motiválja, komorrá teszi. Rövid életrajza erre is magyarázat: „... minden élt elszámoltat a gyermek, mert a felnőttben lakik, és a gyermekkor becsapódott kapuján sűrűn bezörgtet.”

Az önéletrajzi hitel minden sorára vitathatatlanul jellemző, viszont csak azok a versei jók igazán, ahol ez lírai hitellel is párosul; vagyis amikor az életanyag, az élmény a megfogalmazás egyedisége, költői ereje által hatni is tud; külsővé tud válni. Erzésem szerint kötete egy részében, főleg második felében ezzel marad adós Katona Judit. Minél nagyobb a

távolság, az időkülönbség jelenkori önmaga és verseinek tárgya között, annál inkább sikerül ezt a lírai hitelt megteremtenie. Ebből és persze az élmény súlyából is következik, hogy legmegrázóbb, legigazabb versei a kötet elején sorakoznak.

A *Monológ* megdöbbenő, szinte elemi közlésekké csupasztatott emlékképeit a forma egyszerűsége erősíti, alátámasztja, s ez az egység olyan magas művészi szinten jeleníti meg az „állami-gyerek” kiszolgáltatottságát, amilyent a kötet hasonló karakterű versei (1953, 1954) nem tudnak megismételni.

Verseinek, főleg a gyermekkort idézőknek, másik kiapadhatatlan ihletforrása az anya korai elvesztése, a gyász, amely a tényleges veszteséget alig képes fel fogni: „Bennem el sem temettek. / Lecsüng örök hiányod / szívem ravataláról.” (Mióta nem vagy.)

Az anya-versek színvonala kissé egyenetlen, a gyengébben sikerült *Anyám* és *Anyám tükörrel* elhagyása nem változtatott volna az *Atokhozó*, a *Mióta nem vagy*, a *télelem szöködkútjai* és legfőképpen a *Fametszet* által kirajzolt árnyalt, sokoldalú anya-képen.

A *Fametszet* bizonyítja talán a legösszetettebben, hogy milyen nehezen tud túllépni a költő kínzó emlékein. „Jaj, öröm / ne támadj rám, csoda lenne.” — fakad ki, s ezzel egyként jellemzi gyerekkorának családban, majd menhelyen eltöltött két szakaszát. A család — legyen az bármilyen — vonzereje óriási a gyerek számára, de a felnőtt sem tud tőle szabadulni, gyöttrő, s mert kínokat, félelmeket szabadít fel kétszeresen gyöttrő nosztalgiával vágyik vissza: „Még mindig bújnék fák mögé, / ha megverik, anyám mögé. / Még lógnék fejjel almafán, szeretném csutkaszár babám”.

A két élménykör kapcsolatát a hasonló hangnemen, hasonló formákon, visszavisszatérő motívumokon kívül tematikus megfelelés is példáz. A *Megbánás* és a *Bujócska* című vers hasonló szituációt jelenít meg más-más pozícióból. A *Megbánás*-ban a kislány játékból elbújik anyja elől, aki hiába hívja, hiába keresi; éppoly hiába, mint ahogy a halott anyát, aki „bebújt a föld alá”, kérleli lánya később: „Könyörgök szépen, szidom hoszszan, / szidom és újra kérem őt: / Csak

még egyszer jöjjön elő! /. Ez a párhuzam idéződik fel a *Bujócska* című versben, ahol a költőnő gyermekével játszik („Én bújok, ő keres”) s az emlék hatására megfagy az idill, elkomorodik a vers: „hirtelen megmervül / bennem a kedve. / Nem játszom. / Nem tudok nevetni. Mi lenne, ha újra keresne, / félve, hogy arcom felfedezze / s a kendő mögött / nem lenne senki?“.

A kötet második felében az első élménykört általában jellemző „sötét izzás” kísé alábbhagy, a hangnem módosul, bár alapjában nem változik meg. Az ihletforrás több eret táplál, a fő téma, a szerelem, a család, az anyaság mellett (hatására?) önálló versszervező erőként jelenik meg a természet-élmény. A költőnő horizontja kitágul, ugyanakkor egyes versei mélységükből, meggyőző erejükből, lírai hitelükből veszítenek. Amikor nem félreérthetetlenül önmagáról ír, amikor „objektív” témát választ (*Kőműves Kelemené, Asszonyok, A betű születése, Gyü-*

mölcszedő asszony) hangja erőtlenné, modorossá válik. A kötött forma, amit végig megtart, néhol inkább béklyózza, mint segíti (*Pusztaszer*). Természet-élményéből is akkor születnek igazán jó versek, amikor túllép a táj, a jelenség pusztá leképezésén (*Szeptember, Ősz, Nyárutó*). Szerelmes versei közül kiemelkedik a gyönyörű *Nosztalgia*: „Szemhéjam alatt láng a vér, / Úgy szeretlek, hogy szinte fáj, / ha a bronzként fogsz a csillagok / szikrázó fénybokrainál.“.

Ez a vers és a Farkasének többi kiemelkedő darabja nem csupán a költőnő tehetségét fémjelzi, hanem már elért, küzdött eredményekről is tanúskodik. Jól lehet a gyengébben, vagy kifejezetten gyengén sikerült versek, mint háttér, kiemelik a jókat, mégis; kevesebb több lett volna, hisz ilyen kontrasztra nincs szükségük Katona Judit „egyszerre elsírt” tiszta könnyeinek. (*Magvető, 1978*)

PARTI NAGY LAJOS

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR K

Jelenkor-estet rendezett február 12-én a Kossuth Klubban a TIT budapesti irodalmi szakosztálya, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Rádió irodalmi osztálya. Az esten *Bertha Bulcsu, Bertók László, Csorba Győző, Mészöly Miklós, Pákolitz István, Szederkényi Ervin* és *Takáts Gyula* képviselte a folyóiratot. Bevezetőt mondott *Kenyeres Zoltán* irodalomtörténész. A házigazda *Bata Imre*, az irodalmi szakosztály elnöke volt. Közreműködött *Csernus Mariann, Avar István* és *Szokolay Ottó*.

Vekerdi László *kapta folyóiratunk munkatársai közül a Kulturális Minisztérium kritikusai díját február 6-án, az elmúlt évben megjelent írásai alapján.*

Kodolányi-émlékmúzeum nyílik ez év őszén Vajszlón, az író apjának egykori erdészházában. A kiállítás a Kodolányi-művek és relikviák mellett képet ad az Ormánság művelődési hagyományairól.

Új Írás-estet rendeznek február 26-án a pécsi *Ifjúsági Házban*. Az est vendégei: *Bihari Sándor, Farkas László, Kalász Márton* és *Szakolczay Lajos*.

Martyn Ferenc negyven rajzát mutatják be március 27-től Olaszországban, a római magyar akadémián.

A Tolna megyei Tanács Levéltára kiadásában megjelent a Tanulmányok Tolna megye történetéről c. sorozat VIII. kötete *K. Balog János szerkesztésében.*